

**KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

ALİ FUAT BİROL

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

Yüksek Lisans

TEZ YÖNETİCİSİ:
Yrd. Doç. Dr. HALUK ÖZDEMİR

KIRIKKALE – 2009

ABSTRACT

The main research question of this thesis is whether or not alternative explanations of international relations are possible. This thesis also investigates if and how the identities represented by the mainstream exclude other identities in international relations.

After the Cold War is over, two problems became popular in international relation theory. One is the inadequate explanations of the end of the Cold War by the mainstream international relations theories. For some scholars, reason for this problem is that mainstream international relations theories do not focus on the explanations of change, because they adopt ultimately positivist approaches. And as we know, positivist approaches focus on stable condition more than changeable conditions.

The other problem is that the current mainstream international relations theories reflect a certain type identity (white, European, male) and they exclude other identities. The main cause behind this problem is the modern nature of international relations. Because of the connections between these two problems and the positivist approaches of modernity, the search for an alternative international relations theory is expected to be about modernity.

Towards this purpose, first, the thesis starts with a discussion about modernity and the conceived relationship of modernity to international relations. Second part of the thesis is about critical theories that approach the problem of modernity from a foundationalist way. The third part of the work discusses alternative approaches and theories. Last part of the work displays the identity problem (disparate nature of international relations) in international relations especially after the Cold War and September 11. In so doing, the main purpose of the thesis is to display alternative research programmes first, and then discuss if the critical approaches can become alternative explanations of the international relations.

The main findings of this thesis can be summarized at three points: first, international relations theory needs alternatives and these alternatives need to focus on the modernity problem. Second, the most important problem of international relations is the inequity on center of identity. The third point is closely related to the second; and it is that the main cause of these problems is the modernity, and the thesis tries to show this.

ÖZET

“Uluslararası ilişkilerin alternatif tanımlamaları mümkün mü?” bu tezin temel araştırma sorusudur. Bu tez ayrıca merkezi temsil eden kimliklerin uluslararası ilişkiler de nasıl diğer kimlikleri dışladığını araştırmaktadır.

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra uluslararası ilişkiler teorisinde iki problem popüler olmuştur. Birincisi, mainstream uluslararası ilişkiler teorilerinin Soğuk Savaşın sonunu açıklamakta yetersiz kalmalarıdır. Bazı düşünörlere göre bu sorunun nedeni, mainstream uluslararası ilişkiler teorilerinin pozitivist yaklaşımları benimsemelerinden dolayı değişimi tanımlamaya odaklanmamalarıdır. Ve bildiğimiz gibi pozitivist yaklaşımlar, değişim durumlarından çok sabit duruma odaklanmaktadırlar.

Diğer problem, mevcut mainstream uluslararası ilişkiler teorilerinin malum kimliği (Beyaz, Avrupalı, Erkek) yansıması ve diğer kimlikleri dışlamasıdır. Bu problemin arkasındaki temel neden, uluslararası ilişkilerin modern doğasıdır. Bu iki problemin ve modernitenin pozitivist yaklaşımlarından dolayı alternatif uluslararası ilişkiler teorisi arayışlarından beklenen, bu arayışların modernite bağlamında olmasıdır.

Bu iki amaçla ilk olarak tez, moderniteyi tartışarak ve uluslararası ilişkiler ile modernitenin ilişkisi ortaya çıkararak başlamıştır. Tezin ikinci bölümü, modernite problemine temelci yollarla yaklaşan eleştirel teoriler hakkındadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde alternatif yaklaşımlar ve teoriler tartışılmıştır. Çalışmanın son bölümü Soğuk Savaşın sonu ve 11 Eylül özelinde uluslararası ilişkilerdeki kimlik problemini göstermiştir. Bunu yaparken ilk olarak, tezin temel amacı olan alternatif arayışları gösterilirken eleştirel yaklaşımlar alternatif uluslararası ilişkiler tanımlamaları olabilir mi tartışılmıştır.

Tezin temel sonuçları üç noktada özetlenebilir. İlk olarak uluslararası ilişkiler teorisinin alternatife ihtiyacı vardır ve alternatiflerin de modernite sorununa odaklanmaya ihtiyaçları vardır. İkincisi, uluslararası ilişkilerin en önemli problemi olarak merkezi kimlikteki adaletsizliktir. İkincisi ile çok yakından ilişkili olarak üçüncüsü, bu problemlerin temel nedeni modernitedir ve tez bunu göstermeye çalışmaktadır.

İçindekiler

Giriş	3
Birinci Bölüm	
Modernite ve Uluslararası İlişkiler	8
I-Modernite	8
A-Bilimsel Devrim ve Doğaya(Çevreye) Bakışın Değişimi.....	10
B-Aydınlanma	14
1-Aydınlanmanın Genel Özellikleri.....	15
a- Negatiflik ve Eleştirelilik	16
b-Akılcılık ve Aklın Kamusal Kullanımı.....	17
c-Bilimcilik	18
d-İlerlemecilik	19
e-Bireycilik.....	20
2-Aydınlanma Etiği.....	20
C-Tekniğin Egemenliği ve Araçsal Rasyonalite	21
D-Yeni bir İktidar Biçimi Olarak Modern	23
II- Uluslararası İlişkiler Disiplininin Modern Dayanakları.....	26
A-Sosyal Bilimler ve Modernite	26
B- Modernite-Uluslararası İlişkiler İlişkiseliliği.....	28
C-Değişen Doğa Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler	32
İkinci Bölüm	
Uluslararası İlişkiler Disiplininde Eleştirel Düşünce	36
I.Eleştirel Teori	37
A-Eleştirel Teoriyi Uluslararası İlişkiler Teorisine Aktarma Çabaları	42
1-Bilgi-Çıkar İlişkisi ve Uluslararası İlişkiler.....	43
2- Problem Çözücü Teori-Eleştirel Teori Ayrımı	45

B- Alternatif Uluslararası İlişkiler Teorisi Olarak Eleştirel Teori	48
C- Aydınlanma Sonrası Modernite Savunması ve Uluslararası İlişkiler Teorisinde Ortak Zemin	52
II-Gramşiyen Eleştirel Teori ve Cox.....	59
III-Kimlik/Farklılık Sorunu ve Eleştirel Teori.....	62
Üçüncü Bölüm	
Uluslararası İlişkilerde Muhalif Düşünce.....	64
I-Eleştirel Teoriden Post Yapısalcılığa(Postmoderne).....	64
II-Muhalif Düşünce.....	68
A-Muhalif Düşünce Metinsellik.....	72
1-Uluslararası İlişkiler Teorisi Ve Yapı-Söküm	76
2-Egemenlik/Anarşi İkiliği ve Egemen İnsan.....	79
B-Muhalif Düşünce Söylemsellik ve Soy-Kütütsel Çözümleme	82
1- Diplomasinin Soy-Kütüğü	84
2- Dış Politikanın Soy-Kütüğü ve Devlet Kimliğinin İnşası	87
3- Uluslararası İlişkiler Teorisinde Doğu/Batı Karşıtlığı.....	89
Dördüncü Bölüm	
Soğuk Savaştan 11 Eylül'e Alternatif Uluslararası İlişkiler Teorisi Olasılığı	92
I- Simülasyon Olarak Egemenlik.....	93
II-Soğuk Savaşın Sonu, Küreselleşme ve Devlet Egemenliği Sorunu.....	96
III-11 Eylül, Öteki ve Güvenlik Problemi	102
Sonuç	105
Kaynakça	110

Giriş

1980’li yıllar ile birlikte uluslararası ilişkiler teorisinde alternatif arayışları artmıştır. Dünya siyasetinde özellikle Soğuk Savaşın katı kutup yapısının çözülmeye başlaması, iletişim teknolojilerinin gelişmesi, piyasaların ulus ötesi düzeylere doğru kayması ve özgürlüklerini kazanarak dünya siyasetine katılmaya başlayan devletler ile birlikte üçüncü dünyacı görüşün hızlı bir şekilde etki alanını arttırması gibi değişimler, uluslararası ilişkilerin statik, Soğuk Savaş düzenini kuran ve meşruiyetini sağlayan söylemini zorlamaya başlamıştır. Bu değişim süreci uluslararası ilişkiler söyleminin kurucu ögesi olan realizmin açıklayıcılığının azalmasına ve sorgulanmasına neden olmuştur.

Realizmi (özellikle neo-realizmi) sorunsallaştıran sürecin iki ana gövde üzerinde şekillendiğini görmekteyiz. Bu eleştirel gövdelerden biri eleştirilerinde modernite sorununu görmezden gelerek realist paradigmanın bazı kabullerini sorunsallaştırırken¹ diğer gövdenin ise eleştirilerinin temel bağlamını modernite sorunsalı oluşturmuştur. Bizim de çalışmamızda üzerinde durmaya çalışacağımız eleştirel yaklaşımlar, modernite sorunsalına eğilen gövdeye ait olacaktır. Bu eleştirel gövde genel olarak post-pozitivist olarak ifade edilmesine rağmen² biz çalışmamızda “eleştirel yaklaşımlar” ifadesini kullanmaya çalışacağız.³ Bu tercihin nedeni, pozitivism eleştirisinin bu akımların ortak hareket noktasını oluşturmasına rağmen, post-pozitivist ifadesinin bu eleştirileri tanımlamak için kullanılması, bu eleştirilerin pozitivism eleştirisi bağlamına indirgenmesi tehlikesi ile karşı karşıya kalınmasına neden olduğunun düşünülmesidir. Çünkü bu eleştiriler, bir noktada pozitivism eleştirisi yaparken aslında en temelde modernite sorunu ile ilgilenmektedir. Bu yüzden bu eleştirel yaklaşımların temelini modernitenin sorunsallaştırılması oluşturmaktadır. Biz de çalışmamızda bu noktadan hareketle uluslararası ilişkiler söyleminin modernite ile ilişkisine yoğunlaşarak, bu ilişkinin bir sonucu olarak görülen ötekileştirici süreçlerin sorgulanmasına odaklanan yaklaşımları inceleyerek, çalışmamızın temel sorusunu oluşturan, eleştirel yaklaşımların

¹ Bu gruba özellikle Robert Keohane gibi neo-realizm eleştirmenlerini dahil edebiliriz. Bu grupta realizm eleştirileri modernite ve çalışmalarda kullanılan araçlar üzerinde yoğunlaşmamış. Daha çok realizmin bazı argümanlarının sorunsallaştırılması gerçekleştirilmiştir. Örneğin devletin uluslararası ilişkilerdeki başat rolü

² Yosef Lapid, “The Third Debate: On The Prospect of International Theory in Post-Positivist Era”, *International Studies Quarterly*, Vol.33 (1989), s.239

³ Çalışmanın başlığı da bu şekilde ifade edilmiştir.

alternatif bir uluslararası ilişkiler teorisi geliştirip geliştiremeyeceği sorusuna cevap aramaya çalışacağız.

“Alternatif bir uluslararası ilişkiler teorisi olabilir mi” sorusu ile başlayan ve gelişen çalışmamızın konusunu, bu soruya paralel olarak, Uluslararası İlişkilerin realizm ve idealizm ikiliğinde şekillenen temel yaklaşımlarını ve çalışma metotlarını, modernizm eleştiri merkezinde eleştiren alternatif yaklaşımların incelenmesini içerecektir. Uluslararası ilişkiler teorisindeki alternatif yaklaşımların merkezini oluşturan modernizm eleştirisi, uluslararası ilişkiler teorisinin modernite ile olan ilişkisini ortaya koyacaktır. Bu ilişkinin ortaya konulması, uluslararası ilişkiler söyleminin eşitsizlik içeren ve ötekileştirici doğasının görülmesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü modernitenin şekillenmesi eşitsizliği içinde barındıran ötekileştirici süreçler çerçevesinde gelişmiştir. Bu gelişimin ilk adımını, bilimsel devrimler aracılığı ile başlayan tabiata ve çevreye karşı geliştirilen bakış açısı ve algılama değişimi oluşturur. Bu algı değişimi özne-nesne ikiliğinin güç bağlamında yeniden şekillenmesi üzerine kurulmaktadır. Bu şekillenmiş güç ile konumlandırılan öznenin hem nesneyi ötekileştirmesini hem de özneye karşı kontrol ve değişim gibi etkileri uygulamasını da beraberinde getirir. Modernite söylemi bu anlamda özneyi kuran ve öznenin nesne üzerinde etkin olduğu bir iktidar durumunu şekillendirir. Bilim de yöntemleri aracılığı ile bu iktidar durumunu hem kurmakta hem de meşruluğunu sağlamaktadır.

Uluslararası ilişkiler, bir iktidar durumunu içeren moderniteden ayrı düşünülemez. Uluslararası ilişkiler teorisi, modernitenin içinde var olmuştur. Modernitenin eşitsizliği içeren ötekileştirici doğası, uluslararası ilişkiler teorisini de şekillendirmiştir. Bu yüzden uluslararası ilişkiler teorisinin en derin noktalarına kadar işleyen özne-nesne ikiliği bağlamında gelişen eşitsizlik ve özellikle yaklaşımların merkezinde Batılı büyük devletlerin var olması gibi problemler, modernite ile uluslararası ilişkiler ilişkisi üzerinden ilerleyen bir modernite eleştirisi aracılığı ortaya çıkarılabilir ve bu problemlere çözüm üretilebilir. Bu husus, çalışmanın amacı olarak belirlediğimiz uluslararası ilişkiler disiplinin Batı merkezli yaklaşımının ve oluşturulan uluslararası ilişkiler anlayışının iktidar çözümlerinde Batılı büyük güçlerin iktidar durumunu koruyan ve meşrulaştıran söylemlerinin ortaya koyulmasında, anlamlandırılmasında ve hatta bu eşitsiz yaklaşımın değiştirilmesi umudunun var olmasında önemli yere sahiptir. Bu yüzden merkez uluslararası ilişkiler teorilerine karşı geliştirilen eleştirilerin modernite merkezine oturtulması, uluslararası

ilişkilerin eşitsizlik içeren ötekileştirici süreçlerini ve teoride özne olarak konumlandırılan Batılı devletlerin nesne olarak konumlandırılan ve ötekileştirilen diğer unsurlara karşı geliştirdiği yaklaşımların su yüzüne çıkmasını sağlayacaktır. Bu durum uluslararası ilişkiler teorisinde gizli bir şekilde var olan iktidar ilişkilerini ve bu iktidar ilişkilerini meşrulaştıran söylemin sorunsallaştırılmasını da sağlayacaktır.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı çalışmamızı şekillendiren temel soru olan “Alternatif bir uluslararası ilişkiler teorisi olabilir mi” çerçevesindeki alternatif arayışlarını, uluslararası ilişkiler teorisinin modernist var oluşunu ortaya koyan ve bu var oluşu sorunsallaştıran çalışmalar merkezinde yoğunlaştıracğıız. Bu yüzden uluslararası ilişkiler teorisini şekillendiren temel paradigma olan realizm (neo-realizm) eleştirilerini, modernite eleştirisi üzerinden kuran yaklaşımlara yer vermeye çalışacağız.

Çalışmamızın konusu olan eleştirel yaklaşımları modernite eleştirisinde geliştirdikleri temel tutum farklılaşmasından dolayı iki bölüme ayırarak inceleyebiliriz. Bu farklılaşmanın temelini moderniteye karşı sergilenen tavır oluşturmaktadır. Bir taraf moderniteyi sorunsallaştırmasına rağmen modernitenin kriz alanlarına çözüm üreterek modernite içinde kalmaya yani moderniteyi kurucu bir temel olarak ele almaya devam ederken, diğer taraf moderniteyi sorunsallaştırmasını bir üst seviye taşıyarak post-modern olarak ifade edebileceğimiz bir tutumla moderniteyi aşma yani kurucu temellerden uzaklaşma çabasını sergilemektedir.

Bu ayrımın ilk grubunu oluşturan düşüncelerin temelini Jurgen Habermas’dan aldığımızı söyleyebiliriz. Habermas, moderniteyi özellikle gelişen araçsal rasyonalite ile ilişkilendirerek incelemeye çalışmıştır. Bu incelemesinde vardığı sonuç, modernitenin araçsal rasyonalite aracılığı ile Aydınlanmanın iki önemli hedefinden biri olan ilerlemeye odaklandığını fakat Aydınlanmanın diğer hedefi olan özgürlüğü ise dikkate almadığıdır. Bu sonuçtan ilerleyen Habermas, araçsal rasyonalitenin yerine iletişimsel rasyonalitenin⁴ ikame edilerek, modernite sürecinde ortaya çıkan özgürlük konusunda yaşanan sıkıntıların giderileceğini düşünmektedir. Habermas’ın takındığı bu tutum, Aydınlanmayı ve modernite sürecinin kazanımlarını dikkate alarak, modernite sürecinin ortaya çıkardığı problemleri araçsal rasyonalite üzerine odaklanarak ve eleştirerek, iletişimsel rasyonalite aracılığı ile sürecin revize edilerek korunmasını yani Aydınlanmanın ve modernitenin savunulması sonucunu doğurmuştur. Bu düşünceleri

⁴ İletişimsel rasyonalite, iletişimsel eylemin rasyonalitesidir. Habermas’ın özneler arasında “ideal konuşma durumu” olarak ifade ettiği iletişim biçimine sebep olan rasyonalitedir. İlişkilerdeki araçsallaşan akla karşılık, iletişimselliği ve ideal konuşma durumunu oluşturan akıldır.

uluslararası ilişkiler teorisine taşıyan Mark Hoffman ve Andrew Linklater gibi isimler merkez uluslararası ilişkiler teorisinin (tabii ki özellikle neo-realizm) araçsal rasyonalite olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Bu durum hem uluslararası ilişkiler teorisinin hem modernite ile ilişkisinin ortaya konulması hem de uluslararası ilişkiler teorisinin geleceği tartışmalarının ortaya çıkması açısından büyük öneme sahiptir. Bu isimler merkez uluslararası ilişkiler yaklaşımlarını sorunsallaştırarak(çözümü de modernite içinde görerek) özellikle Habermascı eleştirel teori aracılığı ile yeni bir alternatif bir uluslararası ilişkiler olabilirliği üzerinde tartışmalar geliştirmişlerdir.

Yaptığımız ayrımın diğer kısmını oluşturan post modern-post yapısalcı yaklaşımlar ilk ayırmadan farklılaşarak modernitenin bir savunmasını yapmak yerine, geleneksel olmakla eleştirilmeye varacak şekilde moderniteyi sorgulamışlardır. Moderniteye saldırı şeklinde algılanan bu tutuma rağmen, bu gruptaki düşünürlerin modernite düşmanı olarak algılamak yerine bu düşünürlerin modernin aşıldığı bir tutum içerisinde olduklarını söylemek daha yerinde olacaktır. Modernitenin aşılması ile kastedilen bu yaklaşımların temelcilik ve kuruculuk karşıtı tutumlarıdır.

Steve Smith'in düşüncelerini⁵ dikkate alarak yaptığımız bu ikili ayırmada açık bir şekilde vurgulayabileceğimiz nokta, ilk grubun moderniteyi eleştirmesine rağmen sahip çıktığını hatta savunarak, kurucu temel olarak moderniteyi dikkate almaya devam etmesine rağmen post-yapısalcı-postmodern yaklaşımlar, moderniteyi eleştirmiş ve başta modernite olmak üzere her türlü kurucu temelden uzak durmaya çalışmıştır. Ayırımımız açısından bir diğer önemli husus da, ilk grubun (Linklater çalışmalarında kimlik/farklılık sorunu üzerine eğilmiş ama tam anlamı ile başarılı olamamıştır) kimlik/farklılık sorunsalına yeteri önemi verememesidir⁶. Bu noktada ikinci grup çok ciddi açılımlar gerçekleştirmiş ve uluslararası ilişkiler teorisine kimlik/farklılık sorunsalının dâhil edilmesinde önemli adımlar atmıştır. Ortaya koymaya çalıştığımız bu ikili ayırım çalışmamızın planının ana gövdesini oluşturacaktır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde eleştirilerin merkezindeki modernite kavramını bir algı değişimi olarak incelemeye çalışacağız. İkinci bölümde ise moderniteye karşı geliştirilen tutum bağlamında ele aldığımız farklılaşmanın ilk boyutunu oluşturan Habermascı ve Gramsciyan eleştirel teorileri

⁵ Steve Smith "The Self-Images of a Discipline" isimli çalışmasında eleştirel teoriyi kurucu temelci (Foundationalist) olarak tanımlarken post modern-post yapısalcı yaklaşımları kurucu temel karşıtı (Anti-Foundationalist) olarak ifade etmiştir.

⁶ E. Fuat Keyman, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s.152

incelemeye çalışacağız. Üçüncü bölümdeyse moderniteyi aşmaya çalışan “muhalif düşünce”⁷ olarak adlandıracağımız post-yapısalcı ve post-modern yaklaşımları incelemeye çalışacağız. Bu bölümde, “muhalif düşünce” olarak ifade edeceğimiz yaklaşımların uluslararası ilişkiler söyleminin dâhil etme/dışlama pratiği üzerinden ilerleyen ötekileştirici süreçlerinin üzerine yaptıkları vurguya yoğunlaşarak, çalışmamızın amacını gerçekleştirmeye çalışacağız. Son bölüm olan dördüncü bölümdeyse çalışmamızın temel sorusu olan “alternatif uluslararası ilişkiler olabilir mi?” ile çalışmanın temel amacı olan uluslararası ilişkiler söyleminin ötekileştirici boyutunu bir arada ele almaya çalışacağız. Bunu da kimlik/farklılığı devlet sorunsallaştırmasının içine dâhil ederek, Soğuk Savaşın sonu ve 11 Eylül gibi süreçler ile birlikte alternatif uluslararası ilişkiler olabilir mi ve böyle bir ihtiyaç var mı sorularına cevap aramaya çalışarak yapacağız.

⁷ Bu ifade E. Fuat Keyman’a aittir

Birinci Bölüm

Modernite ve Uluslararası İlişkiler

Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkiler teorisinin özellikle realizm özelinde yaşamış olduğu açıklama zorluklarının ele alınması çabasında, uluslararası ilişkiler teorisinin içinde şekillendiği modernite gözlerden uzak tutulamaz. Bu durumun gerekliliği aynı zamanda çalışmamızın temel sorusu olan “alternatif uluslararası ilişkiler teorisi olabilir mi?” açısından da büyük öneme sahiptir. Bu yüzden modernite ve uluslararası ilişkiler arasındaki ilişkilerin anlaşılması, modernitenin ne olduğu sorgulamasından hareketle ilerlemelidir.

I-Modernite

“Modernite nedir?” sorusu ile başlayacak bir sorgulamada, modernin bir algı değişimi temeline oturtulması düşüncesi, çalışmamız açısından kilit role sahip olacaktır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda modernite-modernizm ayrımının üzerinde durmadan modern olarak ifade ettiğimiz algı değişimi üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağız. İfade etmeye çalıştığımız algı değişiminin ne olduğunu modernite ve modernizm ayrımını kısaca vurguladıktan sonra bilimsel devrimler ile birlikte açıklamaya çalışacağız.⁸

Modernite-modernizm ayrımına ilintili olarak Hollinger, Calinescu'nun iki modernitenin varlığından söz ettiğinden bahsetmektedir. Calinescu, “ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında bir yerlerde, Batı uygarlığının tarihindeki- bilimsel ve teknolojik ilerlememenin, endüstri devriminin, kapitalizmin yol açtığı geniş kapsamlı değişmelerin bir ürünü olan- bir evre olarak modernite” ile “estetik bir kavram olarak modernite” arasında bir kopuşun var olduğunu düşünmektedir. Ve bu iki modernite arasında düşmanlığa varan bir etkileşimden söz edilebilir.⁹

Bu iki moderniteden birincisinin modern düşünce tarihindeki erken evreleri devam ettirdiğini söyleyebiliriz. “İlerleme öğretisi, bilim ve teknolojinin yararlı imkânlarından beslenen güven, akıl kültü, soyut bir hümanizmin genel çerçevesi içinde

⁸ Modernite-modernizm ayrımını kısada olsa vurgulamamızın nedeni bu ayrımın özellikle post-modernite tartışmalarında kendini göstermesidir. Ayrıca bu ayrım çalışmamızda neden modernite kavramını kullandığımızı gösterecektir.

⁹ Robert Hollinger, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, İstanbul, Paradigma, 2005, s. 65

tanımlanan özgürlük idesi” gibi. Bütün bunlar “yaratılan muzaffer uygarlıktaki anahtar kavramlar olarak ortaya konulmuş ve yüceltilmiştir.”¹⁰

Diğer modernite ise tam tersine “romantik başlangıçlardan itibaren anti burjuva tavırlara yönelen ve bir nefret etrafında şekillenen ve bu nefretini başkaldırı ve anarşizm gibi çeşitli yollarla gösteren bir tavır” olarak şekillenmiştir.¹¹

Bu ayırım ile birlikte düşünüldüğünde modernitenin onaltıncı ve onyedinci yüzyılda başladığı kabul edilirken, modernizm ise sanatlarda ondokuzuncu yüzyıl ile başlayan “paradigma değişikliği” olarak görülür.¹² Modernite bilim, politika ve sanat bu gibi alanlarda düşünülürken, modernizm sadece sanat alanı ile sınırlanmıştır diyebiliriz.¹³ Biz de noktadan hareketle çalışmamızda modernite kavramını kullanacağız.

Modernite kavramına bu çalışmada temelde bir algı değişimi olarak yaklaşılabilecektir. Bunun nedeni ilerleme, akla güven, hümanizm gibi kavramlarla kurulan bir anlayışın, bir projenin temelini bu algı değişimi ile ortaya çıktığını düşünmemizdir. Bu yüzden modernite tanımlaması, merkezinde yer aldığını düşündüğümüz algı değişiminin tanımlamasına ve gelişmesine karşılık gelmektedir. Bu çerçevede modernitenin ne olduğu sorusundan hareket ederek bu algı değişiminin nasıl geliştiğini incelemeye çalışalım.

Heidegger 1955 yılında Fransa’da yaptığı bir konuşmaya “*Was ist die-das Philosophie*”¹⁴ diye sorarak başlar. Bu soru kalıbı düşünce tarihi göz önüne alındığında temel bir yaklaşımı ortaya koyar. Fakat Heidegger’in soruya yaklaşımı genel yaklaşımlardan daha farklıdır. Heidegger soruya “*Philosophie*”¹⁵ kelimesi bağlamında değil “*ist*”¹⁶ üzerinde durarak yaklaşır. “*İst*” kelimesi ise var oluşu gösterir. “*Philosophie*” kelimesinin varlığını vurgular. Bu varlık vurgusu verili ve mevcut olan bir durumun veya olgunun varlık koşulları ile okumayı beraberinde getirir.¹⁷

Heidegger’in izlediği bu yöntemle “modernite nedir”(What is Modernity) sorusuna yaklaştığımız zaman, modernitenin bir varlık olarak sadece verili

¹⁰ Hollinger, *Postmodernizm*...s.65

¹¹ Hollinger, *Postmodernizm*... s.65

¹² Scot Lash, “Modernite mi Modernizm mi! Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi”, Mehmet Küçük (Der.), *Modernite Versus Postmodernite*, Ankara, Vadi, 2000, s.133

¹³ Hollinger, *Postmodernizm*...s.66

¹⁴ Felsefe Nedir?

¹⁵ Felsefe

¹⁶ Olmak, varolmak

¹⁷ Georg Steiner, *Heidegger*, Ankara, Vadi Yayınları, 1996, s.36-37

durumundaki var oluşunu incelemek yetersiz kalacaktır. Bu yüzden bir var oluş olarak konumlandırığımız modernitenin anlaşılması bu varlığın varlık koşullarının incelenmesi ile mümkün olacaktır. Bir algı değişimi olarak konumlandırığımız modernin varlık koşullarına bakılması ise bu algı değişiminin nedenlerinden öte bir bakış açısı ile varlık koşullarının incelenmesini gerektirir. Bu algı değişiminin varlık koşullarında ise bilim olarak ifade edilen yeni anlam ve anlamlandırma yönteminin kilit rol oynadığı görülecektir. Modern başta algılarda başlayarak birçok alanda değişimi meydana getirmiş ise bu değişimlerde merkezi ağırlığa sahip olan bilimsel değişim ve devrimler olmuştur.

A-Bilimsel Devrim ve Doğaya (Çevreye) Bakışın Değişimi

16. Yüzyılda hala ortaçağdan kalma, her şeyin Tanrının eseri olarak görülen doğa anlayışı mevcuttu. Ama ilerleyen yıllarla birlikte insanın doğaya karşı tutumu baştan aşağıya değişti.¹⁸ Doğrudan Tanrı ve melekleri tarafından yönetilen doğadan, kendini düzenleyen doğaya, Tanrısal istemleri yansıtan ve Tanrının ihtişamını anlatan doğadan, kendi yasalarına göre işleyen doğa anlayışına geçilmiştir.¹⁹ Bu değişimin başlangıcı genel olarak Newton fiziği olarak ifade edilse de Descartes'ın, Newton'dan önce bu değişimde önemli rol oynayan bir isim olarak görebiliriz.

Descartes zihin ile beden arasındaki ünlü kartezyen bölünme ve Newtoncu-Kartezyen bilim sistemiyle tanınmasına rağmen en çarpıcı buluşlarından birisi koordinatlardan oluşan matematik sistemidir. Bu sistem ile uzaydaki her nokta mantıklı bir biçimde temsil edilmekte ve her maddi nesne bir dizi sayı ile ilişkilendirilebilmektedir.²⁰ Bu yeni sistem “uzayın yeni, nesnel ve bilimsel gösterilişi” ve nesnelere nicel olarak konumlandırılmasının ilk adımı olmuştur.²¹

Kartezyen sistem bilim adamlarına uzayda bulunan bir cismin konumunu tanımlama yolunu sağlamıştır. Fakat çoğu nesnenin hareket halinde olması, nesnelere farklı zamanlardaki ardıl konumlarının belirlenmesini önemli kılmıştır. Bu nedenle koordinat sisteminin gücünün artırılması için zamanın da koordinat sistemine

¹⁸ Werner Heisenberg, *Çağdaş Fizikte Doğa*, Ankara, V Yayınları, 1987, s.4

¹⁹ Abel Jeanniere, “Modernite Nedir?”, Mehmet Küçük (der.), *Modernite Versus Postmodernite*, Ankara, Vadi, 2000, s. 97

²⁰ David Peat, *Felsefe Taşı*, İstanbul, İnsan, 2003, s.25

²¹ Peat, *Felsefe Taşı*, s.27

sokulması gereği ortaya çıkmıştır. Ve zaman yeni insanın, yeni bilimsel haritasına salt yeni bir kartezyen koordinat olarak girmiştir.²²

Kartezyen koordinatları bilim adamlarına nesnelere uzayda nasıl hareket ettiği ve zaman içinde nasıl yer değiştirdiğini gösterme imkânı tanımıştır. Fakat bunun ötesi gereklidir. Isaac Newton bu noktada önem kazanmaktadır. Newton, kadim medeniyetlerden beri cevabı aranan bir soru olan, bütün bu hareketleri yani bütün doğayı anlatan bir temel formül yasa olup olmadığı sorusuna verdiği cevap ile önem kazanmıştır.²³

Bir uzay-zaman grafiğinde doğruyu ve eğriyi çizmek basit bir meseledir ama gerçek bir fiziksel eğride durum değişmektedir. İş temel bir soru ile düğümlenmektedir. Bu eğrilerin nasıl görünmesi gerektiğini belirleyen temel yasa nedir. Cisimlerin havada düşme, boş uzayda hareket etme ya da topun ağzından fırlama yörüngesini ne belirlemektedir. Bu soruların cevaplarını, Newton Descartes'in çizdiği haritayı genişleterek, moment koordinatları adında bir dizi koordinat ilave ederek çözecektir.²⁴ Bu yeni koordinat sistemi ile evrendeki cisimlerin yerini ister uzak geçmiş ister uzak gelecek olsun herhangi bir zamanda çizmenin artık mümkün olacağı temel varsayımını da beraberinde getirmiştir.²⁵

Newton'un Principia'sını Londra Kraliyet Cemiyetine sunduğu 28 Nisan 1686 günü, insanlık tarihinin önemli dönemeçlerinden biri olmuştur.²⁶ O gün, bilim adını alacak ve algı düzeyinde başlayarak birçok alanı değiştirecek bir gerçekliğin en önemli dönüm noktalarından biridir. Descartes'le başlayan ve Newton ile zirveye ulaşacak olan yeni algılama biçimi, bütün alanlara sirayet edecek ve bu alanları doğru bilginin merkezi unsuru olarak yeniden şekillendirecek ve bilimselleştirecektir. Bu değişimin işleyişini biraz daha ayrıntılı bir şekilde görelim.

Newton'un mezar taşında Alexander Pope tarafından kaleme alınan şu ifadeler yer almaktadır: "Tabiat ve tabiat kanunları gece karanlığında saklı duruyordu: Tanrı; "Newton olsun!" Dedi ve her yer ışık oldu." Pope'ın bu ifadeleri abartı olarak değerlendirilebilir fakat dönem insanların birçoğunun gözünde Newton, kanunlar

²² Peat *Felsefe Taşı*, s.28

²³ Peat, *Felsefe Taşı*, s.29

²⁴ Moment, cismin hızının kütlesi ile çarpımı olarak ifade edilebilir.

²⁵ Peat, *Felsefe Taşı*, s.29

²⁶ Ilya Prigogine ve Isabelle Stengers, *Kaostan Düzene*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 33

silsilesini getiren “Yeni Musa”ydı.²⁷ Aynı zamanda bu ifadeler Newton’un bilimsel devrimde oynadığı kilit rolün anlaşılması bakımından güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Newton’un diğerlerinden farkı, önce belli bir merkezi, özgül olguyu diğer olgulardan izole edip, sonra bunu kullanarak belli olaylarla ilgili çıkarımlar yapmasından kaynaklanmaktaydı. Yani Newton’un dehası pragmatizmin de saklıydı. Açıklanamayan bazı olgular görmezden gelinmiş, açıklamaya çalışılmamıştır. Örneğin Newton “gravitasyonu açıklamaya çalışmamış onu bir olgu” olarak ele almıştır.²⁸

Newton, her ne kadar ahlak ve toplum bilimleri alanına elini atmamış olsa da Principia’nın ortaya koyduğu kanunlar insanların yüzyıllardır kafa yordukları varoluşun ve evrenin temel yasaları olarak okunmuştur. Bu yaklaşımla Newton kanunları hem evrensel olarak görülmüş hem de her alana eklenmiştir.

Devrim niteliğindeki yeni yasalar temelde iki önemli değişimi beraberinde getirmiştir. Bu değişimler hem bütün alanlarda kendini göstermiş hem de dünyaya, çevresine geçmişe ve geleceğe daha farklı bakan ve algılayan yeni bir insanın temel unsurları olmuştur. Bu değişimlerin ilki nesneleştirme şeklinde gelişen, insanın doğaya çevresine yeni bir bakışla bakmasını ortaya çıkaran yeni bir iletişim olarak şekillenmiştir. Bir diğer önemli değişim de özellikle tahmin ve kontrol temelinde gelişecek olan davranış biçimlerinin şekillenmesidir. Bu durum da davranışların şekillendirilmesinde aklın temel alınmasını ve rasyonellik olarak ifade edilecek bu durumun topluma yaygınlaştırılması gayretini beraberinde getirecektir.

Tanrının haşmetinin yansıdığı evren, nicel unsurla konumlandırılan, mekanik olarak düzenlenmiş, determinizme boyun eğen ve insanın yasalarını keşfetmek zorunda olduğu bir alan olarak görülmeye başlanmıştır.²⁹ Doğa, bilimler için bir araştırma konusu oldukça nesneleştirilmiş ve adı değişmeye başlamıştır. Bilim ve teknik aracılığıyla doğa deney alanlarının adı olmuştur. Doğayı anlatma deyimi gitgide anlamını yitirmeye başlamış ve doğa matematikle ifade edilmeye başlanmıştır. Bu yeni yöntem ve elde edilen bilgi türü doğada varolan yasalar ve ilişkilerin üzerinde bilgilerin en yoğununu, en kesini olarak görülmüştür.³⁰

Doğaya karşı geliştirilen yeni bir diyalog daha doğru bir ifade ile sorgulama olan deney, “pasif gözlemden çok aktif eylemi” içerir. Deneysel diyalogla yapılması gereken

²⁷ Prigogine, Stengers, *Kaostan Düzene*, s. 59

²⁸ Prigogine ve Stengers, *Kaostan Düzene*, s.61

²⁹ Jeanniere, “Modernite Nedir?”, s.98

³⁰ Heisenberg, *Çağdaş Fizikte Doğa*, s.6

fiziksel gerçeklikle oynanması, teorik tanımlamaya olabildiğince yakın hale getirilmesi şeklinde işler³¹. Bu yöntemde indirgeme ve gereksiz görülenlerin ihmal edilmesi söz konusudur. Deney nesnesi ile deneyi yapan özne arasındaki ilişki görmezden gelinir. Yani deneyi yapan öznenin deneye etkisinin sıfır olduğu kabul edilir. Bu durum hem doğa bilimleri açısından özellikle araştırmamızla ilgili olarak toplum bilimleri açısından önemli bir hususu oluşturur. Çünkü incelenen nesneye öznenin etkisinin var olmadığını düşünmek nesnenin özne tarafından oluşturulan teori aracılığı ile gizli olarak şekillendirilmesini, görmezden gelinmesine neden olur. Bu durumda öznenin nesneye doğru geliştirdiği gizli hâkimiyetin varlığını yok saymamıza hatta meşrulaştırmamıza neden olmaktadır.

Koordinat sistemi ve Newton'un buluşları ile birlikte yeni bir algının oluştuğunu vurgulamıştık. Bu algı ile ilintili olarak nesneleştirme süreçlerinde şekillenen hâkimiyetin bir diğer boyutu da, nesnenin rasyonel olarak ifade edilen gelecek durumuna getirilmesi yani şekillendirilmesi ve kontrol edilmesini durumudur. Koordinatlar ile “nicelleştirilmiş uzay”ın bir noktasında yapılan bir müdahale, örneğin hafif bir dürtme, bir parçacığın hızını değiştirmesine ve tahmin edilebilir farklı bir yörünge yani o parçacık için farklı bir geleceğin oluşturulmasını sağlayacaktır. Bu demektir ki, tam olarak doğru yerde ve doğru zamanda bir kuvvet uygulandığında geleceğin kontrolü mümkündür. Gelecek, tahmin edilebilir hale gelmiştir daha ötesi amaçlarımız doğrultusunda müdahale edilebilir ve şekillendirilebilir.³² Geleceğin şekillendirilebileceği düşüncesi nesne-özne ikiliğinde yeni bir iktidarın doğuşunu gösterir. Bu yeni iktidar toplum bilimlerinin kuruluşuna temel oluşturacaktır. Toplumları, insanlar arası ilişkileri ve hatta devletlerarası ilişkileri anlama ve çözümlenme gayreti ile aynı zamanda bunları teoriler aracılığı ile kurma, değiştirme ve şekillendirme gayeti birbirine karışacaktır.

Bilimsel devrimler, bütün alanlara hâkim olmaya başlayacak olan ve bütün alanları bilimselleştiren, günümüzde de “akıl yürütme biçimimizi ve davranışlarımızı yönlendirmeye devam eden”, “büyük bilimsel dünya görüşünü” yaratan süreci ifade eder. Başarısı, “akılın gücüne güven” ve analiz, mantık, kuram, “tahmin ve kontrol yoluyla her olgunun üzerine eğilebilme” yetisine inançtan kaynaklanır.³³ Bu inanç öncelikli olarak Batı toplumunda şekillenmiş ve diğer toplumlara taşınmış ve

³¹ Prigogine ve Stengers, *Kaostan Düzene*, s.73

³² Peat, *Felsefe Taşı*, s.35

³³ Peat, *Felsefe Taşı*, s.35

eklemlenmiştir. Tahmin ve kontrol bu yeni bilgi sisteminde anlama ile yan yana gitmektedir. Bu yüzden de bu bilgi sistemi ve yöntem artık sadece dünyayı anlamının yolu olarak değil, aynı zamanda kontrol etmenin bir yolu olarak da ortaya çıkmıştır.

Geçmişte anlamlandıramadığı ve kendini korunmasız hissettiği doğaya ve çevresine karşı yeni bir gözlük ile bakmaya başlayan insan için artık korkacak bir şey yoktur. Alexander Pope'un dediği gibi "Newton gelmiş ve getirdiği bir dizi kanunlar silsilesi ile insanlığı çevresini aydınlığa kavuşturmuştur". Aynı zamanda insan artık kontrol edemediği süreçler içinde yaşamamaktadır. Yeni yöntemler ile süreçleri kontrol edebilecektir. İnsan aklının yol göstermesi ile birlikte artık gücü "ben" merkezinde toplamıştır. Bu inançların zirve noktasına ulaştığı nokta olan "Aydınlanma" modernitenin tanımlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden modernitenin tanımlanmasında "Aydınlanma" dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

B-Aydınlanma

Aydınlanma, 18. yüzyıl sonlarında bir entelektüel hareket olarak ortaya çıkmıştır. Fransa'da başlayan bu hareket, insanlığın bütün sefaletinin kaynağının cehalet, özellikle de "batıl itikatlar olduğunu dile getiren öğretiler kümesi" şeklindedir. Yine bu öğretiler kümesinde sadece bilgi, akıl ve bilimin cehaleti ve hurafeleri ortadan kaldırılabileceğine ve insanlığın durumunun iyileşmesine yardımcı olabileceğine inanılmıştır.³⁴ Bu inanç Aydınlanmayı bir proje haline getirmiştir.³⁵

İnsanı "vahye veya imanın sırlarına müracaat etmekten ziyade, bireysel, sosyal ve politik sorunlara akli ve felsefi yöntemlere" başvurmasını içeren bu tutum, başta Kant olmak üzere birçok düşünür tarafından Aydınlanma olarak ifade edilmiştir. Bu düşünürler, Aydınlanma (Enlightenment) olarak ifade edilen kavramlaştırma ile "mistisizmin ve dogmatizmin karanlığının tam tersine, aklın ışığına" gönderme yapmışlardır. Bu yüzden on sekizinci yüzyıla "Aydınlanma Çağı" denilmesinin yanında "Akıl Çağı" ifadesi de kullanılmıştır.³⁶

Aydınlanma düşünürlerini, dünyayı anlamaya ve yorumlamaya çalışmış olan eski düşünürlerden ayıran en temel farklılık, Aydınlanma düşünürlerinin dünyayı değiştirme azim ve kararlılığını taşıyan ve bunu pratik yollar ile yapmaya çalışan

³⁴ Hollinger, *Postmodernizm...* s. 11

³⁵ Hollinger, *Postmodernizm...* s. 17

³⁶ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, Bursa, Asa, 2007, s.13

düşünürler olmalarıdır.³⁷ Aydınlanma düşünürlerinin bu aktif ve pratik durumları, Aydınlanmanın bir proje olarak değerlendirilmesinin başlıca nedenidir.

Hollinger Aydınlanma Projesinin çeşitli iddialar içerdiğini düşünmektedir. Bu iddialar,

“1-İnsanlığın epistemolojik birliği, bilinmeye değer her şeyin, bütün insan varlıklarının ve evrensel olarak geçerli bir metodolojik kabuller kümesi oluşturduğu temeli üzerinde, rasyonel olarak tasdik ve kabul edebilecekleri bir inançlar öbeği halinde bir araya getirilebileceği iddiasıdır.

2-İnsanların moral birliği, evrensel akli moral ilkelerin her yerde bütün akıllı varlıklar için bağlayıcı olup, davranışlar ve yargılarımız bakımından rehberler ve standartlar sağladığı iddiasıdır.

3-Bu (birbiri ile bağlantılı) hedeflerle çelişen veya bu amaçlara engel olan inançlar, değerler, iddialar ya da faktörler insanın ilerlemesinin ve mutluluğunun önünde engel teşkil etmektedir. Sadece bilim ve evrensel değerlere dayanan bir toplum gerçekten özgür ve rasyoneldir; yalnızca böyle bir toplumun üyeleri mutlu olabilir.

4-Hakikat bizi özgür kılacaktır. Mutsuzluğun ve ahlaksızlığın nedeni bilgisizlik olduğu için, kendimiz ve dünya hakkında ne kadar çok şey bilirsek, insan hayatı o kadar iyi olacaktır.”³⁸

Hollinger’in ifade ettiği Aydınlanma projesinin bu iddiaların içinde şekillendiği Aydınlanmanın temel özelliklerinden bahsetmek hem bu iddialarının daha iyi anlaşılabilmesi hem de modernitenin bu özelliklerle olan ilişkisinin aydınlığa çıkarılması açısından yararlı olacaktır.

1-Aydınlanmanın Genel Özellikleri

Aydınlanma düşüncesinin anlaşılabilmesi için Aydınlanma düşüncesinin doğduğu şartların irdelenmesi yerinde olacaktır. Bu anlamda Aydınlanma düşüncesinin başlangıcını Rönesans ve Reform hareketleri ile başlatabiliriz. Bu iki hareket, Aydınlanma düşüncesinin de merkezi unsurunu oluşturan akıl melekesine olan inancın artmasını içinde barındırır. Rönesans hareketi, bu dünyacı ve hümanist bir yaklaşımla pagan düşüncesini ve ürünlerini sanat eserlerinde yansıtmaya çalışmıştır. Rönesans

³⁷ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.17

³⁸ Hollinger, *Postmodernizm...* s.17

sanatçıları için sanat, kilisenin baskısından kurtulmanın ve mücadelenin yapıldığı bir alan olarak görülmüştür. Rönesans düşüncesinin Hıristiyan düşüncesinden uzaklaşan tutumları noktasında Rönesans düşüncesinden ayrılmasına rağmen Reform hareketleri, Rönesans düşüncesinin kilisenin düzeninin boyunduruğundan kurtulma çabalarına paralel olarak kilise düzeninin karşısında yer almışlardır. Ve Hıristiyan düşüncesinde, kilisenin boyunduruğunu zayıflatacak bir şekilde reform yaparak, yeniden kurma girişimi içinde olmuşlardır.³⁹ Ayrıca hem Rönesans düşüncesi hem de Reform hareketleri, Aydınlanma düşüncesinin merkezi unsurunu oluşturan akılcılık yaklaşımını beslemişler ve Aydınlanma düşüncesinin doğmasında öncü olmuşlardır.

Rönesans ve Reform hareketlerinin yanında Aydınlanma düşüncesinin gelişiminde bilimsel devrimlerde etkili olmuştur. Bilimsel devrimler ile birlikte insana ve aklına olan inancı besleyen damarlar kurulmuş ve elle tutulur hale gelmiştir. Artık insan doğru bilgi sahibi olarak aklını kullanabilecek ve böylelikle aydınlanmış bir insan olacaktır. Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayan ve bilimsel devrimler ile sağlam bir zemin üzerine oturmaya başlayan Aydınlanma düşüncesinin daha iyi anlaşılabilmesi için genel özelliklerinden bahsetmek yararlı olacaktır.

a- Negatiflik ve Eleştirelilik

Aydınlanma “mutlak bir eleştiri düşüncesi” veya “yıkıcı bir tutumla” karakterize edilmiştir. Fransız Aydınlanmacılarının radikalizmiyle kıyasladığımızda çok daha ılımlı olan Kant bile, Aydınlanmayı ulaşacağı bir amaç çerçevesinde tanımlamaktan ziyade, negatif bir tutumla kurtulunması gereken şeylerle ilişkili olarak tanımlamıştır.⁴⁰ Kurtulmak istenen şeyler de eskide konumlandırılmıştır. Aydınlanma yeni bir zihniyet yaratmak ve yeni bir düzen inşa etmek amacı ile yola çıktığı için, kötü ile cisimlendirilen eskiyi kaldırmak üzerine aktif bir duruş sergiler.

Geçmişle olan tüm bağlarını koparma ve geçmişten gelen yapıları ortadan kaldırma kararlılığında olan Aydınlanma düşüncesi, öncelikli olarak radikal boyutlara ulaşacak şekilde “Musevi-Hıristiyan geleneği içinde şekillenen yaratılış öğretisini”, “Tanrının insani işlere müdahale eden inayetini” ve ahiret hayatının ödül ve ceza düşüncesini reddeder.⁴¹

³⁹ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s.444-447

⁴⁰ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.23

⁴¹ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.24

Aydınlanma düşünürleri din adamlarına, rahip ve papazlara ve en nihayetinde Hıristiyanlığa savaş açarak, Klasik Hıristiyan inancının veya başka bir ifade ile inançlara yönelik olumsuz ve eleştirel bir tutum alarak, bilimi ve rasyonel düşüncüyü yücelttiklerini söyleyebiliriz.⁴²

b-Akılcılık ve Aklın Kamusal Kullanımı

Aydınlanma inşa etmeye çalıştığı yenedünyada, “mutlak bir hümanizm”le ilişkili olarak “mutlak bir akılcılık” ile insan davranışlarının tek rehberini, gelenek veya din olarak değil de içsel kaynaklarda, akılda görmüş ve hatta bunu bir inanç haline getirmiştir.⁴³ Bu inanç Aydınlanmanın en temel kurucu özelliği olarak değerlendirilebilir. Bu inancın bir yansıması da Aydınlanma iddialarında da gördüğümüz gibi insanlık için aklın ortak bir duyu olarak konumlandırılmasıdır.

Aydınlanma filozofu için akıl, mantık ve bilim yoluyla donatılan yani bir nevi şekillendirilen ortak duyudur. Bundan dolayı insanın diğer fizyolojik fonksiyonları gibi aklın da bütün insanlarda ortak bir şekilde işlediğine inanılmıştır. Bu işleyişin normal seyrini bozan ve tüm insanlarda ortak işleyişini engelleyen bir takım faktörler vardır. Bu faktörlerin en başında da kurumsal ve kültürel çevre gelmektedir.⁴⁴ Bu yüzden de bu dönem insanı, kurumsal ve kültürel çevre olarak konumlandırılan kilise, krallık, batıl itikatlardan, sefalet ve despotizmden kurtulmanın gerekli olduğunu düşünmüştür.

Akla yapılan vurgu, Aydınlanma olarak ifade edilen sürecin özünü teşkil eder. Dikkat etmemiz gereken nokta, Aydınlanma ile “akıl melekesinin”, insanın diğer yetilerinden ayırarak özel konuma yerleştirilmesidir. Bu, aklın duylardan ayrıştırılarak bağımsızlaşmasını ve insanın diğer melekelere üstün kılınmasını ortaya çıkartır. Aydınlanma ile akıl, insanın sahip olduğu tek önemli özellik olarak görülür. Ve üst paragrafta da vurgulamaya çalıştığımız gibi insanları birleştiren temel unsur haline gelir.⁴⁵

Aklın bütün insanları birleştiren ortak meleke haline gelmesinin en önemli sonuçlarından birini, rasyonel insan prototiplerinin ortaya çıkması oluşturur. Yani rasyonel insan davranışları olarak ifade edilecek davranış kalıplarının oluşmasıdır. Bu

⁴² Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.24-25

⁴³ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.26

⁴⁴ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.26

⁴⁵ Etyen Mahçupyan, “Modern Bireyin ve Bölünmüş Aklın Binyılı”, *Doğu Batı*, S.10, İkinci Baskı, (Mart, 2004), s. 20-21

durum çevreye uyum adı altında varolacak bir iktidarın oluşmasını sağlar.⁴⁶ Bu iktidar homojen bir uyumun öngörüldüğü rasyonel olarak belirlenen davranış kalıplarına atıfta bulunan ve belirlenen uyuma uymayan bireylerin disiplin edilerek dönüştürülmeye çalışıldığı modern olarak nitelenen toplumun içinde ortaya çıkar. Bu toplum Foucault'un disiplin toplumdur.⁴⁷

Modern toplumun disipline edici doğası ile Aydınlanma projesinin önemli hedeflerinden biri olan özgürlüğü beraber düşündüğümüzde ortaya bir çelişki çıkmaktadır. Bu çelişkinin oluşmasında Aydınlanmanın aklın kullanımını “özel” ve “kamusal” olarak ayırması etkilidir. Aydınlanma düşüncesi, bir yandan bireylerden her şeyi aklın muhakemesinden geçirmelerini talep ederken, diğer yandan da düşünme eylemini yazar ve entelektüellerin işi olarak konumlandırarak yazar ve entelektüelleri düşünen bireyin ölçütü haline getirir.⁴⁸ Bu tutum temelde bireysellik ve hümanizm şeklinde ortaya çıkan hareketin elitist yanını rahatlıkla göz önüne çıkarmaktadır. Aydınlanmanın bu tutumu, çalışmanın devamında işleyeceğimiz araçsal akıl ve özellikle yeni bir iktidar biçimi şeklinde ortaya çıkan sürecin anlaşılması bakımından önemli bir noktadır.

c-Bilimcilik

Akla olan inancı Aydınlanma düşüncesinin temel kurucu ögesi olarak değerlendirdiğimizde bu inancın temelinde de bilimin ve yeni bilgi ve yöntem çeşitlerinin varlığı rahatlıkla görülebilecektir. Hurafeler ve batıl inançlar Aydınlanmanın en temel düşmanlarıysa, bilim bunlardan kurtulmanın en temel aracı olarak hatta kahramanı olarak görülmüştür.⁴⁹

Bilim ve teknolojiye hayran olan Aydınlanma insanı açısından bilim her şeyden önce gerçek aydınlanmanın “ölçüsü ve gerekli zihniyet değişiminin anahtarı”dır. Çünkü bilim “doğa ve toplum kitabını okuyan işlevsel bir araç olarak akli”⁵⁰ortaya koyarken, bilimsel bir dünya görüşü de, “din ve hurafelerden arındırılmış rasyonel bir bakış açısını” ifade eder. Bunun yanında bilimin insanın mutluluğunun temeli olarak görülen

⁴⁶Mahçupyan, “Modern Bireyin”, s. 22

⁴⁷ Orhan Tekelioğlu, *Foucault Sosyolojisi*, Bursa, Alfa Aktüel, 2003, s.164-168

⁴⁸ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.26

⁴⁹ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.27

⁵⁰ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul, 2. Baskı, 1997, s.38

“nicel unsurları, rahatlık ve konforu” oluşturan pratik yönü ile insan hayatının yaşam şartlarını artırarak iyi yaşamı elde etmenin anahtarı olarak görülmüştür.⁵¹

Aydınlanmanın bilimi önemsemesinin en önemli nedenlerinden biri de bilimi iktidar ve güç çerçevesinde okumasıdır. Bu konuda Bacon’un “doğa bilimlerinin yöntemlerinin bilginin sonsuzca ilerlemesini sağlayacağı, bu yöntemlerle kazanılacak yeni bilginin insanlığa doğa üzerinde güç ve kontrol imkânı sağlayacağı” iddiasını takip eden Aydınlanma düşünürleri, doğanın fethinden sonra sıranın diğer yaşam alanlarına yani insana dair alanlara geleceğine inanmaktadırlar. Bu amaçla Aydınlanma düşünürleri sosyal bilimlere doğa bilimlerinin “değerliliği ve başarısı ispatlanmış yöntemleri” ile yeniden inşa etmeye kalkışmışlardır.⁵²

Bilimin iktidar ve güç kavramları ile okunması ve iktidar ve gücün aracı haline getirilmesi hem iktidar şekillerini hem de iktidar alanlarını değiştirmiştir. Bunun nedeni iktidar ile bilimin bilginin ilişkiselliğinin artmasıdır. Bu ilişkisellik ile bilim, öznenin nesne (diğer insanlar ve doğa) üzerinde iktidarının ve tahakkümünün aracı haline gelmiştir. Bilim bir tahakküm aracı haline gelmiştir.⁵³

d-İlerlemecilik

Aydınlanmanın Akılcılığı bizi nasıl ki onun bilimciliğine götürdüyse, bilimciliği de bizi, Aydınlanmanın ilerlemeciliğine götürür. Aydınlanma düşünürleri, bilginin tarihini ilerlemenin tarihiyle özdeşleştirmişlerdir. İlerlemeyi bilginin birikmesi ve insanlık varlığının maddi doğayı kontrol altına alıp istediği gibi kullanmasına yardım edecek araçların ya da teknolojinin gelişmesi süreci olarak görürler⁵⁴

Aydınlanma düşüncesi bu anlamda ilerleme kavramından, “ilkelin basitliğinden uygarlığın karmaşıklığına, doğaya bağımlılıktan, özgürlüğe, yokluktan zenginliğe” geçişi anlar. Eski tarih telakkileriyle hiçbir ilişkisi kalmayan bu anlayışta tarih, bir doğru çizgi boyunca ilerleyen ve kötü olarak nitelenen şeylerin, olumsuz durumların terk edildiği, her aşamada biraz daha iyiye, daha mükemmele gidilen süreci ifade eder.⁵⁵

Aydınlanma düşüncesinin ilerlemeciliği Habermas’a göre araçsal rasyonalite aracılığı ile gerçekleşir. Habermas Aydınlanmanın iki hedefi olduğunu iddia eder. Bunlardan ilki özgürleşmedir. Diğerisi ise ilerlemeciliktir. İlerlemecilik araçsal

⁵¹ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.27

⁵² Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.28

⁵³ Jürgen Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.34

⁵⁴ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.29

⁵⁵ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.30

rasyonalite aracılığı ile gerçekleşmiştir. Araçsal rasyonalite Aydınlanmanın hedeflerinden biri olan ilerlemeciliği gerçekleştirirken diğer hedefi olan özgürlüğü eksik bırakmış ve özgürlük hedefinin tam aksine gizli bir tahakkümü ortaya çıkarmıştır.⁵⁶

Aydınlanmanın ilerlemecilik düşüncesi birçok isim tarafından eleştirilmiştir. Bu isimlerden biri de Michael Foucault'dur. Foucault tarihin ileriye ve geriye doğru bir hareket hali olmadığını düşünmektedir. Ve ilerleme idealine karşı çıkmaktadır. Bu düşünce özellikle post modern yaklaşımların mihenk noktalarından birini oluşturacaktır.⁵⁷

e-Bireycilik

Aydınlanma düşüncesinin merkezinde akılcılıktan gücünü almış, kökü modern felsefenin kurucusu Descartes'ta bulunan ve Locke'un ampirizmiyle güçlendirilip pekiştirilen "radikal bir bireycilik" vardır. Aydınlanma akılcılığı, "anlam ve hakikat ve hatta gerçeğin yaratıcısı olarak bireyi" ön plana çıkarmıştır. Descartes'in cogitosu ile gerçekliğin merkezi yaptığı birey, Aydınlanma ile birlikte hakikatin ölçüsü olarak yeniden konumlandırılmıştır.⁵⁸ Aslında bu konumlandırma modern özne olan benin inşa edilmesidir. Bu inşa aslında modern dediğimiz ve bütün alanları etkileyen değişimin merkez alanlarından birini oluşturacaktır. Bu nokta uluslararası ilişkiler teorisi açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde inceleyeceğimiz eleştirel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının gözler önüne serdiği, modernitenin içinde şekillenen merkez(mainstream) uluslararası ilişkiler teorilerinin derinlerine işleyen özne/nesne, ben/öteki gibi ikiliklerin ve bu ikiliklerin ortaya çıkardığı ötekileştirici süreçlerin incelenmesinin başlangıç noktasını oluşturacaktır.

Aydınlanmanın genel özelliklerinin üzerinde durduktan sonra saymış olduğumuz bütün özelliklere işleyen Aydınlanma etiğinden bahsedilmesi gerekmektedir.

2-Aydınlanma Etiği

Aydınlanma düşüncesi "bütün zihinsel süreçlerin duyu izlenimlerine verilen haz ve acı tepkilerinin ürünü ve zihnin, maddenin sadece bir uzantısı olduğu" düşüncesini ifade eden bir materyalizm türetir.⁵⁹ Manevi olanı ve manevi değeri neredeyse imkânsız

⁵⁶ Keyman, *Küreselleşme...* s.143

⁵⁷ John A. Vasquez, "A Post Positivist Debate: Reconstructing Scientific Enquiry and International Relations Theory After Enlightenment's Fall" Ken Booth and Steve Smith (Eds.), *International Relations Theory Today* Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1995, s.219

⁵⁸ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.31

⁵⁹ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.33

hale getiren bu materyalist görüş özellikle toplum ile birey arasındaki çatışma sorununu “özçikar kavramı” ile çözümlenmeye çalışmıştır.

“Özçikar” kavramı temelde bireyin özçikarı ile genelin mutluluğu arasında bir ahenk bulunduğunu varsayar. Bu varsayımdan hareketle özçikarı peşinde olan bireyin aslında genel çıkarı da gerçekleştirdiği düşüncesine ulaşılır. Bunun yanında toplumsal çıkar ile bireysel çıkar arasında yaşanan çatışma, bireyin genelin mutluluğu adına özçikarından vazgeçmesi ile mümkün olacaktır. Bireyin toplum adına çıkarından vazgeçmesi durumu gerçekleşen toplumsal çıkarın kişinin bireysel çıkarına da hizmet ettiği düşüncesinin yerleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bireyin böyle bir düşünceye sahip olması ise eğitim yolu ile mümkün olacaktır. Bu yüzden Aydınlanma düşüncesi açısından eğitim kilit rol oynamaktadır.⁶⁰

Ahlakın öğretilerle öğretilebilir olduğunu düşünen aydınlanmacılar aslında düşüncelerinin temelinde olan “ampirik kavrayış”tan⁶¹ bu sonuca ulaşmışlardır. Yani Aydınlanma düşüncesi tarafından insanın her şeyin ölçütü olduğu düşüncesi ortak bir değer varlığını imkânsız hale getirmiştir. Değer kavramının zayıf kalması yüzünden tarihsel olmayan ve rasyonel olarak ifade edilen bir takım kuralların eğitim yoluyla kazandırılmasını yani Aydınlanmanın ideali olan insan biçiminin şekillendirmesi zorunluluk haline gelmiştir.⁶²

Aydınlanmanın özgürlüğü getiren bir süreç olarak ifade edilmesi noktasında özellikle eleştirel teorinin ilk mensuplarından olan Theodor Adorno ve Max Horkheimer’in “Aydınlanma’nın bütünüyle araçsal mahiyet taşıyan bilimsel rasyonalite kavrayışı” ile sonuçlandığı şeklinde yaptığı eleştiri önemli bir noktaya işaret etmektedir.⁶³ Çünkü bu eleştiri, eleştirel teori olarak adlandırılacak düşünceler topluluğunun başlangıç noktasıdır.

C-Tekniğin Egemenliği ve Araçsal Rasyonalite

Aristoteles aklın üç türünden bahsetmiştir; “teorik, pratik ve teknik.” Bu akıl türlerinden özellikle konumuzla alakalı olarak teknik akıl üzerinde duracağız. Aristoteles teknik aklı üretim amaçlı bilgiyle ilişkili olarak tanımlamıştır. Akıl burada tamamen araçsaldır. Örneğin kişi, iyi bir marangoz olmak için sanatın amacını apaçık bir şey olarak kabul edip bilmeli ve bu amaca en iyi şekilde götüreceği tekniklere hâkim

⁶⁰ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.34

⁶¹ David Hume’un düşüncelerine atıf yapılmaktadır.

⁶² İvan İlllich, *Okulsuz Toplum*, İstanbul, Şule Yayınları, 2006, s.51-53

⁶³ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s.18

olarak tahta ile iş yapmalıdır.⁶⁴ Aristoteles'in ayırımından yola çıkarak modernite ile birlikte teknik aklın hâkimiyetinin ortaya çıktığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

Bilginin güç olarak görülmesi ve bu düşünceyle paralel olarak doğaya egemen olma anlayışı, eski düşüncelerin doğaya ilişkin bilgiyi, edilgen bir tarzda değiştirilemeyen bir dünyayı anlamak olarak gören anlayışından önemli bir kopuştur. Dolayısıyla bilgi ancak insanlığın “doğa üzerindeki gücünü arttırdığı” ölçüde önemlidir ve o ölçüde artabilir. Bilginin insanın durumunu iyileştirmek için varolduğu düşüncesi, “teknokrasi, bilimsel ütopyacılık ve toplum mühendisliği, pratik ve moral olanın teknik olana indirgenmesi” doğrultusunda ilk adım ve modern araçsal rasyonalitenin başlangıcıdır.⁶⁵

Descartes'ın özne ve nesneyi kesin olarak birbirinden koparan ikiliği modern Batı düşüncesi açısından belirleyici olmuştur. Akıl, özneye ait bir nitelik olarak görülmüş, nesne ise düzensiz, karışık ve biçimlendirilmesi gereken bir yığın olarak algılanır olmuştur. Bu nesne-özne ikiliğine özne güç ile konumlandırılarak ve nesneye karşı etkin bir davranış içinde görülerek yaklaşılmıştır. Akıllı, bilgi sahibi ve bu sayede güçlü olan özne, yığın olan nesneyi ayırtırmalı sınıflandırmalı ve kullanılmalıdır. Bu algılama ve sonucunda gelişen tutum “Akıl Tutulması” eserinde Horkheimer'in ortaya koyduğu öznel akla denk gelmektedir.

Horkheimer'in bahsini yapmış olduğu öznel akıl esas olarak amaca götürecek olan araçlarla ilgilidir. “Sınıflandırma, çıkarsama ve tündengelim” yeteneği üzerinde şekillenmiştir. Baştan kabul edilmiş amaçlara ulaşmak için seçilen araçların yeterli olup olmadığı üzerinde yoğunlaşır ama amaçların kendilerinin akla uygun olup olmadığı üzerinde düşünmez.⁶⁶

Eski felsefi sistemlerin üzerine kurulduğu nesnel akıl ise öz ile görünüş arasında, özne ile nesne arasında, parça ile bütün arasında bir bağlantı olduğunu görebilen akıldır. Akıllı yalnızca bireyin zihninde değil, “nesnel dünyada yani insanlar arası ilişkilerde toplumsal kurumlarda, doğada ve doğanın görünüşlerinde gören” akıldır.⁶⁷

Horkheimer'in ortaya koymuş olduğu nesnel akıl- öznel akıl ayırımında öznel aklın güç kazanmasında bilimin rolü yadsınamaz. Özellikle bilimin sınıflandırma ve

⁶⁴ Hollinger, *Postmodernizm...* s.88

⁶⁵ Hollinger, *Postmodernizm...* s.38

⁶⁶ Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, İstanbul, Metis, 2008 s.55

⁶⁷ Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s.56

parçalara bölerek çalışması ve tekniğe verdiği önem, öznel akı nesnel akıl karşısında güçlendirmiştir.

Modern bilim çoğu zaman “teorik olanı pratik olana, pratik olanı da teknik olana” indirgemıştır.⁶⁸ Doğa ile yeni bir diyalog ortaya koyan bilimin, tekniğe indirgenmesi doğa ile insan arasında yeni duvarın örülmesine neden olmuştur. Örülen bu duvarın nedeni tekniğin büyük bir hız ile insanı çevreleyen dünyayı değiştirmesidir.⁶⁹ Bu değişim insanın hem yaşayış hem de düşünüş biçimini etkileyecektir.⁷⁰

Bu değişim, toplumsal çalışma, “yaşam tarzının kentleşmesi”, “ulaşım ve iletişimin teknikleşmesi” gibi birçok alanda kendini göstermiştir. Bilimsel ve teknik ilerlemenin kurumsallaşması ile toplum artan bir şekilde rasyonelleştirilmiştir. Bu rasyonelleştirme eski meşrulaştırmaların tasfiye edilmesi ve yeni meşrulaştırma alanlarının sağlanması şeklinde ortaya çıkacaktır.⁷¹

Horkheimer gibi Frankfurt Okulu düşünürlerinden olan Herbert Marcuse, toplumun rasyonelleşmesi denilen süreçte gizli ve yeni bir iktidar biçiminin var olduğunu düşünmektedir.⁷² Doğaya gittikçe daha etkin bir hükmetme yolunu açan bilimsel yöntem, daha sonra bu yolla insanların insanlar üzerinde gittikçe artan iktidarı için saf kavram ve araçları sunmuştur.⁷³ Araçsal rasyonalite çerçevesinde gelişen modernite, yeni bir iktidar biçimini ortaya koymuştur.

D-Yeni bir İktidar Biçimi Olarak Modern

Araçsal rasyonalite ile modernite arasındaki ilişki dikkate alındığında Foucault’un iktidar üzerine söyledikleri, önemli bir açılım sağlanmasında yararlı olacaktır. Çünkü Foucault, araçsal rasyonalitenin geliştiği dönemi yeni bir iktidar biçiminin şekillenmesi olarak görmüştür.⁷⁴

Foucault iktidarı “tarihsel bir olgu” olarak ele almıştır. Yani Foucault tarafından iktidar, verili ilişkiler ve belirli zaman içerisinde kimin kim üzerinde etkin olduğu üzerinden değil, var olan iktidar durumunun nasıl kurulmuş olduğu üzerinde

⁶⁸ Hollinger, *Postmodernizm...* s.90

⁶⁹ Heisenberg, *Çağdaş fizikte Doğa*, s.12

⁷⁰ Heisenberg, *Çağdaş fizikte Doğa*, s.12-13

⁷¹ Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, s.33

⁷² Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, s.34

⁷³ Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, s.36

⁷⁴ Scot Lash, “Modernite mi Modernizm mi! Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi”, Mehmet Küçük (Der.), *Modernite Versus Postmodernite* Ankara, Vadi, 2000, s.139

yoğunlaşarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Böyle bir tanımlama ve sorunsallaştırma iktidarın söylem ve pratik olarak var olan düzene içkinliğini gösterir.⁷⁵

Foucault iktidarın görülebilir ve anlaşılabilir olmadığını iddia etmektedir. İktidar kısa zaman dilimlerinde “görelî yoğunlaşma alanlarında” belirlenebilse de ölçülemez.⁷⁶ Bu durum iktidarın söylemsel olarak var olan düzenin(sistemin) pratiklerine işleyen özelliğinden ileri gelmektedir. Yani iktidar düzene içkin olarak, Foucault’un belirttiği gibi belirlenemeyecek mikro düzeylerde var olmakta ve işlemektedir.

Foucault’a göre aşkın boyutlardan içkin boyutlara mikro boyutlara doğru işleyen iktidarın kabuk değişiminin nedeni, bilginin aşkinci boyuttan içkinci boyuta kaymasıdır.

Klasik bilgi (onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar) aşkınlık ilkesini, modern bilgi ise (ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar) içkinlik ilkesini varsayar. Bu durumu en açık şekilde Hegel’in Kant eleştirisinde görebiliriz. Hegel Kant’ı “soyut akıl ideası yüzünden eleştirirken” en temelde, Kant’ın ortaya koyduğu “bilen özne ve aklın inceleme nesnesinden, kökünden ayrıldığı bir aşkın bilgi modelini” eleştirmiştir. Hegel, bilgi nesnelere de, yani doğa ve toplumunda bir rasyonaliteye sahip olduğunun düşünülmesini önerdi. Bu öneri, Horkheimer’ın nesnel akıl olarak gördüğü duruma işaret eder. Aklın doğayla ve toplumsalla birleştirilmesi “Hegel diyalektiğinin en kritik noktası”dır. Doğa ve toplumsal, bir kez akılla nitelenince akıl bundan böyle aşkın değil, “bilgi nesnesinin içinde içkin” olarak görülmüştür.⁷⁷

Klasik bilgi “temsil ve sınıflandırma ilkelerine” dayandırılmıştır. Bu “bilen özne ve bilgi nesnesi ikiciliğine” dayanan “aşkın bir model”dir. Bu modelde bilen özne “ilk nesneyi ve nesnenin sözcüklerdeki niteliklerini temsil eder ve sonra bu sözcükleri inceleme nesnelere sınıflandırmak için kullanır.” Modern bilginin içkinlik ilkesine dayanması iki anlamda gerçekleşmiştir. Foucault’a göre ilk olarak modern bilginin artık sınıflandırıcı olmayıp “bilgi nesnesinin kendisine dâhil bir yapısal iç bağlantılar dizisiyle meşgul olmaya başlamıştır.” Yani bilim nesnesine uygun bir rasyonalite ile meşguldür. İkincisi ise, modern bilimlerin tarihinde insanın “yaşayan organizma” konumundan “bilgi nesnesi” konumuna getirilmesidir. Daha önce ise insan yalnızca bilgi öznesiydi.⁷⁸

⁷⁵ Cem Deveci, “Foucault’nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılmazlığı”, *Doğu Batı*, S.9, 2.Baskı, (Aralık 1999), s.26

⁷⁶ Cem Deveci, “Foucault’nun İktidar...” s.26

⁷⁷ Lash, “Modernite mi Modernizm mi!” s.141

⁷⁸ Lash, “Modernite mi Modernizm mi!” s.142

Modern bilginin bu yeni içkinliği aynı zamanda araçsal aklın işleyişinde yeni bir başlangıç noktasını oluşturacaktır. Bu yeni içkinlik ilk olarak yeni iktidar ve tahakküm biçimlerinin şekillenmesini sağlayan akıl ve sosyal bilimlerde kendini gösterecektir. Ve daha sonrasında yeni iktidar ve tahakküm biçimlerinin, bilim ve akıl tarafından meşruiyeti sağlanacaktır. İkinci söylem biçimleri iktidar biçimleri halini almaya başlayacaktır. Klasik dönemde iktidar “aşkın adli söyleme karşılık gelen aşkın bir devleti öngörürken”, modern dönemde ise “egemenlik toplumsalın kendisinde ikamet edilir olmuştur.” Yeni durumda iktidar toplumun damarlarında gezmeye başlamış ve mikro düzeye inmiştir. Devlet artık üzerimizde değil aramızdadır.⁷⁹

Egemen iktidarın ayırt edici özelliği uzun yıllar ölüm ve yaşam hakkı olarak düşünülmüştür. Klasik iktidar teorisyenleri bu hakkı koşulsuz olarak düşünmemişler ve hükümdarın kendi varlığını tehlikede görmesine yani dış tehditlere karşı savaş ile ilişkilendirmişlerdir. Savaş durumu hükümdarın uyrukları üzerinde dolaylı da olsa bir yaşam ve ölüm hakkının olduğunu göstermektedir. İç tehditte ise hükümdar, uyruklarına karşı doğrudan bu hakkı kullanabilecek bir iktidar biçimi içerisindedir. Foucault, buradan hareket ederek iktidarın eşyalar, zaman, beden ve yaşam üzerinden kullanılan bir alma hakkı olduğunu yazar. Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi Batı Medeniyetinde yaşanan değişimler sonucunda, yaşam ve ölüm hakkı iktidarın sadece işlevlerinden biri haline gelmiş ve iktidar boyun eğdirme ve düzenleme işlevlerine de kavuşmuştur.⁸⁰ Bu, zora dayalı iktidar biçiminden rızanın sağlanmasına dayanan iktidar biçimine doğru gerçekleşen bir değişimi gösterir.⁸¹

Akıl Çağının (Foucault’cu terimle Klasik Çağ) bir “toplumsal kaos gerçekliği karşısında bir düzen epistemolojisi tesis etme”⁸² gayretini en temel yansıma alanını sosyal bilimler oluşturmaktadır. Bu husus göz önünde bulundurularak çalışmamızla ilintili olarak uluslararası ilişkilerin modernizm ile ilişkisini aslında temelde sosyal bilimlerin modernite ile ilişkisi ve kaos gerçekliğine karşı düzen epistemolojisi tesis etme gayreti içerisinde okumak anlamlı olacaktır.

⁷⁹ Lash, “Modernite mi Modernizm mi!” s.143

⁸⁰ Hasan Tüzen, “Foucault, ve İktidar Mikrofiziği”, *Düşünen Siyaset*, S.20, (Nisan 2005), s.17

⁸¹ Lash, “Modernite mi Modernizm mi!” s.143

⁸² Lash, “Modernite mi Modernizm mi!” s.144

II- Uluslararası İlişkiler Disiplininin Modern Dayanakları

A-Sosyal Bilimler ve Modernite

Sosyal bilimler modern olarak ifade edilen değişimi anlama ihtiyacı içinde doğmuştur. Modernite içinde gelişmiş, varlığı modernite içinde ortaya çıkmıştır. Bu modernite olarak ifade edilen değişiklikleri anlama çabası da yine modernitenin verdiği araçlar ile gerçekleştirilmiştir. Bilim öngörülebilirliği ve istikrarsız zamanlarda bir istikrarı vaat ettiği için, toplumsal alanları da bu yaklaşım aracılığı ile anlama gayreti ortaya çıkmıştır. Bu gayret yazının geçen bölümlerinde vurgulanmaya çalışıldığı gibi kaos gerçekliğine karşı düzen epistemolojisini tesis etme gayretinin bir sonucudur. Bu durumu toplumu dönüştürmeye yönelik Aydınlanma idealleri ve güç ekseninde şekillenen yeni bilgi türü de eklendiği zaman, sosyal bilimlerin şekilleniş koşulları daha açık olarak ortaya çıkacaktır.⁸³

Sosyal bilimlerin şekilleniş koşullarına Aydınlanma yandaşlarının etkisi olduğu kadar Aydınlanma karşıtlarının da etkisi göz ardı edilmemelidir. İki tarafın başlatmış olduğu tartışmanın içinde şekillenmiştir sosyal bilimler. Dahası, sosyal bilimlerde gelişen kavramlar yöntemler ve yaklaşımlar hem bu bağlam tarafından şekillendirilmiş hem de toplumu, nesneyi bu bağlamda anlamak için tasarlanmıştır.⁸⁴ Bu gerçek anlamda bir tasarlamadır. Bu durumu Foucault'cu terimlerle açıklamaya çalışırsak modernite hem özneyi tasarlamış hem de özne tarafından tasarlanmıştır.

Foucault daha ileri giderek beşeri(sosyal) bilimlerin bilim olmadığını ancak “yaşam, emek ve dil bilimlerinin (ya da onların olumsal değişkenleri olan biyoloji, ekonomi ve filolojinin) kopya sonuçları” olduğu ileri sürer. İnsani bilimler insanı icat etmişlerdir. Yani insan, 18.yüzyıl dolaylarında ortaya çıkmış “yaşam, emek ve dil epistemleri” düzeyindeki dönüşümlerden icat edilmiştir.⁸⁵

Tekelioğlu, kriz dönemlerinde beşeri bilimlerin epistemolojik yapılarının sorunlarının su yüzeyine çıktığını ve yöntemle ilgili olarak iki çözüm iddiasının ortaya atıldığını söylemektedir. (a) “beşeri bilimlerin yöntemlerini, fizik bilimlerindeki son gelişmelere göre acilen yeniden yorumlamak gerektiği iddiası (b)kimi zaman da beşeri bilimlerin yöntemlerini fizik bilimlerinden ayırmak gerektiği iddiası”⁸⁶

⁸³ Hollinger, *Postmodernizm...* s.12-13

⁸⁴ Hollinger, *Postmodernizm...* s.13

⁸⁵ Tekelioğlu, *Foucault Sosyolojisi*, s.85-86

⁸⁶ Tekelioğlu, *Foucault Sosyolojisi*, s.116

İnsan varlıklarının karmaşık fiziki sistemler olduğu düşüncesi sosyal bilimlerde derin etkilere neden olmuştur. Buna göre insan davranışları öngörülebilir ve kontrol edilebilirdir. Bu yüzden de doğa halinde olan insanın davranışlarını kontrol edebilmek için Hobbes'a göre üst otoritenin yani "leviathan"ın varlığı öngörülmüştür.⁸⁷

Yine yöntem konusunda ilk ayrımı izleyen bir diğer isim olan Descartes "yöntem" in bilgi ve hakikate giden yol olduğu yönündeki modern düşüncenin mimarı olmuştur. Bu düşüncenin bir sonucu olarak sosyal bilimlerde yöntemle ilişkili olarak "değerden bağımsızlık" ilkesi ortaya konulmuştur. Doğru bilginin koşulu, "rasyonel, nesnel" bir yöntemle ortaya konulmasında yatmaktadır. Bu yüzden de değer yargıları bilgi meydana getiremez, onlar bilgi alanına ait değillerdir. Bu düşünce, hem sosyal bilimlerde hem de uluslararası ilişkilerde pozitivism aracılığı ile oluşturulan bilginin ve çalışmaların doğruluğunun temel ölçütü haline gelmiştir.⁸⁸

Karl Popper'ın sosyal bilimlerde yöntem sorunu ele aldığı "Tarihselciliğin Sefaleti" isimli eserinin önsözünde çalışmasını şu şekilde özetler;

"1-Beşeri tarihin akışı, beşeri bilgini artışından şiddetli bir şekilde etkilenir. 2-Akli veya bilimsel metotlarla, bilimsel bilgimizin gelecekteki akışını önceden haber veremeyiz. 3- Bu sebeple, beşeri tarihin gelecekteki akış yönünü önceden haber veremeyiz. 4-Bu demektir ki, teorik bir tarihin yani teorik fiziğe tekabül eden bir tarihi sosyal bilimin imkânını reddetmemiz gerekir. Tarihsel öndeyi için temel görevi yapacak herhangi bir bilimsel tarihsel gelişme teorisi olamaz."⁸⁹

Karl Popper çalışmasında sosyal bilimlerle fen bilimlerindeki metodları arasında farkı vurgulamıştır.

Modern sosyal bilimlere açısından bir diğer önemli husus da sosyal bilimcinin gözlemlediği ve yorumladığı topluluğu etkilemesi ve ondan etkilenmesi problemidir. Bu hususta Karl Popper;

"Sosyal bilimlerde, gözleyen ile gözlenen, özne ile nesne arasında tam ve karşılıklı etkileşim ilişkisiyle karşı karşıyayız. Gelecekteki bir olayı meydana getirebilecek olan eğilimlerin varlığının ve dahası, öndeyinin bizzat kendisinin, öndeyiye konu olan olayları etkileyebileceğinin farkında olmak, muhtemelen

⁸⁷ Hollinger, *Postmodernizm...* s.39

⁸⁸ Hollinger, *Postmodernizm...* s.41-42

⁸⁹ Karl Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, İstanbul, İnsan, 2004, s.37

öndeyinin içeriği üzerinde bazı yansımalarla sahip olacaktır. Ve bu yansımalar, sosyal bilimlerdeki öndeyilerin ve diğer araştırma sonuçlarının objektifliğini ciddi bir biçimde zedeleyebilecek türden olabilirler.”⁹⁰

Sosyal bilimlerinin bu özelliği mutlaka göz önünde tutulmalıdır. Bu durum uluslararası ilişkiler açısından göz önüne alındığında temel yaklaşım olan realizmden vazgeçememek aslında bu hususla ilintili bir durumdur. “Sistem realizmde olduğu gibi çatışma üzerine mi kurulmuş yoksa biz artık sistemi yalnız bu şekilde mi okuyoruz” sorusu akılların bir köşesinde devamlı olarak kalmalıdır.

B- Modernite-Uluslararası İlişkiler İlişkiseliliği

Uluslararası İlişkilerin bugün kullandığımız anlamıyla, 15. 16. yüzyılda Avrupa’da modern egemen devletlerin doğuşu ile ortaya çıktığı, yeni oluşan modern devletlerin ilişkilerini belli kurallar ve değerler üzerinden anlamlandırmak ve düzenlemek üzerinde şekillendiği, genel kabul gören bir düşüncedir. Bu nedenle günümüzde uluslararası ilişkiler denilince anlaşılan modern egemen devletlerarası ilişkilerdir.⁹¹

Modern devlet, uluslararası ilişkiler disiplini açısından oldukça önemli bir unsur olmasına rağmen incelemeye tabi tutulmamış ve bir bütün olarak “verili davranışlar üzerinden devletler arası ilişkiler anlamlandırılmaya” çalışılmıştır. Burada söz konusu olan Keyman’ın ifadeleri ile “uluslararası, pozitivist bir üslupla, ulusal oluşumların dışında ontolojik varlığa sahip olan nesnel bir gerçeklik olarak kavramlaştırılmasıdır.” Uluslararası ilişkilerin varlığı özellikle temel yaklaşımlar tarafından anarşi ve dünya sistemi olarak nitelendirilmiştir.⁹² Yani bütüncül olarak kabul edilen, en temel bütün birim olarak bazı temel unsurların(çıkar ve rasyonel hareket etme gibi) etkisi altında davranış sergileyen ulus devletlerin arasındaki ilişkiler yumağının adı uluslararası ilişkiler olarak konularak, yeni bir varlık alanının oluşturulmasıdır. Uluslararası ilişkiler disiplini de bu alanda şekillenmiş, bu alanı şekillendirmiş ve çalışmalarını bu alanda gerçekleştirmiştir.

Uluslararası ilişkiler bir disiplin olarak şekillenmesinde, Birinci Dünya savaşının yol açtığı daha önce “benzeri görülmemiş felaketlerin bir daha tekrarlanmasını

⁹⁰ Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, s.39

⁹¹ Nuri Yurdusev, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, Atilla Eralp (Der), *Devlet, Sistem, Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.19

⁹² Keyman, *Küreselleşme...* s.11

önlemek” gibi bir gerekçenin yanında, “modern dönemde artan kurumsallaşma, bilimselleşme ve uzmanlaşmanın getirdiği ilk olarak doğa bilimlerinde başlayan daha sonra sosyal bilimlerde başlayan sınıflandırılma süreci” etkili olmuştur.⁹³ Sosyal bilimlerin modernitenin içinde doğduğunu çalışmamızın önceki bölümlerinde bahsetmiştik. Uluslararası ilişkilerde bu anlamda modernite içinde doğmuştur. Modernite ve uluslararası ilişkiler arasındaki ilişkinin iki noktada yoğunlaştığını görmekteyiz.1- ulus devlet, 2- anlamlandırma ve çalışma yöntemleri.

Modern dönemlerin en temel unsurlarının başında ulus devlet gelir. Ulus devlet egemen devlettir. Bu egemenlik “nüfuz alanında hükümlanlık hakkının nihai ve mutlak sahibi olması” şeklinde ortaya çıkar. Nihai ve mutlak otorite kabulünün yanı sıra bu iddiada bulunabilecek başka herhangi bir otoritenin olmaması yani egemenliği sahip olunan toprak alanında tekelinde tutmasıdır. Tekelin en önemli ifadesi Weber’e göre devletin meşru zor kullanma hakkına sahip olmasıdır. Devletin hükümlanlıkta tekel olmasının bir sonucu da, modern ulus devletin merkezci bir yapıya sahip olmasıdır.⁹⁴

Yazının başında da belirttiğimiz gibi uluslararası ilişkilerin temel yaklaşımlarında ulus devletin bir “bütünsellik ve geçirimsizlik” ile algılandığını ifade etmiştik. Herz, bu yaklaşımı devletlerin karasallığı ile ilişkilendirerek şunu ifade etmektedir; “Esas olan, devleti yabancı etkilerden koruyan bir sert kabuk ile sarıp, güvence altına almak ve böylece sınırlar içinde, onu temel koruma birimi yapmaktır.” Tarih boyunca insanların korunmasını ve emniyet içinde olmasını sağlayan bu birim, en temel birim olmaya çalışmıştır.⁹⁵ Bu algılamayı atom fiziği ile ilişkilendiren Herz, atomun geçirimsizliğinin zamanla izafiyet ve nükleer bilim aracılığı ile geçirgenliğe doğru ilerlediğini ifade ettikten sonra bu durumu ulus devlet açısından şu şekilde yorumlamıştır.

“Bu sistem izafiyete ve nükleer bilimin gösterdiklerine yol verdiğinden, politik atomun geçirimsizliği, yani ulus devlet, birim ve birlik, güç ve güç ilişkileri, egemenlik ve bağımsızlık gibi terimlerin manalarını ortadan kaldırmaya eğilim gösteren geçirgenliğe yol açar.”Hidrojenleşme” olasılığı sadece gelişmenin son noktasını temsil eder, ki bu da, iki boyutlu karayı koruyan, kabuğu ihmal eden ve böylece en güçlü devletleri bile- dikey olduğu üzere- yok eden güç yoluyla,

⁹³ Yurdusev, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, s.25

⁹⁴ Yurdusev, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, s.20-21

⁹⁵ Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans (Eds), “Herz”, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Derleme, Ankara, Phoenix Yayınları, 2007, s.290

ulusların geleneksel savunma yapılarını gereksiz diye sunar. Çelişkili bir şekilde, en büyük güç aynı birimde yararlanabilirlikle çakışır; yani mutlak güç tam bir güçsüzlükle beraberdir.”⁹⁶

Uluslararasıın ayrı bir alan olarak kurulması ve bu alanı anarşi ile tanımlanması uluslararası ilişkiler disiplinin en temel yaklaşımlarından birini oluşturduğunu daha öncede belirtmiştik. Bu yaklaşımın temelinde Hobbes’un doğa hali yaklaşımı etkili olmuştur. Hobbes insanlar arasında doğa halinin ortadan kaldırılması için mutlak güç sahibi Leviathan’ı önerirken doğa hali içerisinde bulunan uluslararası ilişkiler içinse bir üst otoritenin varlığını önermemektedir. Hobbes, bunun nedenini doğa hali kişiler arası ilişkilerde katlanılmaz bir nitelik arz ederken, bu halin uluslararası ilişkilerde mümkün olabileceği şeklinde açıklamıştır.⁹⁷ Hobbes’un bu yaklaşımında da gördüğümüz gibi devletler uluslararası ilişkilerin bu şekilde algılanmasından yarar sağlamaktadır. Uluslararası ilişkilerde doğa hali durumu mutlak egemen devletlerin hem varlığı hem de bu varlığın devamını sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası ilişkiler ve modernite ilişkisi bakımından bir diğer önemli noktada uluslararası ilişkiler disiplinin anlamlandırma ve çalışma yöntemleridir.

Uluslararası İlişkiler kuramı “bilinmeyenle baş etme konusunda tamamen modern” olduğunu söyleyen William Connolly, uluslararası ilişkiler söylemini nitelemenin en iyi yolu olarak, “bu söylemin dâhil etme-dışlama, rasyonellik, egemenlik, yararlılık kategorileri içinde eridiğini” söylemek olduğunu ifade eder.⁹⁸ Uluslararası ilişkiler temel kuramları da modernitenin en temel anlamlandırma ve çalışma yöntemleri olan rasyonalizm, pozitivism ve Anglo Amerikan etki ile yararcılığı kullanmıştır. Bu yöntemlerin uluslararası ilişkilerdeki kullanımlarını biraz örneklendirerek açmaya çalışalım.

Bacon, Locke ve Hume gibi düşünürlerin empirizmine dayanan pozitivismin temel özelliği “bilimi tek geçerli bilgi türü olarak görmesi ve olguları bilinebilen ve üzerinde deney yapabilecek tek gerçek olarak görmesi”dir. Bu görüş iki felsefi inanca dayanmaktadır. (a)“İnsan bilgisinin kaynağı veridir; veri ise algılanabilir ve gözlenebilir olan olgudur.” (b) Veri, yalnız duyuusal izlenimlerin bir sonucu olarak vardır ve belirli

⁹⁶ Williams, Wright ve Evans, “Herz”, s.291

⁹⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.63-67

⁹⁸ William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık*, İstanbul, Ayrıntı, 1995, s.73

kurallar içinde açıktır.⁹⁹ Uluslararası ilişkiler kuramı bu algılama içerisinde şekillenmiştir. Yazının önceki bölümlerinde bahsetmeye çalıştığımız gibi uluslararası ilişkiler disiplininde egemen olan teorilerde devletlerarası ilişkiler verili, algılanabilinen, ölçülebilinen unsurlar üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Örneğin devlet bu yaklaşımın bir sonucu olarak bütüncül olarak görülmüş ve bütüncül olarak görülen devletin verili davranışları üzerine uluslararası ilişkiler oturtulmuştur.

Uluslararası ilişkilerdeki pozitivist yaklaşıma örnek olarak Realist teorinin önemli isimlerinden Hans Morgenthau realizm açısından teoriyi tanımladığı şu ifadeleri verebiliriz;

“Gerçekçilik açısından teori, olguların gerçeğini aramak ile bu olguların us ile anlama kavuşturmadan meydana gelen bir şeydir. Realizm belli bir dış politikanın karakterinin, sadece ve sadece, icra edilen siyasi edimlerin ve edimlerin önkestirimi mümkün sonuçlarının incelenmesi ile anlaşılabilceği görüşüyle hareket eder.”¹⁰⁰

Pozitivizm yöntemin sabitliğe yapmış olduğu vurgu, zamanı ilişkilerde sabit saymasına neden olmuş ve “zamandışı” bir yaklaşıma sahip olmasını ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşım pozitivist yöntemi, sadece verili durumu ve ilişkileri inceleyen sistemdeki değişimi göz ardı eden konuma yerleştirmektedir.¹⁰¹ Bu yüzden pozitivist metodolojilerinin merkezine yerleştiren merkez uluslararası ilişkiler teorileri sistemde ve dünya siyasetinde yaşanan değişimi tanımlamakta zorluk çekmiştir. Bu eksiklik merkez uluslararası ilişkiler teorilerinin en fazla eleştirildiği noktayı oluşturmaktadır.

Uluslararası ilişkiler teorisinde değişim üzerine odaklanan çalışmaların artmasında soğuk savaşın etkinliğinin azalmasının yanı sıra doğa bilimlerinde yapılan yeni çalışmaların Newton fiziğini ve pozitivist sarsmasıdır. Bunun bir sonucu olarak sosyal bilimlerde bu çalışmalardan etkilenmiştir. Bu çalışmalardan biri de İlya Prigogine’e aittir. Prigogine sistemi incelerken denge durumları yerine değişim durumlarına odaklanmıştır. Denge durumunda sistemin genel sınırlılığı içinde hareket eden ögeler, dengenin bozulmaya başladığı durumlarda özerk hareket etme eğilimi göstermektedirler. “Çatalağzı” olarak tanımlanan böyle durumlarda sistem hakkında ne

⁹⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Bursa, Alfa, 2002, s.52

¹⁰⁰ Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans (Eds), “Morgenthau”, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Derleme*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2007, s.275

¹⁰¹ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge, 1999, s.48

kadar bilgi toplanırsa toplansın bir sonraki durumu tahmin etmek imkânsızdır. Dengeden uzak bu durumlar doğrusal olmayan bir karakter taşımakta ve Newton fiziğinin nedenselliğini zorlamaktadır.¹⁰²

Uluslararası ilişkiler ile modernitenin bağlantısını oluşturan bir diğer noktada rasyonalizmdir. Akıl yetisinin temel alındığı bu anlayışta, doğanın belli kanunlar tarafından yönetildiği bunların kendilerinden ziyade sonuçlarını gözlemlemek mümkün olmaktadır.¹⁰³ Bu noktadan da pozitivism ile kesişmektedir. Bu anlayışta aklın, modernitenin en temel sorunlarından biri olarak araçsallaştığını gözlemlemekteyiz. Bu hususu uluslararası ilişkilerde teori üzerinden giderek görebiliriz.

Waltz bu hususa ilişkin olarak, teorinin kurulması sürecini incelenen alanda bulunan sonsuz sayıda malzemedan bazılarının daha önemli olduğunu varsayarak gerçekleştirdiği ifade eder. Gerçek teori aracılığı ile önem atfedilen unsurlara indirgenmektedir. Gerçekte ise her şey her şeyle ilişkilidir. Ve bir alan diğerinden ayrılamaz. Teori ise bir alanı diğerlerinden ayırır. Bir alanı ayırmanın bu alanda olup biteni açıklayacak teorinin ön koşulu olduğunu söyleyen Waltz, teorilerde dikkate alınması gerekenin bir alanın diğerlerinden ayrılmasının gerçekçi olup olmadığı değil, yararlı olup olmadığıdır. Bu yararlılığı belirleyen teorinin açıklama ve tahmin yürütme gücüdür.¹⁰⁴

Yine Waltz, “teorilerin yalnızca terimleri tanımlamakla kalmadıklarını aynı zamanda yapılacak ve yapılması gereken işlemleri de belirlediklerini ve teorilerin neyin ne ile bağlı olduğunu ve bu bağlantının nasıl kurulduğunu işaret ettiklerini” ifade eder.¹⁰⁵ Waltz, teorilerin açıklama ve tahmin güdüsünün yalnızca meraktan kaynaklanmadığını belirterek, anlama ve öndeyide bulunma şeklinde gelişen sürecin aslında kontrol etme ya da ne kadar kontrol edebileceğimizi bilme arzusu çerçevesinde şekillendiğini belirtmektedir.¹⁰⁶

C-Değişen Doğa Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler

Doğa bilimlerinde özellikle kuantum fiziği, kaos teorileri ve görecelilik kuramları gibi pozitivist yöntemi sarsan çalışmalar, doğa bilimlerinin pozitivist ve

¹⁰² Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...* s.46

¹⁰³ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, s.55-56

¹⁰⁴ Kenneth Waltz, “Laws and Theories”, Robert Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critics*, , New York, Columbia University Pres, 1986, s.30-32

¹⁰⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, s.27-28

¹⁰⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, s.34

empirist yöntemlerini insana dair alanlara taşıyarak felsefeden ayıran sosyal bilimlerini de etkilemiştir.

Kuantum fiziği ile atom altı süreçlerin incelenmeye başlaması realite ve kesinlik arasındaki ilişkiyi ciddi anlamda sarsmıştır. Einstein'ın görecelik teorisi ile ortaya koyduğu realitenin zaman ve mekân boyutunda yaşadığı değişiklikler, realitenin tekliği, kesinliği ve anlaşılabilirliği düşüncelerini sorgulanır hale getirmiştir.¹⁰⁷

Einstein'ın “zamanın, mekân ve harekette göreliliği” yaklaşımı ile Heisenberg'in “atom altı parçacıklarının bazen dalga bazen madde karakteri sergiledikleri” yaklaşımından yola çıkan kuantum fiziği, zamanın farklı dilimlerinde maddenin bile gerçek olamayacağını yani görüldüğü ve algılandığı şekilde olamayacağını hatta var bile olamayacağını göstermesi, doğa bilimlerinde pozitivizm ve nesnel gerçeklikleri tartışmalı hale getirmiştir.¹⁰⁸

Doğa bilimlerinde pozitivist yöntemin güç yitirmesi, pozitivizmin nesnel kesinliğini kendine rehber etmiş olan sosyal bilimlerde ve paralel olarak uluslararası ilişkiler teorisinde de modernite eleştirilerini başlatmıştır.

Modernite eleştirilerini iki temel alan üzerinde toplayabiliriz. İlk olarak Habermas'ın düşünceleri bağlamında, modernitenin araçsal rasyonelite aracılığı ile teknik gelişimi ve ilerlemeyi sağlamasına rağmen özgürlüklerin yitirilmesine neden olacak gizli bir tahakkümü içerisinde barındırdığı eleştirisidir. Bu eleştiri özellikle modernitenin araçsal doğası üzerinde odaklanır. Modernite eleştirilerinin beslendiği bir diğer temel alan ise postmodern yaklaşımlardır. Postmodernite kaynaklı eleştirilerde ise merkezi unsurlar modernitenin rasyonelliğinin tekliğine, evrenselliğine ve kurucu temelci yaklaşımına karşılık olarak rasyonelliğin ve gerçekliğin çokluğunu ve buna bağlı olarak evrensellik ve kuruculuk iddiasındaki büyük anlatıların reddini içerir. Bu yüzden modernitenin evrensel tek anlam arayışına karşı çıkar ve çok anlamlılığı ve evrensellik karşıtlığını savunur.

Son dönemlerde oldukça yaygınlaşan modernite (pozitivizm) eleştirileri uluslararası ilişkiler disiplinini de etkilemiş ve disiplinin modern dayanaklarının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu sorgulama, “modernitenin uluslararası ilişkiler teorisinin uzamsal, zamansal ve söylemsel bağlamını oluşturduğunun” ortaya çıkarmıştır. Uluslararası ilişkiler teorisinde modernitenin sorunsallaştırılması, yeni bir

¹⁰⁷ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...* s.45-46

¹⁰⁸ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...* s.45

uluslararası ilişkiler kuramının ortaya çıkabileceği ve uluslararası ilişkiler disiplini oluşturulan iki büyük tartışmanın ötesine geçen yeni bir tartışma zemininin oluşabileceğine olan inancı ortaya çıkarmıştır¹⁰⁹

Uluslararası ilişkiler teorisinin modernite bağlamında sorunsallaştırılması, teorinin bazı temel özelliklerini de ortaya çıkarmıştır. Bu temel özellikler uluslararası ilişkiler teorisinin modernite ile bağlantısını oluşturan pozitivist-ampirist metodlardır. Bu nedenle yapılan modernite eleştirileri post-pozitivist olarak nitelendirilmiştir. Bizim çalışmamızda modernite eleştirileri eleştirel yaklaşımlar adı altında toplanmıştır. Bu çalışmaları post-pozitivizm yerine eleştirel yaklaşımlar olarak nitelememizin nedeni; bu çalışmalarda gerçekleştirilen modernite eleştirilerinin temel olarak pozitivism eleştirisi üzerinde şekillenmesine rağmen bu eleştirileri sadece pozitivism eleştirisine indirgeyemeyeceğimiz gerçeğidir.¹¹⁰

E.Fuat Keyman eleştirel dönüşü modernitenin üç farklı sorunsallaştırmasına odaklanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bunlardan ilki, araçsal rasyonalite yerine iletişimsel rasyonaliteye dayanan bir özgürlük projesini oluşturacak şekilde modernite projesini savunan ve tamamlamayı amaçlayan Habermas merkezinde gelişen eleştirel teoridir. İkincisi Gramsci'nin görüşlerinden etkilenecek hegemonya kavramından yola çıkarak ortaya konulan realizm eleştirisidir. Özellikle Micheal Foucault ve Jacques Derrida olmak üzere yapısalılık sonrası metinlere dayanan üçüncüsü ise, kültür ve kuramda yaşanan postmodern dönüşün, eleştirel uluslararası ilişkiler teorisine yol açacağını ileri süren yapısalılık sonrası söylemdir.¹¹¹

Keyman'ın belirlemiş olduğu bu ayırmadan yola çıkarak, çalışmamızın bir bölümünde Habermascı ve Gramşiyen eleştirel teoriyi uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etme çabalarını bir bölüm olarak incelerken, Keyman'ın yaptığı ayırımın üçüncü tarafı olan “muhalif düşünce”¹¹² başlığı altında toparlayacağımız post-yapısalcı/post-modern teoriyi, ayrı bir bölüm olarak inceleyeceğiz. Keyman'dan farklı olarak üçlü ayırımı ikiye indirmemizin nedeni, tarafların moderniteye yaklaşım tarzından kaynaklanan farklılıktır. Habermascı ve Gramşiyen eleştirel teori moderniteyi kurucu temel olarak ele almaya devam ederken, post yapısalıcı-post modern yaklaşımlar başta

¹⁰⁹ Keyman, *Küreselleşme...* s.150

¹¹⁰ Bu husus özellikle üçüncü bölümde inceleyeceğimiz postmodern ve postyapısalcı yaklaşımlarda açık bir şekilde görülecektir. Bu yaklaşımlarda modernite sadece pozitivism noktasından eleştirilmemiş moderniteye birçok farklı noktadan eleştiriler yöneltilmiştir.

¹¹¹ Keyman, *Küreselleşme...* s.136-137

¹¹² Bu ifade Keyman'a aittir.

modernite olmak üzere her türlü kurucu temelden uzak durmaya çalışmışlardır. Bu yüzden Steve Smith, eleştirel teori kurucu-temelci (Foundationalist) bir yaklaşım olarak ifade ederken post yapısalcı-post modern yaklaşımlar yani Keyman'ın ifadesi ile muhalif düşünceyi kurucu-temelcilik karşıtı (Anti-Foundationalist) yaklaşım olarak nitelendirmiştir¹¹³

¹¹³ Steve Smith, "The Self Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory", Ken Booth and Steve Smith (Eds.) *International Relations Theory Today*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1995, s.26

İkinci Bölüm

Uluslararası İlişkiler Disiplininde Eleştirel Düşünce

Uluslararası ilişkiler merkez teorilerinin eleştiriye tabi tutulmasının en başlıca nedeni 1970'lerle birlikte dünya siyasetinde ortaya çıkan değişim rüzgârlarını anlamlandıramaması ve dünya sistemi açısından köklü bir değişimi ortaya çıkaracak olan Soğuk Savaşın bitmesini açıklayamamasıdır. Bunun temel nedeni, merkezi yaklaşımların bir düzeni ve düzenin sabitliğini öngörmesidir. Yani merkezi yaklaşımlar yöntem olarak belirledikleri pozitivism aracılığı ile sabitliğe odaklanmışlardır. Bu yüzden de çalışmalarında düzendeki değişimleri dikkate almazlar. Merkezi yaklaşımlar düzende bir değişim olabileceği ihtimalini dikkate almadıkları gibi düzenin devamını öngörürler. Bu yaklaşım tarzlarından dolayı merkez uluslararası ilişkiler teorileri Soğuk Savaşın bitmesini ve sonrasında oluşabilecek şartlar hakkında herhangi bir açıklama ortaya koymakta zorlanmıştır. Merkez uluslararası ilişkiler teorilerinde ortaya çıkan bu zafiyet, merkez teorilere karşı geliştirilen en temel eleştiri merkezlerinden birisini oluşturmuştur.

Uluslararası ilişkiler teorisinde gelişmeye başlayan eleştirel düşünce, merkez uluslararası ilişkiler teorisinin bu zaafını görmüş ve modernite sürecinin bir ürünü olan merkez uluslararası ilişkiler teorilerinin pozitivisminin sabitliğinden farklı olarak değişime odaklanmıştır. Bu yüzden Soğuk Savaş sürecini açıklamakta daha etkili olmuştur. Eleştirel düşünce özellikle pozitivism eleştirileri ile ortaya çıkan eleştirel teori yaklaşımlarının aracılığı ile gelişmiş ve uluslararası ilişkiler teorisinde alternatif bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Eleştirel teori yaklaşımı merkezinde gelişen eleştirel düşüncenin değişime odaklanmasını sağlayan en temel nokta, çalışma metodudur. Çünkü eleştirel teori kavramsallaştırılması ile incelenen mevcut durumun veya düzenin sadece verili bir unsur olarak almak yerine mevcut durum veya düzeninin oluşum koşulları incelenmeye çalışılır. Bu yaklaşım tarzı, eleştirel teoriye düzenin kuruluş temellerini anlamasında yardımcı olduğu gibi, düzende gerçekleşebilecek değişiklikleri hem öngörmesini hem de açıklayabilmesini sağlar. Bu yüzden süreç analizi yaparak değişime odaklanan eleştirel teorisinin, tıkanan uluslararası ilişkiler teorisine yeni bir mecra açabileceği birçok düşünür tarafından dillendirilmiştir. Çalışmamızın devamında bahsetmeye çalışacağımız isimler, eleştirel teoriyi pozitivismin sabitliğine alternatif olarak görmüş ve eleştirel teoriyi, uluslararası ilişkiler disiplinde üçüncü büyük tartışma, uluslararası ilişkiler teorisinin geleceği ve farklı uluslararası ilişkiler

yaklaşımlarının üstünde var olabileceği bir zemin olarak nitelendirmiştir. Çalışmamızın devamında bu yaklaşımları (eleştirel teoriyi uluslararası ilişkiler teorisine aktarma çabalarını) daha detaylı bir şekilde vermeye çalışacağız ama ondan önce, uluslararası ilişkiler disiplinde merkez teorilere karşı gelişen eleştirilerin en önemli kaynaklarından olan Frankfurt okulu merkezli “eleştirel teori” kavramının incelenmesi yararlı olacaktır.

I.Eleştirel Teori

Eleştirel teori Toplumsal Araştırma Enstitüsü çatısı altında bir araya gelen bir grup sosyal bilimcinin çalışmaları sonrasında ortaya çıkan düşünceler toplamıdır. Sonrasında Frankfurt Okulu olarak anılacak bu grubun en önemli isimleri Horkheimer, Adorno ve Marcuse olmuştur. Bu üç isim eleştirel teori olarak isimlenecek projenin de en önde gelen isimleri olacaktır. Özellikle Horkheimer ve Adorno çalışmalarında yapmış oldukları eleştirel teori kavramlaştırması ile ön plana çıkacaklardır.¹¹⁴

Frankfurt Okulu mensupları özellikle eleştirel teori olarak ifade ettikleri kavramlaştırmalarında, Marksizm’den aldıkları unsurlarla pozitivism eleştirisi yaptıklarını ve pozitivism eleştirisinden de Marksizm’i hem eleştiriye tabi tutarken hem de yeni bir kurgulama ile yeniden anlamlandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Eleştirel teorinin ilk mensupları tarafından pozitivism eleştirisinden bilimin bir ideoloji haline geldiği varsayımına uzanan bir düşünce süreci ortaya konulmuştur.¹¹⁵ Bu süreç, öznel-nesnel akıl kavramından hareketle araçsallaşan akli ve araçsal akıl çerçevesinde gelişen bilimin bir tahakküm haline gelmesini içerir. Bilimsel devrimler ile gerçekleşen ve gizli bir tahakkümü içeren yöntemlerin, insana ait alanlara aktarılarak sosyal bilimlerin kurulması, bu gizli tahakkümün insana ait alanlarda taşınmasını beraberinde getirmiştir. Bu noktadan hareketle Horkheimer’ın öznel-nesnel akıl ayrımı gelişen sürecin anlaşılmasında ve eleştirel teorinin geliştiği altyapının anlaşılmasında yararlı olacaktır.

Horkheimer, öznel akıl, “baştan kabul edilmiş amaçlara ulaşmak için seçilen araçların yeterli olup olmadığı üzerinde duran ve amaçların kendisinin de akla uygun olup olmadığı sorusunu bir kenara bırakmış akıl” olarak değerlendirir.¹¹⁶ Yani bu akıl, hedefi sorgulamak yerine hedefe gidilen araçlara odaklanır. Araçlara odaklandığı ve hedefe götürecek araçların gelişimini hedeflediği için araçsaldır. Bu akıl Descartes ile

¹¹⁴ Adnan Koçak , “Max Horkheimer ve Frankfurt Okulu”, önsöz, *Akıl Tutulması*, İstanbul, Metis, 2008, s.11

¹¹⁵ Bekir Balkız,” Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi”, <http://site.mynet.com/phonix17/9.pdf> s.2

¹¹⁶ Horkheimer, *Akıl Tutulması* s. 55

başlayan özne- nesne ikiliğinin tam merkezinde durur. Özneye atfedilen akıl ile düzensiz ve karışık bir yığın olarak konumlandırılan nesne üzerinde bu öznel akıl hükümandır. Bu aklın görevi bu yığını “parçalayıcı, analitik ve biçimsel özellikleri ile sınıflandırmak” ve kullanmaktır.¹¹⁷ Öznel akıl Batı düşüncesinde son yüzyıllarda meydana gelen derin değişimin merkezi olmuştur. Çünkü Horkheimer’a göre uzun bir süre akıl konusunda bunun tam zıddı olan bir görüş geçerliydi. Bu görüş akli yalnız “bireyin zihninde değil, nesnel dünyada da, yani insanlar arası ve sınıflar arası ilişkilerde, toplumsal kurumlarda doğada ve doğanın görünüşlerinde de var olan bir kuvvet” olarak görüyorlardı.¹¹⁸ Bu görüşü Horkheimer “nesnel akıl” olarak ifade etmiştir.

Nesnel akıl kavramı ise öznel aklın aksine araçları merkeze yerleştirmiyor. Araçlara odaklanan öznel akli “evrensel bir rasyonelliğin bir kısmı ve sınırlı bir ifadesi” olarak konumlandırıyor. Nesnel akla göre her şeyin ölçütü bu “evrensel rasyonellikten” çıkarılmalıdır. Bu yüzden de nesnel akıl da ağırlık araçlarda değil amaçlarda olmalıdır.¹¹⁹ Amaç odaklı olan nesnel akıl, özne ile nesne, parça ile bütün arasındaki bağlantıyı gören ve “dünyanın parçalanmış, bölünmüş görüntüsünü daha yüksek bir birlik ideali adına eleştiren” akıldır.¹²⁰

Öznel-Nesnel akıl ayırımından bilim eleştirisine geçebiliriz. Öznel aklın araçsal doğası bilim ile kol kola ilerleyerek nesnel akla karşı güç kazanmıştır. Tarihsel olarak öznel ve nesnel yönleri bir arada var olan akıl, bilimin aracılığı ile öznel aklın egemenliği altında var olur hale gelmiştir. Öznel aklın güç kazandığı bu süreçte de temel rolü “pozitivizm” oynamıştır. Bu yüzden eleştirel teori ve bilim eleştirisi pozitivizm eleştirisi temelinde şekillenmiştir. Bilimin ideoloji haline gelmesi de pozitivizm temelli bilimin sosyal alanlara taşınması ve sosyal ve toplumsal ilişkileri anlamının, bu pozitivizm penceresinden bakış ile mümkün olacağı düşüncesinin hâkim olması aracılığı ile gerçekleşmiştir. İdeoloji haline gelen bilimi, eleştirel teori mensupları “geleneksel teori” olarak kavramsallaştırmışlardır.¹²¹

Geleneksel teori, toplumu “doğa”ymış gibi ele alan disiplinler oluşturmuştur. “Doğa, eşzamanlı olarak hem kendi dışındaki bir kavram hem de kavramı ve kendi

¹¹⁷ Koçak , “Max Horkheimer...”, s,40

¹¹⁸ Horkheimer, *Akl Tutulması* s.56

¹¹⁹ Horkheimer, *Akl Tutulması* s.56

¹²⁰ Koçak , “Max Horkheimer...”, s,40

¹²¹ Balkız,” “Frankfurt Okulu...”s.6

nesnesini elde etmeyi amaçlayan her türlü çabayı kapsayan bir diyalektik gerçeklikten ziyade insanları dışlayan bir şey” olarak anlaşılmıştır.¹²²

Doğa bilimlerinde teori “olayların ayrıntılı bir biçimde işaretlenmesi için kullanılabilir bir biçimde bölümlenmiş bilgi”dir. Horkheimer geleneksel teori aracılığıyla gelişen bilimi “hiç durmadan büyüyecek bir kütüphaneye”, deneysel fiziği “kitapları satın alma işini yapan yani malzeme sağlayarak bilgiyi zenginleştiren kütüphaneciye”, matematik fiziğini ise, kütüphaneden yararlanmayı sağlayacak katalogu hazırlayan kişiye benzetmektedir. Kütüphane örneğinde de gördüğümüz gibi ayırıştırma ile yarar etkisi arttırılmaya çalışılmaktadır. Bu durumu vurguladıktan sonra Horkheimer “ölü doğanın belirlenmesi için kullanılan bu kavramsal aygıtın” yani bilim olarak ifade edilen yeni diyalog biçiminin, zamanla canlı doğanın belirlenmesi içinde kullanılmaya başlanıldığını ifade eder.¹²³ Bu durum doğa bilimleri yöntemlerinin canlı doğaya yani insanlar arası ilişkilere aktarılmasıdır.

Eleştirel teoriye mensup düşünürler, bilimi “hâkimiyet aracı olarak” sorunsallaştırmışlardır. İnsanların doğadan öğrenmek istedikleri şey, doğayı ve insanları tamamen hâkimiyet altına almak amacıyla onu nasıl kullanacaklarıdır.¹²⁴ Doğa bilimleri yöntemlerinin insan bilimlerine aktarılması ile bilimin hâkimiyet aracı olarak kullanımı sosyal (insan) bilimleri için de geçerli olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda sosyal bilimlerde teori veri biriktirme ve müdahale etme amacının aracı haline gelmiştir. Bu durum araçsal rasyonalitenin sosyal bilimlerde de güç kazanmasına neden olmuştur.¹²⁵ Araçsal rasyonalite aracılığıyla bilim üretim gücü haline gelmiştir.¹²⁶ Üretim gücü olarak şekillenen bilimin hem meşrulaştırma merkezi haline gelmesi hem de toplumu tarihsel ve kültürel açıdan belli bir oluşumdan ziyade verili koşullar altında bir olgu olarak konumlandırması, eleştirel teorinin modernite eleştirisinin temel noktalarını oluşturur.

Horkheimer açısından geleneksel teori “toplumun kendini yeniden ürettiği özel işleyiş süreçlerine” yerleşmiştir. Eleştirel teori ise “toplumun kendine içkin eleştirisi”dir. Yani eleştirel teori kendini, toplumu yeniden üreten mekanizmaların ve

¹²² H.T. Wilson, “Eleştirel Kuramın Sosyal Bilimler Eleştirisi: Adorno’dan Habermas’a Değişen Bir Sorunsaldan Kesitler”, H.Emre Bağce (Der.), *Frankfurt Okulu*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006, s.418

¹²³ Max Horkheimer, *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.338

¹²⁴ Göran Therborn, “Frankfurt Okulu”, H.Emre Bağce (Der.), *Frankfurt Okulu*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006, s.38

¹²⁵ Wilson, “Eleştirel Kuramın ...”s.419

¹²⁶ Horkheimer *Geleneksel...*s.9

işbölümünün sınırlarının dışına yerleştirerek, toplumda yerleşmiş olan çelişkilerinin ortaya çıkarılmasını sağlar.¹²⁷

Frankfurt Okulu düşünürlerine göre pozitivism, “ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak sosyal bilimleri doğa bilimlerine özdeşleştiren bir yaklaşım”dır. Sosyal bilimlerde pozitivist yaklaşım, “toplumsal olgular arasında yasa benzeri ve düzenlilik arz eden nedensel ilişkileri” ortaya çıkarmaya ve teoriyi bu yaklaşım temelinde kurmaya çalışır. Bu anlamda nesneleştiricidir. Yani teori ve teorinin incelediği objeler arasında net bir ayrıma gider. Bu yüzden teorinin tanımlamaya çalıştığı “obje alanının” bir parçası değildir. Eleştirel teori ise, pozitivist geleneksel teorinin aksine tanımladığı obje alanının bir parçası olduğunun farkındadır. Bu yüzden tanımlamaya çalıştığı “obje alanı” ile arasına mesafe koymaya çalışmaz.¹²⁸ Bu noktada eleştirel teorinin bilgi ile çıkar arasındaki ilişkiyi ortaya koymasına önemlidir. Bilgi bizim varlığımızdan bağımsız değil, sosyal ilişkilerimizin ve sosyal işlevlerimizin yerine getirilmesinin bir parçasıdır. Bu yüzden de çıkar ile yakından ilişkilidir.¹²⁹

Bilginin özne ile ilişkisi ve geleneksel teorinin öznenin kontrol ve kendi çıkarına göre kullanma yetisini geliştirmesi, bilgi ve çıkar ilişkisini tahakküm şeklinde gelişmesine neden olmaktadır.¹³⁰ Bu da objeler arası olgularda var olan özne-nesne ikiliğinde gizli bir tahakkümün var olmasını doğurmaktadır. Bu gizli tahakküm öznenin nesneye karşı olarak farklı konumlanmasından yani kontrol ve kendi çıkarına kullanma yetisinin sonucu olarak öznenin güç ile özdeşleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. İşte eleştirel teori, var olan gizli tahakkümün(öznenin nesneye karşı geliştirdiği) sorgulamaya tabi tutulmasını ve bu durumu oluşturan ve “sistemi yanlış bilinç düzeyi ile kuran ve yeniden kuran” teorilerin eleştirilmesini hedefler.¹³¹ Bu eleştiriden mevcut koşulların değişimine kapı açılmaya çalışılır.

Pozitivizme eleştirel teori tarafından yapılan bir diğer eleştiri, teori ve teorinin doğruluğu konusundaki yaklaşımı hakkındadır. Pozitivizme göre teori, “verili olgular ve onların arasındaki ilişkilerin tanımlanmasıdır”. Burada amaç olgusal gerçekliği olduğu şekli ile yansıtmaktır. Aynı şekilde bir teorinin doğruluğu pozitivism göre, onun olgusal gerçekliğe karşılık gelip gelmediğine bakılarak belirlenir. Yani olgusal

¹²⁷ Therborn, “Frankfurt Okulu” s.19-20

¹²⁸ Balkız, “Frankfurt Okulu...”s, 4-5

¹²⁹ Mark Hoffman, “Critical Theory and The Inter-Paradigm Debate” *Millennium: Journal of International Studies*, Vol.16, No.2, s.232

¹³⁰ Hoffman, “Critical Theory...” s.233

¹³¹ Balkız, “Frankfurt Okulu...”s.5

gerçekliği teori tam olarak yansıtmış ise (burada unutulmaması gereken bir diğer nokta teoride bazı hususların görmezden gelinmesi ve teorinin indirgenmesidir) o teori kabul edilebilir. Eleştirel teori ise sosyal olguların doğadakinin aksine sabit değil tarihsel sürecin bir ürünü olduğundan hareketle, sosyal gerçekliğin insanlar tarafından oluşturulduğunu ileri sürer. Pozitivist yaklaşım bu yanlış gerçekliği yansıtıyor olsa da verili durumun ötesine ve ontolojik köklerine inemediği için son tahlilde yanıltıcıdır. Bu anlamda eleştirel teorinin eleştirisi yalnızca verili durumun bir eleştirisi değil aynı zamanda verili durumu “yanlış” tanımlayan, sürekli yeniden inşa eden ve meşrulaştıran teorilerin de eleştirisidir.¹³²

Genel hatları ile eleştirel ve geleneksel teorilerin farklarını Raymond Guess'ın yapmış olduğu üçlü ayırım ile toplamak faydalı olacaktır.¹³³ R.Guess ilk olarak eleştirel teoriler ile geleneksel teoriler arasında amaç ya da hedefleri dolayısıyla failerin bu teorileri kullanması ya da uygulaması noktasında farklılığın olduğunu ifade etmektedir. Geleneksel (bilimsel) teorilerin amacı dünyanın başarılı bir şekilde manipüle edilmesidir. Araçsal kullanımları ile bu teorileri uygulayan failerin çevre ile başarılı bir şekilde baş etmelerini sağlarlar. Eleştirel teoriler ise özgürleşmeyi ve aydınlanmayı yani gizli zorlamalarının farkına varılmasını ve böylece zorlamalardan kurtulup doğru çıkarın ne olduğunun bilinmesine yardımcı olur.¹³⁴

İkinci olarak eleştirel ve geleneksel teoriler “bilgisel yapıları” bakımından farklıdırlar. Bu ise teori ile teorinin gönderme yaptığı nesnelere arasında bir ayırım yapılabileceği anlamına gelir. Geleneksel teorilerin kendisi tanımlamaya çalıştığı nesne alanının bir parçası değildir. Bu durum geleneksel teorinin nesneleştirici yapısını gösterir. Geleneksel teorilerin aksine eleştirel teoriler tanımlamaya çalıştığı nesne alanının bir parçasıdır. Bu yüzden de eleştirel teoriler “dönüşlü”dürler, yani kendi kendilerine gönderme yaparlar. Parçası oldukları bir sistemi konu edindikleri için eleştirel teoriler kısmi olarak kendileri hakkında teorilerdir.¹³⁵

Üçüncü ve son olarak, eleştirel ve geleneksel teoriler birbirlerinden bilgi olarak kabul edilir olup olmadıklarını belirlemede kullanılacak kanıt türü konusunda farklıdırlar. Yani “farklı belgeleme türlerine” sahiptirler. Geleneksel teorilerde gözlem ve deney yolu ile “ampirik doğrulama” gerekirken, eleştirel teorilerde ise elde edilen

¹³² Balkız, “Frankfurt Okulu...”s.,5-6

¹³³ Raymond Guess, *Eleştirel Teori*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2002, s.84-85

¹³⁴ Guess, *Eleştirel Teori*, s.84-85

¹³⁵ Guess, *Eleştirel Teori*, s.85

veri daha karmaşık bir doğrulama sürecini tamamlarlarsa bilgi olarak kabul edilebilir. Bu değerlendirme sürecinin temel noktası teorilerin “dönüştürülebilir” anlamda kabul edilebilir” olduğunun gösterilmesidir.¹³⁶

A-Eleştirel Teoriyi Uluslararası İlişkiler Teorisine Aktarma Çabaları

Eleştirel teorinin uluslararası ilişkiler teorisine dahil edilmesi çabalarının merkezindeki isim eleştirel teorinin ikinci kuşak düşünürlerinden olan Jürgen Habermas’dır.¹³⁷ Habermas, eleştirel teorinin ilk kuşak düşünürlerinden daha farklı düşüncelere sahip bir düşünürdür. İlk kuşak düşünürleri özellikle modernitenin bazı kazanımlarını görmemekle eleştirmiştir. Bu eleştiriyi geliştirirken Habermas, üç noktaya değinir. İlk olarak eleştirel teorinin ilk teorisyenlerinden olan Horkheimer ve Adorno’nun aksine bilimi tamamen eleştirmeden önce teknik açıdan yararlı bilgileri sunduğunu görmek gerektiğini düşünmektedir. İkinci olarak ise, Horkheimer ve Adorno’nun Aydınlanmanın ve modernitenin eleştirisini yaparken çağdaş demokratik devletlerde hukukun ve ahlakın temellerinin atıldığı gerçeğini ihmal ettiklerini ifade etmektedir. Ve son olarak da Habermas, “adetlerden özgürleşen”, “modern sanatta merkezsizleşen” bireyselliğin kendini göstereceği özgürlük alanlarının yaratıldığını ama eleştirel teorinin ilk mensupları bu durumu dikkate almadıklarını ifade eder. Habermas’ın modernliğe adil davranılmadığı şeklinde bahsettiği üç nokta budur.¹³⁸

Habermas amaçlar-araçlar rasyonelliğinin her türlü değer yönelimleri üstündeki artan ve nihayet bütünsel hale gelen hâkimiyetini eleştirir. Fakat Habermas’a göre “bu eleştirinin neden ve yöntemlerini kendi içinde geliştiren Aydınlanma potansiyelidir.” Güç ve doğrunun arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi, ancak doğru bir Aydınlanma tutumunu benimseyen bir düşünce biçimiyle yeniden sağlanabilir.¹³⁹ Bu çerçevede Habermas çalışmalarında aydınlanma ideallerini ve kazanımlarını reddetmeden eleştirel teoriyi yeni temeller ile “toplumsal değişim alanına geri getirmeye çalışan bir girişim” içerisinde olmuştur.¹⁴⁰

¹³⁶ Guess, *Eleştirel Teori*, s.85

¹³⁷ Hoffman, “Critical Theory...” s.234

¹³⁸ Willem Van Reijen, “Aydınlanmanın Diyalektiği’ni Alegori Olarak Okumak” , H.Emre Bağcı (Der.) *Frankfurt Okulu*, Ankara, Doğu Batı Yayınları,2006, s.167

¹³⁹ Van Reijen, “Aydınlanmanın Diyalektiği...” s.170

¹⁴⁰ Wilson, “Eleştirel Kuramın ...”s.444

Eleştirel teori ile Uluslararası ilişkiler teorisinin yolları Habermas üzerinde kesişmiştir. Merkez uluslararası ilişkiler teorilerinin özellikle pozitivist/sabitliği konusunda yaşadıkları sıkıntıya aşmada Habermas'ın külliyatı uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin aradığı eleştirel yaklaşımı sunmuştur. Habermas merkezli eleştirel teori birçok isim tarafından uluslararası ilişkiler teorisine aktarılmaya çalışılmıştır. Bu aktarma çabalarında Habermas'ın bilgi-çıkar üzerine düşünceleri merkezi rolü oynamıştır.

1-Bilgi-Çıkar İlişkisi ve Uluslararası İlişkiler

Eleştirel yaklaşımların en belirgin noktası, bilgiye ve topluma yönelik pozitivist/empirist yaklaşımları yetersiz bulmalarıdır.¹⁴¹ Eleştirel yaklaşımlar, bilgi oluşturma sürecinde gözlem ve deneyi tek unsur olarak ele almamaktadırlar. Bilgi de parçası olduğu toplumsal hayatın yani sistemin üzerinde şekillendiği tarih ve güç ilişkilerinden etkilenmiştir.¹⁴² Bilgiyi çıkar ile ilişkilendiren Habermas, uluslararası ilişkiler teorisini de etkilemiştir.

Toplumsal yaşam hem teorik hem pratik içeriklidir. Bu noktadan hareketle Habermas bilginin nasıl oluşturulması gerektiği metodolojisi ile ilgilenmek yerine bilginin oluşma koşullarını incelemiştir. Habermas'a göre bilginin oluşma koşulları yani dayanağı insanın oluşma sürecinde (tarih) "düşünsel olarak" kazandığı bilgi oluşturucu çıkarlarda yatmaktadır.¹⁴³

Jurgen Habermas'ı uluslararası ilişkiler teorisine tanıtan Richard Ashley'dir.¹⁴⁴ Ashley argümanlarını Habermas'ın çıkar ile bilgi üretim tarzları arasındaki ilişkiyi ortaya koyan yaklaşımı üzerine kurmuştur.

Habermas bilginin tarihsel bir temeli olduğunu ve çıkar bağımlı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵ Buna göre çıkar ile bilgi arasındaki ilişki üç kısımda değerlendirilebilir. 1-Pratik Bilişsel Çıkar (Practical Cognitive Interest) 2-Teknik Bilişsel Çıkar (Technical Cognitive Interest) 3- Özgürleştirici Bilişsel Çıkar (Emancipatory Cognitive Interest)¹⁴⁶

¹⁴¹ Lapid, "The Third Debate..." s.237

¹⁴² Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*s.132

¹⁴³ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*s.140

¹⁴⁴ Keyman, *Küreselleşme...*s.137

¹⁴⁵ Keyman, *Küreselleşme...*s.138

¹⁴⁶ Richard K. Ashley, "Political Realism and Human Interest" *International Studies Quarterly*, Vol.25, No.2(1981), s.208

Pratik Bilişsel Çıkar: Bu çıkar nesnelere arası anlamlandırma bilgisi üzerinde yoğunlaşır. Eylemin ortak geleneğin içerisinde yönlendiğini iddia eden bilgiye rehberlik eder. Pratik bilişsel çıkar, tarihsel ve kültürel bilimin bilgi oluşturucu çıkarıdır.¹⁴⁷

Teknik Bilişsel Çıkar: Bu çıkar nesnelere üzerinde kontrolün artırılması bilgisi üzerinde yoğunlaşır. Teknik bilgi ve bunun sonucu olarak da kontrolün gücünü genişletmek, arttırmak için yol gösterir. Teknik bilişsel çıkarın bilgisi deneysel analitik bilimdir. Felsefi deneyimini pozitivizm içinde bulur.¹⁴⁸

Özgürleştirici Bilişsel Çıkar: Bu çıkar özgürlüğü verili güçlerden ve bozuk iletişim durumlarından korur. Köklerini ihtiyaçlar, bilgi ve kuralların ışığında gelişen insan kapasitesinden alır. İnsanın bilinçlenme yoluyla özerkliğine ulaşmasına ve kendini anlamlandırmasına (self-understanding) yol gösterir. Bu çıkar bilimleri eleştirel bir yola yönlendirir.¹⁴⁹

Habermas'ın yapmış olduğu bu ayırmadan Ashley realizme yönelik olarak ikili bir ayrıma ulaşmıştır. a-Pratik realizm b-Teknik realizm.¹⁵⁰ Pratik realizm Morgenthau geleneğini yani klasik realizmi işaretler. Moral değerler politikanın konusu değildir ve bilgi, eylem birbirinden ayrılmıştır. Tarihsel durum bu realizm için önemlidir. Pratik bilişsel çıkarın yönlendirdiği pratik realizm, bilginin hedefini ve amacını, aktörler arası uyumun iskeletini sağlayan gelenekten alır. Pratik realizm, yaşamda bir düzen görmekte ve sosyal ilişkilerin düzenlenebilir ve öngörülebilir olduğunu, bu düzenlenebilirlik ve öngörülebilirliğin temel kaynağını gelenekten aldığını ifade etmektedir. Anlamlar, kurallar, umutlar ve doğrular uzun bir tarihsel deneyimin sonunda belirlenmiştir. Bu çerçevede pratik realizmin araştırma konusu tarihtir ve tarih okumaları araştırmanın temel görevi olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihsel okuma çerçevesinde eylemi yönlendiren yaygın gelenektir ve pratik realizm için geçerli bilgi özneyi bir toplumun değerli bir üyesi olarak davranmaya yönelten bilgidir.¹⁵¹

Bütün realistler belli oranda da olsa teknik realisttir Ve Waltz'ın çalışmalarında teknik realizm oldukça etkilidir. Teknik realizme göre kuralları nesnel kurallar belirler. Bu kuralların temelinde de çıkar ve güç vardır. Waltz teorisinin bu nesnel kuralları ortaya

¹⁴⁷ Ashley, "Political Realism..." s.208

¹⁴⁸ Ashley, "Political Realism..." s.208

¹⁴⁹ Ashley, "Political Realism..." s.208

¹⁵⁰ Öncelikli olarak belirtmeliyiz ki Ashley bu ayırımın bir soyutlama olduğunu ve realist düşünürlerin tamamıyla bir ayrıma ait olduğunu söylemenin zor olduğunu ifade etmiştir. Bu iki yön birbirine karşısında olmasına rağmen birçok realist yazar bu iki yönü çalışmalarında birleştirmiştir.

¹⁵¹ Ashley, "Political Realism..." s.209-211

çıkarmak şekilde pozitivist anlam üzerine kurulması gerektiğini ifade eder. Yani teörin tanımlanan ve varsayılan kuralları gözlemler sonucu görülen ve tekrarlanan nesnel realite üzerinde şekillendirilmelidir.¹⁵²

Ashley ilk olarak pratik realizm olarak konumlandığı klasik realizmin aslında pratik çıkarılı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ashley'in belirttiği gibi anarşik bir ortamda barışı korumak için gücü azamileştirmek gerektiğini ileri süren klasik realizm pratik bir çözüm bulmak amacı ile kurulur. Waltz'ın çalışmalarında yapmaya çalıştığı şey, klasik realizmi pozitivist temeller üzerine oturtmak ve yazının ilerisinde değineceğim Cox'un kavramlaştırdığı "problem çözücü teori" haline getirmektir. Böylelikle yeni-realizm teknik çıkarın yol göstermesi ile dünyayı olduğu gibi almış, "uluslararası yapıyı şeyleştirmiştir." Yani mevcut düzen sadece verili koşulları ve sorunları ile değerlendirilir hale getirilmiştir. Böyle bir tutumda mevcut durumun ve sorunların nasıl oluştuğu üzerinde durulmaz. Bu yüzden Ashley, neo-realizmin pozitivist temelli "teknik" uluslararası ilişkiler görüşüne direnmek için Habermas'ın ayrımının üçüncü parçası olan "özgürleştirici bilişsel çıkar" üzerinden yürüyen eleştirel teörin uluslararası ilişkiler teorisine dahil edilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.¹⁵³

2- Problem Çözücü Teori-Eleştirel Teori Ayrımı

Habermas'ın özgürleştirici bilişsel çıkar üzerinden şekillenen eleştirel teori yaklaşımının uluslararası ilişkiler teorisine etkileri incelenmeye başlandığı zaman ilk olarak gündeme getirilmesi gereken Cox ve Cox'un problem çözücü teori-eleştirel teori ayrımıdır.

Cox, çalışmalarında yoğun olarak teörin doğası üzerine eğilmiştir. Habermas'ın teknik ve pratik bilişsel çıkar ayrımını problem çözücü teoride birleştirmiş ve uluslararası ilişkiler teorisini, problem çözücü teoriler ve eleştirel teoriler olarak ikiye ayırmıştır.¹⁵⁴

Teörin her zaman birisi ve bir amaca hizmet ettiğini söyleyen Cox, bu noktadan hareketle teorilerin genel olarak iki farklı amaç çerçevesinde şekillendiğini düşünmüştür. Bu amaçlardan birincisi olarak bir bölüm teörin, kalkış noktasını oluşturan bakış açısının kapsamında oluşan sorunlara çözüm bulmaktır. Teorilerin diğer amacı, teorileşmeye daha eleştirel yaklaşarak, teorileşmenin gerçekleştiği bakış

¹⁵² Ashley, "Political Realism ..." s.210-215

¹⁵³ Keyman, *Küreselleşme...* s.138

¹⁵⁴ Hoffman, "Critical Theory..." s.237

açısından ve onun diğer bakış açıları ile olan ilişkisinden haberdar olmak ve alternatif bir dünyada farklı bir bakış açısı seçme ihtimalini görmektir.¹⁵⁵

Cox'un ayırımındaki ilk amaç problem çözücü teoriye yol açar. Verili sosyal ve güç ilişkilerini ve bunların düzenlendiği kurumları olduğu gibi ele alır. Problem çözücü teorinin amacı, belirli sorun alanları ile ilgilenerek mevcut ilişkilerin ve kurumların varlığının devamını sağlamaktır. Kurumlar ve ilişkiler sorgulanmadığı için problemler içinden çıktıkları alanlarla ilişkili olarak ele alınır. Belirli bir alandan çıkan bir problemle ilgilenirken, problemin çıktığı alanlar dışındaki alanlarda belirli bir istikrarın var olduğu kabul edilir. Problem çözücü teorinin başarısı, problemin çıktığı alanın dışındaki alanları değersiz olarak görüp problem alanının sınırları ve parametrelerini belirleme yeteneğinde ve bir problemi yakından ve kesin bir şekilde incelememize yarayacak sınırlı sayıda unsurlara indirgemesindedir.¹⁵⁶

İkinci amaç ise eleştirel teoriye yol açar. Var olan dünya düzeninin nasıl oluştuğunu sorguladığı için eleştireldir. Eleştirel teori problem çözücü teoriden farklı olarak kurumları, sosyal ilişkileri ve güç ilişkilerini verili olarak kabul etmez, aksine onların temellerini, değişme süreçlerini, değişme sürecinde olup olmadıklarını ve bir değişim yaşıyorsa bunun nasıl olduğunu sorgular. Problem çözücü teori, teorinin temel unsurları olarak kabul ettiği, düzendeki problem alanına odaklanmıştır. Bu durum düzenin belirli parçalarına yönelmeyi beraberinde getirir. Eleştirel teori ise parçalara odaklanmaktan çok bütün olarak karmaşık olan sosyal ve politik alana odaklanmıştır. Eleştirel teori, problem çözücü teori gibi insan etkinliğinin bir yönünü ya da belirli bir alanı kendine başlangıç noktası olarak alır. Bu husus da iki teori arasındaki fark, problem çözücü teori, ilgilenilen konuda daha çok alt bölümlere ve sınırlamalara giderken, eleştirel teori başlangıç olarak kabul edilen alanın sadece bir resmin bir parçası olduğunu, bütünün ise daha büyük bir resmi teşkil ettiğini fark eder ve parça ile bütünün yer aldığı değişim süreçlerini anlamaya çalışır.¹⁵⁷

Araştırma noktasını sabit bir düzen üzerinde yoğunlaştıran problem çözücü teori, görece bir güce sahiptir. Fakat bu görece güç yanlış bir noktadan hareketle oluşmaktadır. Çünkü sosyal ve politik düzen sabit değildir ve sürekli değişmektedir. Bütünün işleyişini mükemmelleştirmek amacıyla karışık bütünün çeşitli parçalarında

¹⁵⁵ Robert W. Cox, "Social Forces, States and World Order: Beyond International Relations Theory", Robert Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critics*, New York, Columbia University Press, 1986, s.207-208

¹⁵⁶ Cox, "Social Forces..." s.208

¹⁵⁷ Cox, "Social Forces..." s.209

ortaya çıkan sorunları çözmek amacını taşıdığı için problem çözücü teori muhafazakârdır. Yani mevcut durumu ve güç ilişkilerini sorunları çözerek korumaya çalışır. Bu durum problem çözücü teorinin değerden bağımsız olduğu iddiasının mümkün olamayacağını ortaya çıkartır. Ele aldığı olgulara nesne gözüyle baktığı için metodolojik olarak değer bağımsız gibi hareket ederken örtük bir şekilde var olan düzeni kendine temel alarak bu düzenin devamını öngördüğü için değer bağımlıdır. Bu durumun sonucu olarak problem çözücü teori verili düzenle uyumlu olarak “belirli ulusal, bölgesel ve sınıfsal çıkarlara” hizmet etmek durumunda kalır.¹⁵⁸

Eleştirel teori gerçek dünyanın sorunlarına ilgisiz değildir. Eleştirel teorinin de amaçları problem çözücü teori kadar pratiktir fakat eleştirel teori, problem çözücü teorinin başlangıç noktası olarak aldığı verili düzeni aşan bir bakış açısından pratiğe yaklaşır. Eleştirel teori verili düzenden farklı olan normatif bir düzen olabileceğini öngörür ve bu noktaya doğru yönelir. Fakat alternatif seçenekleri, var olan dünyada gerçekleşebilir olması durumuna göre sınırlar. Bu noktadan hareketle eleştirel teorinin temel amacı olası alternatiflerin açığa kavuşturulması üzerinde odaklanır. Alternatif bir düzenin tutarlı bir şekilde var olabileceğini düşünmesi nedeniyle ütöpik olmakla eleştirilir. Fakat eleştirel teori var olan düzeni reddettiği gibi mümkün olmayan alternatif düzenleri de reddeder.¹⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bazı Amerikan bilim adamları, özellikle Hans Morgenthau ve Kenneth Waltz realizmi bir çeşit problem çözücü teoriye dönüştürmüşlerdir. Çalışmalarında tarihsel bilgiye yer vermelerine rağmen, problem çözücü teoriye özgü sabit, tarihsel olmayan eylem çerçevesini benimsemişlerdir.¹⁶⁰

Güç ilişkilerinde istikrar ve sabitliğin gözleendiği dönemlerde problem çözücü teori tercih edilir. Soğuk savaş böyle bir dönemdir. Uluslararası ilişkilerde iki büyük güç arasında devam eden ilişkinin sorunsuz bir şekilde devamı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmada iki kutupluluk algısının korunması ve düzenin sağlanması için Amerikan gücünün gerekliliği öngörülmüş ve bu öngörü soğuk savaş söyleminin şekillenmesinde etkili olmuştur. Ama 1970’ler ile birlikte soğuk savaşın yumuşama ortamına girmesi güç ilişkisinde bir akışkanlık ve değişim olduğu hissini ortaya

¹⁵⁸ Cox, “Social Forces...” s.210

¹⁵⁹ Cox, “Social Forces...” s.211

¹⁶⁰ Cox’a göre E.H. Carr bu tutumdan ayrı durmaya çalışmış ve tarihsel olarak belirlenmiş olmasına rağmen sistemin değişime uğrayabileceğini görmüştür.

çıkmasına neden olmuştur.¹⁶¹ Ve bu akışkanlığın sonucunda hissedilmeye başlanan belirsizlik durumu mevcut güç ilişkilerini sorunsallaştıran eleştirel teorinin gelişme kaydetmesine yol açmıştır.¹⁶²

Cox'un yapmış olduğu eleştirel teori kavramlaştırmasının önemi, güç ilişkilerini verili, muayyen durumlar içinde değil değişim ve tarihsel kökenleri içinde oluşturmaya çalışmasıdır.¹⁶³ Bu noktadan yola çıkarak 1970 sonrası dönemde yaşanan yumuşama uluslararası ilişkilerde yeni bir yol arayışını ve tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu yol birçok isim tarafından eleştirel teori olarak görülmüş ve Hoffman, eleştirel teorinin uluslararası ilişkileri teorisindeki bir sonraki aşamayı oluşturacağı iddiasıyla ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴

B- Alternatif Uluslararası İlişkiler Teorisi Olarak Eleştirel Teori

Mark Hofmann eleştirel teoriyi uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etmeye çalışan önemli isimlerdendir. Keyman, Hoffman'ın bu amaç doğrultusunda düşüncelerinin üç noktada yoğunlaştığını ifade etmektedir. (a)Hoffman eleştirel teorinin uluslararası ilişkiler teorisine dâhil edilmesi ile klasik paradigmlar arasında gelişen tartışmanın yeni bir zemin üzerinde ve “üst-kuramsal” bir şekilde incelenmesine kapı açacağını düşünmektedir. (b) Hoffman'ın çalışması kendisini uluslararası ilişkiler teorisini özellikle Habermas tarafından üretilen “epistemolojik araçlar ve kuramsal çerçeve” temelinde yeniden kurmayı amaçlayan “stratejik bir hareket” olarak görmektedir. (c) ilk amacı ile bağlantılı olarak Hoffman, kendisine ait uluslararası ilişkiler teorisini yeniden kurma çabasını uluslararası ilişkiler teorisinin gelişiminin bir sonraki aşaması olarak görmüştür.¹⁶⁵

Hoffman'ın eleştirel teorinin uluslararası ilişkiler teorisinin gelecekteki zemini ve disiplinin gelişiminin bir sonraki aşaması olacağı değerlendirmelerinin anlaşılması bakımından özellikle Habermas bağlamında eleştirel teorinin ortaya koyduğu epistemolojik araçları ve kurumsal çerçevenin ortaya konulması yerinde olacaktır.

¹⁶¹ Soğuk Savaş sürecinde yumuşama dönemine girilmesinin yanında, ekonomik düzenin ulus ötesi alanlara kaymaya neden olacak şekilde değişmesi ve Üçüncü dünya hareketleri ile ortaya çıkmaya başlayan modernitenin kimlik merkezinde tartışılması etkili olmuştur.

¹⁶² Cox, “Social Forces...” s.211

¹⁶³ Jim George, “Understanding International Relations After Cold War: Probing Beyond the Realist Legacy”, Michael J. Shapiro(Ed.), *Challenging Boundaries*, University of Minnesota Press, 1996, s.56

¹⁶⁴ Hoffman, “Critical Theory...”

¹⁶⁵ Keyman, *Küreselleşme...* s.139

Eleştirel teori çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de vurgulamaya çalıştığımız gibi ilk mensuplarından itibaren modernite temelinde gelişen Batı uygarlaşma sürecini sorunsallaştırmıştır. Batı uygarlaşma süreci incelemelerinde ön plana çıkardıkları en önemli nokta bilimsel devrimlerin sonucu gelişen teknik araçsal rasyonalitedir. Ortaya çıkan araçsal rasyonalite çerçevesinde toplumun ve kurumların rasyonelleşmesi ve yeni meşruiyet alanlarının oluşturulmasını beraberinde getirmiştir.¹⁶⁶ Araçsal rasyonalitenin birçok alana yayılması şeklinde gelişen bu rasyonelleşme süreci yeni meşruiyet alanlarının ve kurumlarının (araçlarının) oluşmasının yanında Aydınlanmanın iki hedefi olan ilerleme ve özgürlük merkezinde şekillenen bir söylemi de ortaya çıkarmıştır. Bilimin araçsal rasyonalitenin gelişme sürecinde oynadığı merkezi rol, doğaya karşı hâkimiyet merkezinde gelişen yapısının insana ait alanlarda gizli bir hâkimiyetin şekillenmesine neden olmasındır. Bu durum toplumsal alanda gizli olarak şekillenen bir iktidarın ortaya çıkmasıdır.¹⁶⁷ Eleştirel teori mensuplarının ortaya koyduğu araçsal rasyonalite temelinde gelişen özgürlük ideali söylemi altında mevcut olan gizli tahakkümün aşılması hususunda özgürleştirici bilişsel çıkara dayandırdığı iletişimsel rasyonaliteyi alternatif olarak görmüştür.

Habermas'a göre araçsal aklın yükselişi toplumsal yaşamı iki temel düzeyde etkilemede başarılı olmuştur. Bu düzeyler "toplumsal yaşamın yeniden üretilmesi" ve pratik sorunları insan yaşamına araçsal rasyonalitenin hâkimiyetine sokacak şekilde teknik konular olarak tanımlamasıdır. Eğer tahakkümden kurtuluş bir insanlık projesi olarak devam edecekse kamusal alanda "ideal bir konuşma durumu" yaratmayı hedefleyen iletişimsel eyleme dayanan iletişimsel aklın, araçsal aklın yerine geçmesi gerekmektedir. Bu iddiası ile Habermas iletişimsel rasyonaliteyi özgürleşmenin temeli olarak yerleştirmiştir.¹⁶⁸

Pozitivizme ve araçsal rasyonelleştirme sürecine karşı mücadele edilmesi ve kendini anlamak için kendi üzerinde düşünmek gerektiğini ifade eden Habermas, bunu, pratik düzeyde özgürleştirici bilişsel çıkar olarak eleştirel teorinin, geleneksel teorinin tahakkümden kurtulmak için kurumsal ve epistemolojik temel olarak kullanılması gereği üzerinden hareket ederek yapar. Bu nokta Hoffman'ın Habermasçı toplum teorisinin paradigmalara tartışmaya dâhil edilmesinin uluslararası ilişkiler anlayışını ilerletmek için gerekli olduğu hususunda yapmış olduğu vurgunun temelini teşkil

¹⁶⁶ Habermas, *İdeoloji Olarak...* s.33-34

¹⁶⁷ Habermas, *İdeoloji Olarak...* s.35

¹⁶⁸ Keyman, *Küreselleşme...* s.140

eder.¹⁶⁹ Ve Hoffman'ın uluslararası ilişkiler teorisinin geleceği olarak gördüğü epistemolojik araçlar ve kuramsal çerçeveyi bizlere gösterir.

Uluslararası ilişkiler teorisinde değişim ihtiyacı, 1970'ler sonrası yaşanan gelişmelerin ışığında realizmin yaşamış olduğu krizden kaynaklanmıştır. Hoffman bu krizi ve realizmin uluslararası ilişkilerdeki hükümlerinin zafiyete uğramasını iki yönde değerlendirmiştir. (1) eylem ve söylem olarak uluslararası ilişkilerin sosyal ve politik teoriden ayrıldığı iddiasının meşruluğunu kaybetmesi. (2) Doğa bilimlerine türdeş bir şekilde sosyal bilimlerinde gelişen pozitivist ve empirik geleneğin açıklama ve anlamlandırma konusunda düştüğü zafiyet.¹⁷⁰ Pozitivist ve empirist yöntemin sorgulanmaya başlanması ve uluslararası ilişkiler teorisinin sosyal teorideki gelişmelerden etkilenmesi uluslararası ilişkiler teorisinin de yeni bir mecra arayışına neden olmuştur. Bu arayış uluslararası ilişkiler teorisinin merkez çerçevesi haline gelmiş olan realizmin tartışılması ve sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.

Hoffman, realizmi, mevcut düzenin yeniden üretilmesini temin eden ve böylelikle hâkim güçlerin çıkarlarını koruyan bir "kuramsal araç olarak işleyen teknokratik çıkara sahip pozitivism" olarak nitelendirmiştir.¹⁷¹ Realizm bu anlamda geleneksel teoriye tekabül etmektedir.¹⁷² Bu tanımlamaya paralel olarak Cox'un ayrımını hatırlayacak olursak realizm problem çözücü teoridir.¹⁷³ Realizm, işleyiş tarzı olarak kurulu sistemin sorunlarını çözmeye odaklanır. Sorunların kaynaklarını sistemin kuruluşunda aramaz. Bundan dolayı sistem de gerçekleşen değişimleri dikkate almaz, anlamlandıramaz. Sistemde gerçekleşen değişimi anlamlandıramamasının nedeni sistemi pozitivist bir şekilde verili koşullar ile okuması ve bir oluş bir gerçekleşme olarak görmemesidir. Bu tutum eleştirel teorisinin göstermeye çalıştığı sistemde mevcut olan tahakkümün dikkate alınmamasını ortaya çıkarır. Ayrıca Cox'un belirttiği gibi problem çözmeye odaklandığı için mevcut sistemin devamını öngörür ve amaçlar. Bu yaklaşımından dolayı da verili koşullardaki iktidar ve tahakküm ilişkilerini devamını sağlanmasına ve korunmasına aracılık eder.¹⁷⁴ Bundan dolayı Hoffman, teknik bilişsel

¹⁶⁹ Keyman, *Küreselleşme...* s.140-141

¹⁷⁰ Hoffman, "Critical Theory..." s.231-232

¹⁷¹ Keyman *Küreselleşme...*s.141

¹⁷² Hoffman, "Critical Theory..." s.239

¹⁷³ Cox, "Social Forces..." s.211

¹⁷⁴ Hoffman, "Critical Theory..." s.238

çıkarmın aracılığı ile gelişen realizme karşı çıkmak için, eylemi ve toplumsal koşulları bir değişim içinde okuyan özgürleştirici çıkara sahip olunması gerektiğini düşünmüştür.¹⁷⁵

Özgürleştirici bilişsel çıkardan beslenen eleştirel teori egemen olan kuralların nereden geldiğini sorgular. Bu sorgulama sosyal ve politik karmaşıklıklar üzerinde düşünme ve bunların bütününde ve parçalarında yaşanan değişimi anlamaya çalışma üzerinde odaklanır. Devam eden değişim süreçlerini anlamlandırabilmek için bir tarih teorisi ortaya koyar. Bu tarih teorisi ile sosyal ve politik kurumların meşruiyetinin nasıl değiştiğini veya değişmediğini, hangi unsurların evrensel olduğu, hangi unsurların tarihsel bir olasılık olduğunu ortaya koyar.¹⁷⁶

Daha önceki bölümlerde de vurgulamaya çalıştığımız gibi kendisini toplumun ürünü olarak konumlandıran eleştirel teori bilimselliğin bilginin tek temeli olarak yüceltilmesinin karşısında durur. Bilgi ve çıkar ilişkileri bağlamında teorinin kıstaslarında, işlevinde ve toplumsal ilişkilerinde bir değişimi öngören eleştirel teori, insanlığın mevcut görünenden farklı başka alternatiflere de sahip olduğu görüşünden hareketle, toplumu anlamayı ve değiştirmeyi amaçlar.¹⁷⁷

İfade etmeye çalıştığımız özelliklerinden dolayı Hoffman eleştirel teoriyi uluslararası ilişkiler teorisinin bir sonraki aşaması olarak görmüştür. Bunun iki nedeni vardır. İlk olarak eleştirel kuram, Hoffman'ın realizmin zayıflamasının nedenlerinden biri olarak gördüğü "uluslararası ilişkiler teorisinin söylem ve eylem olarak sosyal teoriden ayrılır" iddiasının aşılmasını sağlayacaktır. İkincisi, eleştirel teorisinin "hem dünyaya bakışımızı hem de dünyayı değiştirme" potansiyeline sahip olduğu yönündeki inançtır. Eleştirel teori tanımlamanın ötesine geçerek, dünya düzeninin nasıl oluştuğu ve böyle bir düzenin kimin çıkarlarının korunmasına ve problem çözücü teori aracılığı ile yeniden kurulmasına hizmet ettiğini "kuramsal ve tarihsel olarak" gösterir. Bunun sonucunda eleştirel teori, uluslararası ilişkiler teorisinin, "uluslararası pratiklerin niteliğini ve oluşumunu etkileyecek şekilde yeniden kurulmasını" mümkün kılar.¹⁷⁸

Hoffman eleştirel teoriyi uluslararası ilişkiler teorisindeki bir sonraki aşama olarak ilan etmiş olmasına rağmen Habermas'ın eleştirel teorisindeki birincil çıkar olan modernite projesinin yeniden kurulmasına hiç değinmemiş sadece yaklaşımını bilgi-çıkarm ilişkisi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu durum Habermas'ın eleştirel teorisinin

¹⁷⁵ Keyman, *Küreselleşme...* s.141

¹⁷⁶ Hoffman, "Critical Theory..." s.237-238

¹⁷⁷ Hoffman, "Critical Theory..." s.233

¹⁷⁸ Keyman, *Küreselleşme...* s.141-142

genel hatlarını düşündüğümüzde eksik kalmaktadır. Çünkü Habermas bilgi-çıkar ilişkisi üzerinde durarak, iletişimsel rasyonelite aracılığı mevcut ilişkileri yeniden kurmayı daha da önemlisi bu yeniden kurma girişimi ile aydınlanma düşüncesini hedef alan postmodern eleştirilere karşı aydınlanmanın savunmasını yapmayı amaçlamıştır.¹⁷⁹ Hoffman ise Habermas'ın eleştirel teorisi ile Aydınlanmanın eksiklerinin giderilerek tamamlanması düşüncesine kayıtsız kalmış, postmodern yaklaşımlara karşı Aydınlanmanın savunmasını gerçekleştirilmemiştir. Yani Habermas'ın düşüncelerini uluslararası ilişkiler teorisine eksik bir şekilde aktarmıştır. Bu eksiklikten hareketle Linklater, Habermas'ın eleştirel düşüncesinin bütün boyutlarını ele alacak ve Aydınlanmanın savunulması temelinde uluslararası ilişkiler teorisi için yeni bir bakış açısı oluşturmaya çalışacaktır.¹⁸⁰

C- Aydınlanma Sonrası Modernite Savunması ve Uluslararası İlişkiler Teorisinde Ortak Zemin

Habermas'ı ilk dönem Frankfurt Okulu mensuplarından ayıran en temel farklılık Aydınlanma'ya bakış açısıdır. Habermas, Horkheimer ve Adorno'nun "Aydınlanmanın Diyalektiği" eserini üç noktadan eleştirmiştir. Habermas, ilk olarak Horkheimer ve Adorno'nun aksine bilimin, teknik bilgi aracılığı ile bir tahakküm olarak ortaya çıkmasına rağmen teknik bilgiyi aşan bir yararlılığa sahip olduğunu düşünmektedir. İkinci olarak ise Habermas, eleştirel teorinin ilk mensuplarının çağdaş demokratik devletlerde hukukun ve ahlakın temellerinin atılmasını ihmal ettiklerini düşünmektedir. Son olarak ise Habermas, "adetlerden ve çıkar yönlerinden özgürleşen, modern sanatta merkezleşen bireyselliğin kendini göstereceği özgürlük alanlarının yaratıldığını" düşünmektedir. Fakat Horkheimer ve Adorno oluşan özgürlük alanlarını dikkate almamakta tahakkümü her noktada görmektedirler.¹⁸¹ Buradan hareketle Habermas Aydınlanmanın geliştirdiği bazı noktaların eleştirel teorinin ilk mensuplarının dikkatinden kaçtığını vurgulamak istemiştir. Habermas bu anlamda moderniteyi, Aydınlanma ideali ile başlayan temelde iyi fakat yanlış yola sapmış veya idealleri gerçekleştirilememiş yani "tamamlanmamış bir proje" olarak niteler ve amacını bu projeyi eleştirel kuram aracılığı tamamlamak olarak ortaya koyar.¹⁸²

¹⁷⁹ Keyman, *Küreselleşme...* s.142

¹⁸⁰ Andrew Linklater, "The Question of the Next Stage in International Relations Theory: Critical Theoretical Point of View", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol.12, No.1 (1992)

¹⁸¹ Van Reijen, "Aydınlanmanın Diyalektiği..." s.167

¹⁸² Keyman, *Küreselleşme...* s.142

Habermas modernite projesinin iki temel amaca, ilerleme ve özgürlüğe dayandığını ama mevcut durumda ikinci amaç dikkate alınmadan ilk amacın gerçekleştiğini belirtmektedir. Sonuç olarak ilerleme, araçsal bir rasyonalite olarak kavramsallaştırılmış ve özgürleşme vaadi de gerçekleştirilememiştir. Daha somut ifade etmek gerekirse “modernitenin araçsal rasyonaliteyi tüm topluma yaygınlaştırması üretim düzeyinde teknolojik gelişmeyi sağlarken” özgürlüğü ise yok etmektedir. Tek taraflı bir rasyonalite ile yönetilmeye başlayan toplumda araçsal rasyonalite aracılığıyla özgürlük yerine egemenlik ilişkileri üretilmektedir. Böylelikle, modernite, araçsal rasyonalite aracılığıyla tahakküm ifade eden bir projeye dönüşmüştür.¹⁸³

Habermas’ın mevcut durumun kısır döngüsünün kırılma noktasını ve özgürleşme vaadinin gerçekleşmesini bilgi-çıkar ilişkisi üzerinden geliştirdiği iletişimsel rasyonalitede görmüştür. İletişimsel rasyonalite ile “karşılıklı anlamının evrensel koşullarını yani geçerlilik iddialarının söylemsel olarak oluşturulduğu ve tartışma yoluyla sınındığı bir ideal konuşma” durumunu tanımlamak ve yeniden kurmak mümkün olacaktır. Habermas’a göre böyle bir karşılıklı anlama, “ideal bir konuşma durumunda varılan hakiki iletişim vasıtasıyla ulaşılan özneler arası bir anlaşma olarak şekillenecek bir uzlaşmaya” götürür.¹⁸⁴

Uluslararası ilişkiler teorisi de tanımlanan modernite bağlamında gelişmiştir. Bu anlamda tek taraflı bir rasyonalite tarafından kurulan uluslararası ilişkiler teorisi, çözüm ve ilerleme merkezinde bir anlayışla, sistemi, hem okumakta hem de oluşturmaktadır. Benzer şekilde uluslararası ilişkiler teorisi ilerleme vaadini gerçekleştirirken özgürleşme vaadini gerçekleştirilememektedir. Linklater tam da bu noktadan Habermas’ın yaklaşımı uluslararası ilişkilere taşınmak istenmektedir. Habermas’ın araçsal rasyonalite yerine iletişimsel rasyonalitenin varlığını ön plana çıkarması ve bu rasyonalite üzerinden toplumun kurulması yaklaşımı uluslararası ilişkilerin de iletişimsel rasyonalite aracılığı ile “özneler arası iletişim” merkezinde yeniden okunması ve kurulması düşüncesine yol açmıştır.

Bu amaç doğrultusunda Andrew Linklater eleştirel kuramın “felsefi, empirik ve pratik amaçları” olduğunu önerir. Felsefi düzeyde, eleştirel kuram tarihsel olarak kurulmuş “özgürlük ve evrensellik kavramları” ile hareket eden alternatif bir dünya sunmayı amaçlar. Empirik olarak ise, bu kavramların gerçekleşmesini sınırlayan

¹⁸³ E. Fuat Keyman, “Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark”, Atilla Eralp (Der.), *Devlet, Sistem, Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.232-233

¹⁸⁴ Keyman, *Küreselleşme...*s. 143

sosyolojik engelleri saptar ve pratik olarak ta, bu engeller ile dünya düzeni arasında köprü kurarak, stratejiler üretir. Bunu yaparken eleştirel kuram uluslararası sistemi “tarihsel ve dinamik bir sistem” olarak konumlandırarak üç ilişki üzerinde durur. Özne ile maddi dünya arasındaki ilişkiler, özne ile diğer aktörler arasındaki “toplumsal koordinasyonu sağlayacak ilişkiler” ve “özne ve kendi benliği arasındaki kimlik kurma ilişkisi” üzerinde odaklanır. Böylece eleştirel kuram “tarihsel bir durumun “somut” gerçeklerini betimlediği ölçüde açıklayıcı” ve aynı zamanda da “değişimi zorlayan toplumsal bir müdahale” içermesinden dolayı da “kurucu siyasal bir proje”dir.¹⁸⁵

Bu özellikleri ile eleştirel teori alanın tümüne yön verebilecek ve bir sonraki aşama olabilecek kapasiteye sahiptir. Eleştirel kuram farklı yaklaşımların kendine özgü kuvvetlerini kullanarak bütün bu yaklaşımların birleştiği bir zemin olma gücünden dolayı uluslararası ilişkiler teorisinin geleceğini işaret etmektedir.¹⁸⁶ Yani postmodern ve post-yapısalcı teorilerin bazı yeteneklerini (kimlik/farklılık) kullanarak bunları birleştirecek yetiye sahiptir. Ama bu yaklaşımlar tek başlarına uluslararası ilişkileri kapsayacak güce sahip değildir. Çünkü bu yaklaşımlar “kuruculuk karşıtı” yani kurulma sürecinin bir temel üzerinden ilerlemesine karşıdır. Fakat Linklater, yeni bir uluslararası ilişkilerin kurulabileceğini düşündüğü için, postmodern ve post-yapısalcı yaklaşımların özellikle ortaya koydukları kimlik/farklılık sorunsalını açıklama konusundaki yeteneklerini teoriye dâhil edilerek, bu yaklaşımların kuruculuk karşı tutumlarını aşan ve bu yaklaşımların birleştirilebileceğini düşünmüştür. Uluslararası ilişkiler teorisinin geleceği olarak bu yaklaşımları birleştirecek ve kuruculuk karşı tutumlarını aşabilecek zemin olarak eleştirel teoriyi görmüştür.¹⁸⁷

Keyman, Linklater’ın uluslararası ilişkilerde bir sonraki aşama tezinin üç noktadan Hoffman’ın versiyonundan farklı olduğunu ve Hoffman’ın çalışmalarının ötesine geçtiğini düşünmektedir.¹⁸⁸

1-Linklater post-modern(yapısalcılık sonrası) uluslararası ilişkiler eleştirilerinin önemini kabul eder. Bu eleştirilerin uluslararası ilişkiler teorisinin merkezi yaklaşımlarında hüküm süren dâhil etme-dışlama pratiğinin ortaya çıkarılması düşüncesini paylaşır. Hatta dâhil etme - dışlama pratiğinin devletler ve devlet sisteminin merkezi konumunda olduğunu söyleyen Linklater, bu merkezi noktanın üzerinde

¹⁸⁵ Keyman, “Eleştirel düşünce...”, s.234-235

¹⁸⁶ Linklater, “The Question of the Next Stage...” s.79

¹⁸⁷ Linklater, “The Question of the Next Stage...” s.92-94

¹⁸⁸ Keyman, *Küreselleşme...*, s.146

durulması ve derinlemesine incelenmesinin uluslararası ilişkiler disiplini için yeni bir haritanın ve yeni bir bakış açısının ortaya çıkmasını sağlayacağını düşünmektedir.¹⁸⁹ Linklater, uluslararası ilişkilerin dâhil etme-dışlama pratiğini sorunsallaştıran post-modern yaklaşımların bu noktadan kaynaklanan kendilerine ait “tikel güçlere” sahip olsalar da uluslararası ilişkileri yeniden birleştirmek için yeterli kapasiteye sahip olmadıklarını düşünmektedir. Çünkü post-modern ve post-yapısalcı yaklaşımlar uluslararası ilişkileri kuramsallaştırmak için uygun bir zemin oluşturamamaktadırlar.¹⁹⁰ Bunun nedeni, bu yaklaşımların kuruculuk ve temelcilik karşıtı (Anti-Foundationalist) tutumlarından dolayı her türlü kurucu zemin ve temelden kaçınıyor olmalarıdır.¹⁹¹

Linklater post-modern yaklaşımların kuruculuk karşıtı tutumundan dolayı postmodern (post-yapısalcı) teori ve eleştirel teori arasında bir tercih yapılması gerektiğini düşünmektedir. Bu gereklilik, Linklater’ın herhangi bir teorinin etkin bir şekilde işleyebilmesi ve “ortak bilimsel girişim doğasını ortaya çıkarmak” için kurucu bir zeminin gerekli olduğu düşüncesinden kaynaklanır. Linklater, postmodern yaklaşımların aksine “Kurucu temeli” önemsemiş ve gerekli olduğunu düşünmüştür. Çünkü Linklater temellere yöneltilen postmodern saldırıların, uluslararası ilişkilerin iktidar/tahakküm ilişkilerini içeren dâhil edici-dışlayıcı pratiklerini değiştirmek arzusunu engellediğini düşünmektedir.¹⁹² Bu yüzden Linklater’a göre bu yaklaşımlar uluslararası ilişkiler teorisinin geleceğinin merkezi olarak düşünülmemelidir. Bu yaklaşımlar, özgürleştirici projeyi hedefleyen eleştirel teorinin içine dâhil edilmeli ve eleştirel teorinin karşılaştığı sorunların aşılmasında kullanılmalıdır.¹⁹³

2-İkinci farksa, Hoffman’ın eleştirel teorinin faydasının koşulsuz kabulünün aksine Linklater eleştirel teorinin kolaylıkla karşılık veremeyeceği sorunların farkındadır. Özellikle post-modern teorilerin dile getirdiği kuruculuk ve temelcilik karşıtlığına eleştirel teori içerisinden cevap vermenin zorluğunun farkındadır. Linklater, bu sorunu “kuruculuk karşıtlığının” belirli argümanlarını (özellikle kimlik/farklılık sorunu) eleştirel teoriye dâhil ederek eleştirel teoriyi yeniden formüle etmeye çalışarak aşmaya çalışır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Linklater, “The Question of the Next Stage...” s.78

¹⁹⁰ Keyman, *Küreselleşme...* s.146-147

¹⁹¹ Steve Smith, “The Self Images...” s.29-30

¹⁹² Keyman, *Küreselleşme...* s. 146-147

¹⁹³ Linklater, “The Question of the Next Stage...”s.88-89

¹⁹⁴ Keyman, *Küreselleşme...* s.148

Bu husus da Linklater özellikle kuruculuk karşıtlarının temel argümanlarından olan uluslararası ilişkilerde var olan dâhil etme- dışlama pratiğini dikkate almaya çalışır. Linklater bunu, öznelerin kuruluşunu dâhil etme dışlama pratiğinde gören modern anlayışın sonucunda ortaya çıkan hakikatin iktidar ile girift ilişkisini ortaya koyan Foucault'nun soy kütüksel eleştirisinin bazı kısımlarını eleştirel teoriye eklemleyerek gerçekleştirmeye çalışır. Bu durum Linklater'ın Habermas ile Foucault'nun aynı çalışmada birleştirmesi anlamına gelmektedir. Linklater'ın Habermas ile Foucault'u birleştirdiği nokta, insan ırkının dâhil etme-dışlamayı nasıl ve hangi merkezi ve sosyal koşullarda ve alanlarda öğrendiğini sorgulaması üzerinde ortaya çıkar. Linklater açısından dışlamanın gerçekleştiği ve öğrenildiği alanlar evrensel ahlak ön planda tutularak yeniden kurulmalıdır. Dışlamanın gerçekleştiği ve öğrenildiği alanların yeniden kurulması ile dışlamanın çeşitli durumlarına karşı koymak mümkün olacaktır.¹⁹⁵

Linklater'ın dahil etme- dışlama pratiklerini dahil ederek yeniden formüle etmeye çalıştığı eleştirel uluslararası ilişkiler teorisi, dâhil etme-dışlama sürecini, yani ötekileştirmeyi uluslararası ilişkiler söyleminin temel özelliği olarak görür. Linklater bu yaklaşımı ile “farklılık nosyonunun” sadece post-modern teorinin kullanabileceği ve sadece ona ait bir yaklaşım olmadığını ortaya koymaya çalışır.¹⁹⁶ Aksine Linklater “farklılık nosyonunu” eleştirel teoriye dahil edilerek, postmodern yaklaşımların düştüğü kuruculuk karşıtlığına düşmeden dahil etme/dışlama süreçlerinin incelenebileceğini düşünmektedir.¹⁹⁷

Linklater “farklılık nosyonunu” eleştirel teoriye dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamasına rağmen farklılığa odaklanmanın “çeşitliliğe birleşimci (synthesizing) bir perspektifle” yaklaşmaya engel olduğu sürece yani farklılığa odaklanmak “post-modern bir yapı sökümcü stratejiye yol açması” durumunda sınırlandırılmalıdır. Keyman bu durumu; “Linklater'ın yeniden formüle edilmiş eleştirel kuramının Öteki'yi aynı anda hem dâhil ettiği hem de dışladığı ileri sürülebilir: Öteki'yi yasa koyucu aklın evrensel işleyişini dışsal olduğu için eleştirmek amacıyla dâhil eder, fakat aynı anda kendisini, insan topluluğunun genişletilmesi anlamında özgürleşimle sonuçlanan çeşitliği aşmanın yolu olarak tanıtmak için Öteki'yi dışlar.” şeklinde açıklamıştır. Bu noktadan hareketle Keyman, Linklater'ın farklılığı(öteki) yeniden kurmaya çalıştığı uluslararası ilişkiler

¹⁹⁵ Linklater, “The Question of the Next Stage...” s.80-81

¹⁹⁶ Linklater, “The Question of the Next Stage...” s.81

¹⁹⁷ Keyman, *Küreselleşme...* s.149

teorisine dâhil etmeye çalışmasına rağmen Linklater'ın teorisinde örtük bir şekilde Avrupa-merkezciliğin varolmaya devam ettiğini düşünmektedir.

Üçüncü olarak, Linklater Hoffman'ın bir sonraki aşama tezinin, eleştirel teoriyi sorgusuz kabul etmesinden dolayı sorunlu olmakla kalmayıp aynı zamanda yanlış geliştiğini de düşünmektedir.¹⁹⁸ Bu yüzden bir sonraki aşama tezini, sistemdeki dâhil etme/dışlama pratiklerinden kaynaklanan “normatif, sosyolojik ve reform” soruları ışığında temellendirmek gerekmektedir.¹⁹⁹ Linklater'a göre bu sorular, yeni uluslararası ilişkiler vizyonunun temel öğelerini teşkil eder. Ve uluslararası ilişkiler teorisinin bir sonraki aşama tezi bu sorular ışığında dikkate alınmalıdır. Bu sorular ışığında yapılacak bir incelemeyi şekillendiren temel argüman, eleştirel teorinin uluslararası bağlamda ahlaki ve siyasal topluluğu geliştirebileceği düşüncesidir. Bu düşünce Keyman'ın “etik evrenselcilik” olarak ortaya koyduğu “evrensel ve kozmopolit ahlak ilkelerinin” yaygınlaştırılmasıdır.²⁰⁰

Linklater'a göre eleştirel teori aracılığıyla modern devlet egemenlik kavramı ve modern devletin “dışlayıcı pratikleri” sorgulanabilir. Buradaki amaç yeni uluslararası ilişkiler vizyonu olarak “etiksel evrenselliği” temel alan bir düzen yaratmaktır.²⁰¹ Linklater'ın kimlik/farklılık sorununa bir cevap olarak gördüğü evrensel ahlak ilkeleri temelinde kurulacak yeni düzen, ben-öteki ayırımında şekillenen kimlik tanımlamalarının demokratik ve özgürlükçü öğrenme süreçleri aracılığı ile yeniden kurulmasını öngörmektedir.²⁰² Yani, geleneksel egemen devlet modelini ve oluşturduğu kimliği sorgulayarak uluslararası sisteme devlet dışı aktörleri(örneğin uluslararası toplum, uluslararası örgütler) ve dâhil ederek ve bu aktörlerin kuracağı “kamu alanı içerisinde etiksel bir evrensellik anlayışını” ortaya çıkarmak, eleştirel kuramın amacını oluşturur. Linklater'a göre eleştirel teorinin bu amacını somutlaştırmak için hem sosyolojik düzeyde topluluk sorusunu hem de pratik düzeyde reform sorusunu sormak gerekmektedir. Biraz daha açmak gerekirse, buradaki temel soru, “sosyolojik ve pratik düzeyde evrensel ahlak ilkelerinden beslenen bir toplum nasıl oluşturulabilir” şeklinde olmalıdır. Bu soruya Linklater Habermas'ın iletişimsel rasyonalite kavramlaştırmasına gönderme yaparak cevap vermeye çalışır.²⁰³

¹⁹⁸ Keyman, *Küreselleşme...* s.151

¹⁹⁹ Linklater, “The Question of the Next Stage...” s.92

²⁰⁰ Keyman, *Küreselleşme...*, s.151

²⁰¹ Keyman, “Eleştirel Düşünce...”s. 235-236

²⁰² Linklater, “The Question of the Next Stage...” s.93-94

²⁰³ Keyman, “Eleştirel Düşünce...”s.235-236

Linklater'a göre iletişimsel rasyonalite farklı kimliklerin bir arada yaşadığı düzlemi oluşturarak, kimlikler arası karşılıklı tartışma ve karar alma süreçlerine katılmaya dönük bir öğrenme sürecini ortaya çıkartır. İletişimsel rasyonalite ile yeniden kurgulanan normatif kurallar çerçevesinde yeniden kurgulanan toplum, Linklater'ın yeni uluslararası ilişkiler vizyonunun temeli olarak gördüğü iki sorunun (normatif ve sosyolojik) cevabını ortaya koyar. Diğer soru olan reform ise, şimdiye kadar dışlanmış kimliklerin²⁰⁴, devletlerin ve örgütlerin iletişim ağına dâhil edilmeleridir. Farklı kimliklerin iletişim ağına ve öğrenme süreçlerine dâhil edilmesi, farklı kimliklerin dışlandığı değil, dâhil edildiği topluluğun (ulus içi ve uluslararası topluluklar) şekillenmesine neden olacaktır. Sonuçta Keyman'a göre Linklater'ın yapmak istediği, iletişimsel rasyonalite aracılığı ile “evrensel ahlak anlayışını yaşama geçirecek ve böylece demokrasiyi gerçekleştirebilecek bir dünya düzeni vizyonunu uluslararası ilişkiler kuramının temel normatif amacı” olarak ortaya koymak ve gündeme yerleştirmektir.²⁰⁵

Linklater iletişimsel rasyonalite aracılığı ile normatif ilkelere dayanan yeni bir dünya vizyonun, öğrenme süreçlerine yani iletişim süreçlerine farklı kimliklerin dâhil edilerek kurulabileceğini ve üretilebileceğini düşünmektedir. Linklater'ın bu düşüncesinde Keyman'a göre eksiklik mevcuttur. Bu eksikliğin nedeni, toplumların kendilerini yeniden üretme süreçleri dikkate alınırken ekonomik boyut dikkatlerden kaçmıştır. Toplumun kendini yeniden üretme süreçlerinde ekonomik boyutun dikkate alınmaması, modern toplumun kapitalist üretim tarzını ve ulus devlet şekillenişinin “küresel modernitenin sermayenin küreselleşmesi” anlamına geldiği gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelir. Üretim tarzının vurgusu mevcut dünya düzeninin iktidar ilişkilerinin anlaşılmasında yararlı olacaktır. Linklater'ın vurgulamış olduğu iletişimsel rasyonalite aracılığı ile kurulacak evrensel ahlakın kapitalist sistemde nasıl şekilleneceği sorusu, Linklater'ın çalışmasında ekonomik boyutun gözden kaçırılması yüzünden eksik kalmaktadır.²⁰⁶ Bu noktada dünya düzeninin ekonomik yönlerini eleştirel teoriye kattığı için Gramşiyen eleştirel teoriden bahsetmek yararlı olacaktır.

²⁰⁴ Bu kimlikler, uluslararası ilişkiler teorisinde özne konumuna yerleştirilen Batılı, beyaz erkek kimliğinin dışında kalan kimliklerdir. Yani özne konumunda olan kimliklerin dışındaki kimliklerdir.

²⁰⁵ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.235-236

²⁰⁶ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.238

II-Gramşiyen Eleştirel Teori ve Cox

Antonia Gramsci'nin görüşlerinin uluslararası ilişkiler teorisine aktarımı özellikle hegemonya kavramı çerçevesinde gelişmektedir. Gramsci'nin hegemonya kavramını uluslararası ilişkiler teorisine uygulama çabaları hegemonya kavramının üç noktada önemli olduğunu göstermektedir. İlk olarak, dünya düzeninin yeniden üretiminde “öznel-arası ilişkiler” olarak ifade edilen “kültürel boyutun” önemini ortaya çıkarmaktadır. İkinci olarak, özne-nesne ikiliğine ve olguların nesnel yorumlanmasına karşı çıkararak, uluslararası ilişkiler teorisinde hâkim olan pozitivist yöntem “karşı çıkma” olasılığını sağlaması ve üçüncü olarak da, realizmin kavramsallaştırdığı “hegemonik istikrar” kavramının devlet merkezli iktidar anlayışını sorgulayarak, iktidarı hegemonya kavramı içerisinde “çok boyutlu” olarak ele almasıdır.

207

Gramsci'nin hegemonya görüşünü uluslararası ilişkilere aktarmak isteyen isimlerin arasında en önemlisi Cox'tur. Çalışmanın daha önceki kısımlarında Cox'un uluslararası ilişkiler teorisi üzerine yapmış olduğu değerlendirmelerden bahsetmiştik. Cox'un teoriyi problem çözücü ve eleştirel olarak ayırdığını görmüştük. Bu noktada Gramsci'nin hegemonya kavramı çerçevesinde şekillendirilen eleştirel teoriyi incelemeye çalışacağız.

Gramşiyen eleştirel teorisinin amacı, hegemonya kavramını kullanarak dünya düzeninin “siyasal, ekonomik ve ideolojik örgütlenmesini” çözümleyerek, realizm'in “ticaret ilişkileri ağırlıklı ekonomi anlayışını”, “üretim ilişkilerini” dâhil ederek yeniden kurmaya çalışmaktadır. Üretim ilişkileri bağlamında ekonomi anlayışını yeniden kurmak, realizmin dikkate almadığı devlet ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin irdelenmesine ve bu alanların uluslararası ilişkiler teorisine dâhil edilmesini sağlayacaktır. Yani Gramşiyen eleştirel teori, “üretim ile kültür arasında ilişkiselliği kurarak” hem mevcut dünya düzeninin “değişim olasılığını” hem de “değişimin sınırlarını” ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Gramşiyen eleştirel teorisinin üretim ilişkilerini merkeze alan bakış açısı, Habermascı eleştirel teorisinin iletişimsel rasyonellik anlayışının yaşamış olduğu toplumsal üretimi sadece iletişim alanına hapseden ve üretim ilişkilerini görmezden gelen tutumundan kaynaklanan sorununa karşı önemli bir alternatif oluşturmaktadır.²⁰⁸

²⁰⁷ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.239-240

²⁰⁸ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.240

Gramsci'nin ortaya koymuş olduğu kavramlar ile mevcut uluslararası ilişkiler anlayışını gözden geçirip yeniden düzenleme amacıyla olan Cox, düzenin anlaşılmasını, "düzenin üretimi" ve "yeniden üretimini" sağlayan "hegemonya" kavramı aracılığı ile mümkün görmektedir.²⁰⁹ Bu amaçla Cox iç ve dış güçlerin arasındaki diyalektik ilişkiye vurgu yapmış ve okumasını geleneksel problem çözücü uluslararası ilişkiler teorinin devlet merkezli bakış açısının ötesine taşımıştır. Kendi kavramsallaştırması ile problem çözücü teorinin devleti ayrıştırmaz bir bütün olarak alan anlayışının aksine ortaya koymaya çalıştığı eleştirel teoride, devlet/sivil toplum ikiliğine gitmiş, devletler ve toplumsal güçler arasındaki ilişkiye odaklanmıştır.²¹⁰

Uluslararası ilişkilerin devletlerarası ilişkiye indirgenemeyeceği görüşü üzerinden hareket eden Cox, realist paradigmanın uluslararası ilişkileri devletlerarası ilişkiye indirgeyerek uluslararası sistemin maddi ve tarihsel boyutlarını ihmal ettiğini düşünmektedir. Uluslararası ilişkilerin "ekonomik, sosyal ve siyasi temelleri" bulunmaktadır. Kısacası uluslararası ilişkiler dünya ölçeğindeki üretim ilişkilerinden ve sosyal ilişkilerden bağımsız değildir.²¹¹ Şekillenmesinde ve üretiminde önemli bir boyut olarak var olmaktadır.

Cox, teorinin her zaman birisi ve bir amaç için var olduğunu ifade etmektedir ve bütün teoriler bir bakış açısına (perspektife) sahiptirler. Bakış açısı da zaman ve uzamın içindeki bir alandan ortaya çıkarlar. Bu yüzden teori zaman ve uzamdan ayrı düşünülemez. Bu yüzden de teori açıklamaya çalıştığı düzenin içine gömülmüş ve düzenin içinde var olduğu güç ilişkilerine bağımlıdır.²¹²

Nesnellik iddiası ile güç ilişkilerini yansıttığını söyleyen neo-realizm aslında mevcut düzendeki güç ilişkilerine bağımlı ve yakından ilişkilidir. Realizm gücü, devlette cisimleştirdiği için sistemdeki güç ilişkilerini devletler üzerinden anlamaya çalışır. Bu yüzden devlet bütünselliğinde erittiği sosyal güçleri çalışmalarında dikkate almaz.²¹³ Bu noktadan hareketle realizm yaklaşımı hegemonya kavramını devletler merkezinde tanımlamıştır. Fakat Cox, Gramsci'den aldığı yaklaşım tarzı ile toplumsal/sosyal güçlere hegemonya kavramında yer atfetmiştir. Cox'un ortaya

²⁰⁹ Keyman, *Küreselleşme...*, s.156

²¹⁰ Cox, "Social Forces..." s.222-223

²¹¹ Atila Eralp, "Hegemonya", Atila Eralp(Der.), *Devlet ve Ötesi* İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.172

²¹² Cox, "Social Forces..." s.207-208

²¹³ Cox, "Social Forces..." s.222

koyduğu hegemonya kavramı, sadece devletin olmadığı ve devlet dışı unsurların dâhil edildiği çok boyutlu yaklaşım tarzını ifade eder.²¹⁴

Cox'un hegemonya kavramlaştırmasında çok boyutluluğun yanında önemli bir nokta "rıza" unsurudur. Rıza unsurunun hegemonya kavramına dâhil edilmesi, gücün sadece devlet ekseninde anlaşılmasını da sorunsallaştıran yaklaşıma da paralellik taşır. Çünkü devletin güç odaklı olması rıza durumunun sağlanması için devlet dışında başka unsurlarında devreye girmesini gerektirir. Bu paralel de Cox, hegemonya durumunda realistlerin düşündüğü gibi bir baskı değil rıza unsurunun ön plana çıktığını düşünmektedir. Bir ülke hegemonya durumuna gelirken etkili olan salt güç kullanımı değil diğerlerinin çıkarları ile kendi çıkarlarını örtüşürmesidir. Böyle bir durumda razı etmek ön plana çıkar. Rıza durumunda ise devlet dışında başka aktörlerinde devrede olması gerekir. Yani diğerlerinin razı edilmesinde de etkili olan unsur realizmin öngördüğünün aksine bütünsel devletin güç kullanımı değil sosyal güçlerdir.²¹⁵

Cox, rızanın sağlanması üzerine oturttuğu hegemonya kavramından şu önermelere ulaşır. Her sistem kendini yeniden üretmek için bir düzene ihtiyaç duyar ve sistemin yeniden üretimi aslında iktidar-tahakküm ilişkilerinin yeniden üretimidir. Bu anlamda düzen, "toplumsal ve siyasal- ekonomik pratiklerin normalleştirilmesi" ve düzenlenmesidir. Düzenin normalleştirilmesi "verili bir düzendeki iktidar-tahakküm ilişkilerin içindeki mevcut ihtilafı örüntüleri nötrleştiren hegemonik ideoloji" aracılığı ile mümkün olur. Bundan dolayı, hegemonik bir ideoloji sistemin kendini yeniden üretmesine yardımcı olur. Hegemonik ideoloji ile rıza oluşturulması, mevcut sistemin kurucu unsurlarının "çıkarlarını ve taleplerinin formüle edildiği evrensel bir dil" aracılığı ile gerçekleşir.²¹⁶

Gramşçıyan eleştirel teorinin uluslararası ilişkilere yapmış olduğu katkıları birkaç noktada toplayarak özetleyebiliriz.

İlk olarak dünya düzeninin "tarihsel olarak kurulmuşluğunu" ve bu kurulmuşluğun "uluslararası sistem ile toplumsal kurumlar arasındaki diyalektik ilişkide" geliştiğini gösterir. İkinci olarak, iktidar güç ilişkilerinin sadece devletlerarasında değil, devlet-sivil toplum arasında da yer aldığını göstererek iç ve dış unsurları dikkate alan bir egemenlik anlayışı ortaya koyar. Devleti bağımsız parçalanmaz bir nesne bütünlük olarak görmek yerine devlet-sivil toplum ilişkisi

²¹⁴ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*s.189

²¹⁵ Eralp, "Hegemonya", s.173-174

²¹⁶ Keyman, *Küreselleşme...* s.161-162

içerisinde düşünerek sivil toplumun devlete ve ötesine etkisine önem verir. Dünya düzenini “devletlerarası ilişkilere indirgemeyerek” düzeni hegemonya kavramı çerçevesinde değerlendirir. Bu değerlendirmenin iki önemli noktası vardır. İlk olarak, hegemonya kavramını üretim kategorisine yerleştirir ve kavramı “tarihselleştirir”. Böylece düzenin kuruluşunda rol oynayan “ekonomik, siyasi ve ideolojik faktörler eşit ağırlıklı olarak” ele alınır ve düzenin ontolojik koşullarına varılmış olunur. İkinci olarak, ekonomik ilişkileri ticaret ilişkilerinden üretim ilişkilerine kaydırarak uluslararası ilişkilerin sistemde gördüğü devlet egemenliğini aşmasını sağlar. Bir diğer katkısı da, Dünya düzeninin hegemonik bir düzenin kurulması olarak tanımlanması ve bu tanımlamada rıza unsurunun ön plana çıkarılması sistemin değişimi noktasında ipucu sağlanmasına yardımcı olur. Yani Habermanscı eleştirel teorinin sunmadığı değişimin olasılığı ve bu olasılığın sınırlarıyla ilgili çözüm sunan Gramşiyen eleştirel teori öznel arası ilişkilerde iletişimsel rasyonalite aracılığı gerçekleşeceği umulan değişimin ekonomik boyutun gözlerden uzak tutularak var olamayacağını gösterir.²¹⁷

III-Kimlik/Farklılık Sorunu ve Eleştirel Teori

Eleştirel teorinin merkez uluslararası ilişkiler teorilerinden en temel farklılığının, değişime odaklanarak, değişimi açıklamaya çalışması olduğunu belirtmeye çalışmıştık. Bu amaç eleştirel teorilere, merkez uluslararası ilişkiler teorilerin pozitivismden gelen sabitliğini aşmasını sağlamış ve dünya sisteminde yaşanan değişimleri açıklamakta yardımcı olmuştur. Bu yüzden birçok uluslararası ilişkiler teorisini eleştirel teoriyi merkez teorilerin pozitivismine karşı yeni bir zemin olarak düşünmüştür.

Habermascı ve Gramşiyen olmak üzere iki başlık altında topladığımız eleştirel teoriler, sistemdeki değişimleri açıklamakta yararlı olmalarına rağmen kimlik farklılık sorununu uluslararası ilişkiler teorisine dâhil ederek uluslararası sistemdeki ötekileştirici süreçleri açıklamakta yetersiz kalmışlardır.

Habermascı eleştirel teorinin en önemli isimlerinden olan Linklater, modernitenin savunmasını yaparken modernitenin neden olduğu özne/nesne, ben/öteki gibi ikiliklere ve bu ikilikler sonucu gelişen ötekileştirici süreçleri dikkate almamıştır. Habermascı eleştirel teorinin kimlik/farklılık sorununu uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etmeye çalışmasına rağmen ötekileştirici süreçleri açıklayamamasının başlıca

²¹⁷ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.246-247

nedeni, modernitenin öznesinin Avrupa olduğunu ve bu öznenin global olarak hareket ettiğini sorgulamamasından kaynaklanmaktadır.²¹⁸

Modernite, özne olarak konumlandığı beyaz Batılı erkek kimliğinin dışındaki kimlikleri ötekileştirmiş ve bu kimliklere edilgen bir konum atfederek nesneleştirmiştir. Habermascı eleştirel teori ise modernitenin bu işlevini sorgulamadan modern kimliği veri olarak iletişimsel rasyonaliteye adapte etmeye çalışmıştır. Modern kimliği sorunsallaştırmadan hatta modern kimliği temel olarak iletişimsel rasyonaliteye adapte etme çabası, Habermascı eleştirel teoriyi Avrupa merkezci hale getirmiştir. Habermascı eleştirel teori “kuruculuk karşıtlığına” düşmeden gerçekleştirmeye çalıştığı kimlik/farklılık sorununu uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etme çabası, modern kimliği sorunsallaştırmadan kurucu temel olarak ele alması yüzünden Avrupa merkezcilikten kurtulamamıştır. Bu yüzden de Linklater’ın kimlik/farklılık sorununu uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²¹⁹

Gramşçıyan eleştirel teorinin kimlik/farklılık sorununa ilişkin en temel eksikliği ise, kimliği sınıf kimliğine indirgemesidir. Sınıf kimliğini diğer kimlikleri (kültürel, etnik, cinsel v.b) içinde eritecek şekilde ön plana çıkarmak, Keyman’a göre bu teoriye “ataerkil ve Avrupa merkezci” özellikler vermektedir.²²⁰

Gramşçıyan eleştirel teorinin düzenin üretim ve yeniden üretiminde diğer kimlikleri dikkate almaması ve üretim süreçlerinde sınıf kimliğini ön plana çıkarması düzeni üreten en temel kimliklerden olan modern kimliğin görülmemesine neden olur. Böyle bir yaklaşım, düzeni üreten ve yeniden üreten süreçleri sadece ekonomik boyut çerçevesinde görülmesine neden olmasının yanında verili düzenin en temel kurucu ögesi olan modern kimliği dikkate almamasından dolayı Avrupa merkezcilikten de kurtulamaz.²²¹

Kimlik/farklılık sorunu yeteri kadar teoriye dâhil edemeyen ve Avrupa merkezci yaklaşımlardan kurtulamayan eleştirel teorilerin aksine post yapısalcı-post modern teoriler kimlik/farklılık sorununa dair önemli çalışmalar ve açılımlar gerçekleştirmişlerdir.

²¹⁸ Keyman, *Küreselleşme...* s.151-52

²¹⁹ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.237

²²⁰ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.248

²²¹ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.249-250

Üçüncü Bölüm

Uluslararası İlişkilerde Muhalif Düşünce

Eleştirel Teorinin kimlik/farklılık sorununu uluslararası ilişkiler teorisine tam anlamı ile dâhil edememesinin ve Avrupa merkezci olmaktan kurtulamamasının başlıca nedeni moderniteyi sorunsallaştırmasına rağmen kurucu temel olarak ele almaya devam etmesidir. Bu yüzden Steve Smith eleştirel teorinin kurucu temelci (foundationalist) olduğunu düşünmektedir.²²² Eleştirel teorinin kurucu temelci yapısının aksine “muhalif düşünce”²²³ olarak adlandıracağımız post yapısalcı ve postmodern yaklaşımlar kuruculuk ve temelcilik karşıtı (anti-foundationalist) tutumları ile dikkat çekmektedir.²²⁴ Kuruculuk karşıtı tutum muhalif düşünceyi hem kimlik/farklılık sorununu uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etme konusunda hem de Avrupa merkezlikten kurtulma çabasında başarılı hale getirmiştir. Bu bölümde kurucu karşıtı tutumları ile alternatif uluslararası ilişkiler arayışında eleştirel teorinin kimlik konusunda yaşadığı sıkıntıları aşma fırsatı verdikleri için postyapısalcı/postmodern yaklaşımları inceleyeceğiz. Ama öncelikli olarak eleştirel teori ve postmodern/postyapısalcı yaklaşımların karşılıklı incelenerek farklılıklarının ortaya konulması ve uluslararası ilişkiler teorisinde yapısalcılık yaklaşımlarından bahsetmek post-yapısalcı ve postmodern motifler taşıyan muhalif düşünceye zihni hazırlanmamızı sağlayacaktır.

I-Eleştirel Teoriden Post Yapısalcılığa(Postmoderne)

Çalışmamızın ikinci bölümünde eleştirel teorinin uluslararası ilişkiler teorisine aktarım noktalarının üzerinde durmaya çalıştık. Bu aktarım noktalarının modernite eleştirisi üzerinde yoğunlaştığını gördük. Modernite eleştirisinin de özellikle modernitenin araçsal rasyonalite üzerinde ilerleyen doğasının ve yöntem olarak kullandığı pozitivizm merkezinde şekillendiğini ortaya koymaya çalıştık. William Connolly'nin de belirttiği gibi “bilinmezle baş etme konusunda tamamen modern”²²⁵ olan uluslararası ilişkiler teorisinin de bu modernitenin araçsal rasyonalite merkezinde şekillenen doğası ve pozitivist yöntem çerçevesinde kurulduğunu, ikinci bölümde ele aldığımız Ashley, Hoffman ve Linklater gibi isimlerin özellikle neo-realizm eleştirisi

²²² Smith, “The Self Images...” s.26

²²³ Bu ifade Keyman'a aittir.

²²⁴ Smith, “The Self Images...” s.26

²²⁵ Connolly, *Kimlik ve Farklılık*, s.73

merkezinde gelişen çalışmaları aracılığıyla gördük. Bu noktada eleştirel teoriden post yapısalcı, post modern teorilere geçmeden önce özellikle Habermas çerçevesinde gelişen eleştirel teori ile ilk dönem eleştirel teorinin moderniteye yaklaşım farklılıklarının ve yapısalcı düşüncenin vurgulanmasının özellikle uluslararası ilişkilerde post yapısalcı teoriler adı altında ayrı bir bölümün neden oluşturulduğu konusunda belli ölçüde fikir verecektir.

Eleştirel teorisyenlerin ilk kuşağı “modernite”, “teknolojik akıl” ve insanın özgürleşme ümidi bağlamında kötümser bir duruşa sahiptir. Bu grup içindeki teorisyenler Aydınlanma projesinin araçsal rasyonalite bağlamında geliştiğini vurgulamalarının yanında Aydınlanmanın başarısızlığı ve geleceği konusunda ümitsizlik içerisindedirler. Habermas ise eleştirel teorinin ilk grubunun aksine “Aydınlanmayı bitmemiş bir proje”²²⁶ olarak tanımlayarak bu grubun kötümser ve aşırılıklarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır.²²⁷

Habermas, ilk grubun araçsal rasyonalite bağlamındaki modernite eleştirisinden ilerlemiş fakat bu eleştiriye Aydınlanma konusunda kötümserliğe vardırılmamıştır. Ortaya koymaya çalıştığı iletişimsel rasyonalite kavramı ile Aydınlanmanın ilerleme ile iki vaadinden biri olan özgürleşmenin gerçekleşebileceği düşüncesine sahiptir. Aydınlanmanın bir diğer vaadi olan ilerlemenin gerçekleştiğini fakat özgürleşme vaaadinin ise gerçekleşemediğini söyleyen Habermas, ortaya koymaya çalıştığı iletişimsel rasyonalite ile Aydınlanmanın projesinin temel unsurlarına sahip çıkmakta ve iletişimsel rasyonalite aracılığıyla tamamlanamamış Aydınlanma projesini tamamlamaya çalışmaktadır.²²⁸

Uluslararası ilişkilere eleştirel teorinin özellikle Habermasçı kısmının aktarıldığı düşünülecek olursak, uluslararası ilişkiler teorisindeki mevcut eleştirel teori çalışmaları en genel anlamı ile Habermas’ın yapmış olduğu özgürleştirici çıkar kavramlaştırması merkezinde gelişen eleştirel teorinin, uluslararası ilişkiler teorisinin mevcut sorunlarını çözebilecek bir gelecek olarak görülmesidir. Bu teoriler Habermas’ın düşüncelerine paralel olarak temelde Aydınlanmanın ideallerini²²⁹ sorunsallaştırmadığını hatta savunmasını yaptığını, çalışmalarını da özellikle pozitivism ve araçsal rasyonalite eleştirisi bağlamında tuttuğunu ve belirli bir “kurucu temel” üzerinden ilerlediğini

²²⁶ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.233

²²⁷ Hollinger, *Postmodernizm...* s.119

²²⁸ Bkz: Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001

²²⁹ Habermas bu idealleri ilerleme ve özgürleşme olarak nitelendirmiştir.

söyleyebiliriz.²³⁰ İleride ayrıntılı bir şekilde işleyeceğimiz post yapısalcı ve post modern söylemin ise eleştirilerini daha geniş bir alana yaydıklarını ve Aydınlanmanın ideallerini eleştirirken, başta Aydınlanma ve modernite olmak üzere her türlü kurucu temelin aşılması olarak ifade edebileceğimiz bir tutum içerisinde olduklarını görmekteyiz.²³¹

Bu konuya ileride daha geniş olarak değineceğimiz için uluslararası ilişkilerde post-yapısalcı yaklaşımın daha iyi anlaşılabilmesi bakımından uluslararası ilişkiler teorisinde mevcut olan yapısalcı yaklaşımların kısa olarak incelenmesi yararlı olacaktır.

Yapısalcı yaklaşım, temel olarak alınan bir yapı üzerinde bütünsel bir bakış açısı üzerinde şekillenir. Yapısalcılık, yapıyı oluşturan öğeler arasında “düzenli, sistematik ve sürekli” ilişkilerin olduğu varsayımını öncüller. Bir yapı veya sistemdeki ilişkiler yapıya karşı bütünsel bir bakış açısı geliştirilmeden tam anlamıyla anlaşılabilir.²³²

Sosyal bilimlerde yapı merkezli okuma oluşturma noktasında şekillenen yapısalcılık, “soyut, determinist ve insan unsurunu ikinci plana atan”, yani toplum bilimlerinin en temel sorunsallarından biri olan, bir incelemede önceliğin toplumsal yapılara mı yoksa bireye mi verileceği sorusuna, toplumsal yapılar şeklinde cevap veren bir düşünce akımıdır.²³³

Yapısalcı yaklaşım, incelediği konuya (toplumsal ilişkileri) sistem çerçevesinde yaklaşır. Ve incelediği her hangi bir sistemin işleyişini ve sistemin geneline hükmeden iç yasalarını ortaya çıkarmaya çalışır. İncelenen sistemdeki öğelerin davranışları(insan-devlet) sistemin genel işleyişi içinde okunmaya çalışılır. Bu yüzden öğeler ve bireyler bazında bir incelemeye karşıdır.²³⁴

Yapısalcı yaklaşımın uluslararası ilişkiler teorisine girişini Waltz’ın çalışmaları ile gelişen neo-realist düşünce ile başlatabiliriz. Çalışmalarında analiz düzeyi sorununu ortaya koyan Waltz, üç analiz düzeyi üzerinde (birey, devlet ve uluslararası sistem) durmuştur. Sağlıklı bir incelemenin ise sistem düzeyinde olacağını ifade eden Waltz bu yaklaşımı ile çalışmalarının yapısalcı doğasını ortaya koymuştur.²³⁵ Faruk Yalvaç ise neo-realizmin yapısalcı olarak ifade edilebilecek doğasını kabul etmesine rağmen uluslararası ilişkilerde yapısalcı okul olarak ifade edilebilecek yaklaşımların, 1970’li

²³⁰ Keyman *Küreselleşme...* s.152-154

²³¹ Keyman, *Küreselleşme...* s.169-200

²³² John Urry-Russel Keat, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Ankara, İmge Kitabevi 2001, s.192-193

²³³ Oktay F. Tanrısever, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, Atila Eralp(Der), *Devlet Sistem Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.133

²³⁴ Tanrısever, “Uluslararası İlişkiler Kuramında...” s.134

²³⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, s.145

yıllarda realizme karşı geliştirilen iki eleştiri aracılığı ile ortaya çıktığını düşünmektedir. Yapısalcı olarak ifade edilen bu eleştirilerden ilki, Keohane, Nye ve Morse gibi düşünürler tarafından şekillendirilen realizmin devlet merkezli doğasına karşı yapılan eleştiridir. Bu düşünürler, temel aktör olan devlete ek olarak, özellikle ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucu yeni aktörlerin ortaya çıktığını vurgulayarak, devlet temelinde okunan sistemin, bu yeni çıkan aktörlerin de göz önünde tutulduğu yeni bir okumaya tabi tutulması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu okuma da kilit rol ekonomiyeye aittir.²³⁶

Bir diğer yapısalcı yaklaşım da modernleşme sürecini (özellikle batı dışı toplumlarda gerçekleşen modernleşme) eleştiren bağımlılık ve azgelişmişlik kuramlarının uluslararası ilişkiler teorisine yansımaları şeklinde olmuştur. Bu teorilerin, realizmin devlet merkezli bakış açısının açıklayamadığı devletlerarası ilişkilerdeki eşitsizlik ve azgelişmişlik gibi unsurları vurgulaması ve eşitsizliği sistem bazında ele almaları bu teorilerin yapısalcı okul çatısı altında düşünülmesine neden olmuştur. Bu çerçevede uluslararası ilişkilerde yapısalcı yaklaşımlar tanımı, dünya ekonomisi, üretim ilişkileri ve toplumsal ilişkileri ön planda tutan bu çalışmaları ifade etmek için kullanılmıştır.²³⁷

Yapısalcı yaklaşımlar en temelde bir sistem veya düzende (post yapısalcı anlamda düşündüğümüzde metinde) ortak bir anlamın varlığını düşünmektedir. Bu anlam sistemdeki (metindeki) özne ve nesnelere aşan onları da etkileyen sisteme şeklini veren anlamdır. Yapısalcı yaklaşımlar bu düşünce tarzlarından dolayı sistemin özne ve nesnesini aşan bir okuma geliştirmeye çalışmışlardır. Yani yapısalcı yaklaşımda örneğin bir metin, metnin yazarını aşan bir şekilde, bir anlam üzerine kurulmuştur. Post yapısalcı yaklaşımlar ise her türlü genelleştirici okumalardan uzak durdukları gibi bir metnin tek bir anlamı barındırmadığını, metnin yazarını aşan bir şekilde birçok anlamı içinde barındırdığını ifade etmişlerdir.²³⁸

Üçüncü bölümün merkezini oluşturacak olan post yapısalcı ve postmodern yaklaşımların çıkış noktalarından birini oluşturan yapısalcılık eleştirilerinin, daha iyi anlaşılabilmesi açısından uluslararası ilişkilerdeki yapısalcı yaklaşımlara kısaca değindikten sonra asıl konumuz olan post yapısalcı/postmodern yaklaşımlara geçebiliriz. Bunu yapmadan önce eklememiz gereken önemli bir nokta post-yapısalcı ve

²³⁶ Tanrısever, "Uluslararası İlişkiler Kuramında..." s.134

²³⁷ Tanrısever, "Uluslararası İlişkiler Kuramında..." s.135-36

²³⁸ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...* s.160-161

post-modern yaklaşımların birbirinden ayrı birçok düşünce toplamını oluşturduğudur. Bu yüzden birbirinin eleştirisini de içeren bu düşünce topluluklarının bir isim altında nitelendirmek yerinde olacaktır. Postmodern söylemin temellerini şekillendiren “belirsizlik nosyonun” etkisi ile en temelde bütünleşmeye karşı olan bu çalışmaları bir çatı altında toplamak çalışmaların doğası gereği zordur. Bu yüzden bu çalışmanın temelini oluşturan modernite kavramlaştırmasından yola çıkarak, ikinci bölümde Aydınlanmanın özellikle Habermas’ın görüşlerinden etkilenerek oluşturulan Aydınlanmanın savunması üzerinde şekillenen modernite eleştirilerinin ve alternatif arayışlarının aksine modernite eleştirisini, Aydınlanma savunması üzerine kurmayan ve kuruculuk karşıtı diğer düşünce kanalları bu bölümde E.Fuat Keyman’ın çalışmalarından alınan bir terimle “muhalif düşünce” ismi altında toplamak yerinde olacaktır.

II-Muhalif Düşünce

Muhalif düşünce çatısı altında topladığımız yaklaşımların daha iyi anlaşılabilmesi, bu yaklaşımlara kaynaklık yapan postmodernite düşüncesinin irdelenmesi ile daha rahat olacaktır. Çünkü bu yaklaşımlar post modern düşüncenin ortaya koyduğu araçları kullanmaktadır.

Postmodernizm en temelde modernizm ile ilişkili olarak modernizm eleştirilerinin çıktığı tarihsel durumu ifade eder. Postmodern söylemin karakteristiğini oluşturan; “evrensel ve kurucu aklın reddi”, “öznenin merkezden çıkarılması” , modernite ve Aydınlanma eleştirileri, tarihin ve kültürün söylemsel kurulmuşluğuna vurgu, farklılığa ve dışlamalara karşı duyarlılık, “yerleşik disiplinler ve entelektüel sınırların sorgulanması”, küreselleşme ve sermayenin uluslararasılaşmasına verilen önem, bilgi-iktidar ilişkilerine vurgu ve “üst anlatılara duyulan kuşku” gibi özelliklerdir.²³⁹

Postmodernizm tartışmaları üç farklı alandan kaynağını almaktadır. Birincisi, içinde gelecek tanımlamalarının da bulunduğu yeni durum, yeni aşama saptamalarıdır. Bu saptamalar yeni bir durumun varlığı ve bu durumun tanımlanması üzerinde şekillenmektedir. Postmodern tartışmalarına kaynaklık eden ikinci alan ise kültürel ve sanatsal estetik tartışmalarıdır. Zaten postmodern kelimesinin ilk kullanımı sanatsal çevrelerde görülmüştür. Tartışmaların üçüncü kaynağıysa bilgi ve bilgiye yaklaşımın

²³⁹ Keyman, *Küreselleşme...* s.188

radikal bir şekilde irdelendiği epistemoloji sorgulaması oluşturur. Bu kaynak postmodernizmin en önemli kaynağıdır.²⁴⁰

Lyotard'da "Postmodern Durum" isimli çalışmasında postmodern tanımlamasını bilginin konumunun değişimi üzerine kurmuştur.²⁴¹ Bilimsel bilginin bir söylem biçimi olduğundan yola çıkan Lyotard, teknolojik dönüşlerin bilgi üzerinde hatırı sayılır değişikliğe neden olduğunu ifade etmiştir.²⁴² Bilgi geldiği son konumda üretimin esas gücü haline gelmiştir. Bilginin üretici güçlerle ilişkisini de vurgulayan Lyotard, eskiden toprak, ucuz iş gücü ve ham madde peşindeki devletlerin şimdilerde enformasyonun denetlenmesi üzerine odaklandığını iddia etmektedir.²⁴³ Bu noktaya bir ekleme daha yapan Lyotard, ekonomik güçlerin sermaye dolaşımını ellerine almaya başlamaları devletin sorgulanmasına neden olurken, bu duruma ek olarak, uluslararası şirketlerin enformasyonu da yavaş yavaş ellerine almaya ve kilit soru haline gelen "Kim bilecek" sorusuna cevap haline gelmeye başladıklarını düşünmektedir.²⁴⁴

Lyotard toplumların bilgisayarlaşmalarının bilginin konumunun değişiminin mecrası haline geldiğini vurgulamaktadır. Bilimsel bilginin bilimin temelini teşkil etmediğini söyleyen Lyotard, anlatılarında bir bilgi formu haline geldiğini ifade eder.²⁴⁵ Aslında bu bilimsel bilginin anlatı haline dönüştüğü durumdur. Moderniteyi "kuruculuk", "evrensellik" "özelcilik" temellerine oturtan Lyotard postmodernin, büyük anlatılara başvuran üst söyleme karşı kuşkular beslediğini ifade etmektedir. Bu kuşkuları modernitenin "kuruculuk", "evrensellik" ve "özellik" dayatmalarının güç kaybetmesi beslemektedir. Böylelikle bu üç nokta üzerinde kurulan büyük anlatılara artık kuşku ile yaklaşılmaktadır.²⁴⁶

Postmodern düşünceye göre modernite de bir büyük anlatı halini almış ve evrensellik iddiasındadır. Fakat postmodern düşünceye göre modernite, Batı Avrupa tarihinin bir ürünüdür. Yani evrensel değildir. Bu yüzden de evrensel bir model olamaz Modernite kaçınılmazlık ve gereklilik değildir. Sadece bir projedir ve keyfidir. Ayrıca modernite, modernitenin kendini tanımladığı gibi bir ilerleme ve gelişim değildir.²⁴⁷

²⁴⁰ Nesrin Kale, "Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru", *Doğu Batı*, S.19(Mayıs 2002), s.33

²⁴¹ J.F.Lyotard, *Postmodern Durum*, Ankara, Vadi, 1997, s.16

²⁴² Lyotard, *Postmodern Durum*, s.17-18

²⁴³ Lyotard, *Postmodern Durum*, s.20-21

²⁴⁴ Lyotard, *Postmodern Durum*, s.22-23

²⁴⁵ Lyotard, *Postmodern Durum*, s.26

²⁴⁶ Keyman, *Küreselleşme...* s.189

²⁴⁷ Vasquez, "A Post Pozitivist Debate..." s.220

Lyotard gibi üst anlatılara kuşku ile yaklaşan bir diğer isim Foucault'dur. Foucault, iktidarı, eninde sonunda devlette cisimleştiren anlayıştan ayrılır. İktidar tahlilinde bizi "kendi tarihine, kendi gelişim eğrisine, kendi teknik ve taktiklerine sahip en küçük mekanizmalardan başlamaya, bu temelde bu mekanizmaların artan ölçüde genelleşen mekanizmalar ve küresel hâkimiyet biçimleri tarafından nasıl yerleştirilmiş, sömürgeleştirilmiş, kullanılmış, iç içe sokulmuş, dönüştürülmüş, yerinden edilmiş" ve sonunda da genelleştirilmiş olduğunu görmeye davet eder.²⁴⁸ Bu davet mikro düzeyde yayılan iktidarın daha büyük boyutlarda(devlet) cisimleştirilmesi gayretini görmeyi de içerir.

Toplumsal kontrolün sürdürülmesine yönelik "teknik ve pratik bilgi sistemleri" yani söylemler ile "yerleştirilmiş hâkimiyet" arasında yakın ilişki olduğunu düşünen Foucault, bu ilişkinin mecraları olarak, cezaevlerini, hastaneleri, tımarhaneleri, üniversite ve okulları görmüştür.²⁴⁹ Bu mekânlarda gizil bir iktidarın varlığı söz konusudur. Ama bu iktidar devlete indirgenemez. "Söylemsellik" bölümünde vurgulayacağımız gibi bu iktidar, modern söylemin iktidarındır.

Modern söylemin iktidarı bütünsellik ve kuruculuk gibi unsurlarla hareket eder. Bu harekette, bütünsellik parçayı, kuruculuk ise kurucu unsurun dışındaki unsurları söylem aracılığı ile baskı altına alır. Bu iktidarın varlığının ortaya çıkarılması kimlik/farklılık sorunu ile mümkün olur. Muhafif düşüncede iktidar sorununu kimlik/farklılık merkezinde görmüştür.²⁵⁰

Kimlik/farklılık sorunsallaştırması, merkezi kimlik ve unsurların dışındaki unsurları da görmeyi ve kimlikler arasındaki imtiyazlı konumun ortadan kaldırılmasını öngörür. Yani farklılıkları aynılığa indirgeyerek işleyen bütünleştirici ve hegemonik süreçlere karşı farklılık, söylemlerin, kimliklerin ve kültürlerin çoğulluğunu görmemizi sağlar. Bu bağlamda muhafif düşünce bilginin ve kimliklerin "özümlü" var olma koşullarının çeşitliliğini kabul eder. Bu kabul, bilimsel bilginin nesnellliğini sorunsallaştırmayı da beraberinde getirir.²⁵¹

Modern bilimsel bilginin "nesnellik" iddiası en temelde gizli bir öznelliği içerir. Walker'ın da belirttiği gibi nesnel olarak adlandırılan aslında tarihsel olarak özeldir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, modernitenin "evrensellik" iddiasınının

²⁴⁸ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, İstanbul, Metis, 2006, s.61

²⁴⁹ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s.61

²⁵⁰ Keyman, *Küreselleşme...* s.189

²⁵¹ Keyman, *Küreselleşme...* s.189-190

Aydınlanma idealinin evrenselleştirilmesi şeklinde ortaya çıkması, merkezi bir unsurun hâkimiyetini ve bu hâkimiyet anlayışın meşruluğunun kurulmasını içerir. Bu meşruluğun kurulması doğru/yanlış ikiliğinde egemen olan söylemin ön kabullerinin doğru olarak konumlandırılmasını ve diğer unsur ve söylemlerin yanlış ve öteki olarak nitelendirilmesini şeklinde gelişir. Bu yüzden uluslararası ilişkilerdeki “nesnellik” iddiası “Modernist Batı evrenselliğinin” gizli öznelliğinin taşınmasını ortaya çıkartır.²⁵²

Geliştirdiği yaklaşımlarda evrensellik ve nesnellik iddiasından ve kurucu merkez ve kimliklerden kaçınan muhalif düşünce, Richard Ashley ve Rob Walker tarafından egemen merkezler tarafından dayatılan disipline edici teorilerden “sürgün” olarak görenlerin, her geçen gün sayıları artarak bulunduğu nokta olarak nitelendirilmiştir.²⁵³

Ashley ve Walker’ın sürgün olarak ifade ettikleri muhalif düşünce, evrensellik, nesnellik ve kurucu temel karşıtlığından kaynaklanan bir amaçla disipline edici teorilerin farklılıkları, birlik çatısı altında toplama çabasını “belirsizlik”, “parçalanma” ve “fark” nosyonlarını kullanarak aşmaya çalışmıştır.²⁵⁴ Muhalif düşüncenin kullandığı bu unsurları Fuat Keyman’ın düşünceleri çerçevesinde açacak olursak, Keyman, “belirsizlik” nosyonunu realist teorinin devlete verdiği ayrıcalıklı konum ile ilintilendirmiştir. Realizm uluslararası ilişkileri devletlerarası ilişkilere indirgeyerek sistemi belirlilik içinde tanımlamaya çalışmıştır. Bu indirgemeci tutumun sonucu olarak uluslararası ilişkilerde mevcut olan kültürel, ekonomik faktörler ile uluslararası ilişkilerin bir söylem olarak var oluşu göz ardı edilmektedir. Bu göz ardı etmeye karşı olarak “belirsizlik nosyonu” uluslararası ilişkilerin “tarihsel ve söylemsel kurulmuşluğunu ve çok boyutluluğunu”(ilişkilerin kültürel ve ekonomik boyularını) görme imkânı verir.²⁵⁵ Realizmin Soğuk Savaş söylemi çerçevesinde kurduğu belirlilik algısının Soğuk Savaşın sonunda yıkılması ile birlikte, egemen uluslararası ilişkiler çevrelerinde yeni belirlilik arayışlarının ortaya çıkması, uluslararası ilişkiler çevrelerinde belirlilik algısını göstermesi açısından iyi bir örnek olacaktır.

“Parçalanma” nosyonu ise, Realizmin moderniteyle ilişkili olarak kendine temel aldığı “Batılı, erkek ussal benlik” anlayışının farklı mecralardan gelen sorgulama ve eleştiriler ile parçalanmasını ifade eder. Keyman’a göre parçalanma nosyonu, realizm özelinde uluslararası ilişkiler-modernite ilişkisini eleştirme ve bu eleştirinin sonucu

²⁵² R.J.B Walker , *Inside/Outside*, Cambrige, Cambrige University Press, 1933, s.104-124

²⁵³ Richard K. Ashley- R.B.J. Walker, “Speaking Language of Exile: Dissidence in International Studies” *International Studies Quarterly*, Vol.34, No.3, (September 1990), s.263

²⁵⁴ Keyman, *Küreselleşme...* s.171

²⁵⁵ Keyman, “Eleştirel Düşünce...”s.252

olarak farklılıkların da dikkate alındığı alternatif ve çoğulcu uluslararası ilişkilerin gündeme getirilmesini içerir. “Fark” nosyonu da bu noktada önem kazanır. Belirsizlik ve parçalanma nosyonunu anlatırken vurguladığımız, realizm özelinde uluslararası ilişkilerin “Batılı, erkek ussal benliğin” merkeze alınarak geliştirdiği yaklaşımlar, diğer kimlik ve unsurların dışlanması ve hiyerarşik olarak alt konuma yerleştirilmelerini beraberinde getirir. Bu tutumun aşılması “farklılığı/kimliği” dikkate alan bir anlayışın geliştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bu amaçla “fark” nosyonu farklılıkların tanınması yoluyla yeni bir düzenin kurulmasını öngörmektedir.²⁵⁶

Bu üç unsur kullanarak uluslararası ilişkilerde var olan dâhil etme/dışlama pratiğine karşı kuruculuk karşıtı yaklaşım ile direnç noktası oluşturma gayretindeki muhalif düşünce iki ana gövdeye ayrılır. Bu iki ana gövde Jacques Derrida ve Michael Foucault’un düşünceleri çerçevesinde gelişen “metinsellik” ve “söylemsellik”tir.²⁵⁷

Muhalif düşüncüyü metinsellik ve söylemsellik olarak ikiye ayıran Keyman bu ayrımın iki noktadan yararlı olduğunu düşünmektedir. İlk olarak ayrım bir taraftan “söylemin maddiliğini görmemize yardım ederken, diğer taraftan söylemin metin olarak anlaşılması sorunlarını” yani Foucault’un söylemi tarihsel bağlam içerisine alan ve bir kurulmuşluk olarak gören yaklaşımın aksine Derrida’nın söylemi sadece metinsellik olarak gören yaklaşımın çıkardığı sorunları görmemize yardım eder. Söylemsellik “modern Batılı ussal benliğin” ayrıcalıklı ve egemen konumunu tarihsel bağlamı içerisinde sorgulamamıza imkân verirken, metinsellik ise sadece uluslararası ilişkiler metinlerini yapı söküme tabi tutmakla sınırlı kalmaktadır.²⁵⁸

Keyman’ın yapmış olduğu bu ayrımda görmüş olduğu ikinci yararsa söylemsellik, kimlik kurulma süreçlerinin tarihsel bağlamını ve kurulmuşluğunu ortaya koyarak alternatif bir uluslararası ilişkiler kurma imkânını bize sağlarken, metinsellikse sadece var olan hiyerarşik unsurları sergilemekle yetinmektedir.²⁵⁹ Şimdi bu ayrımı daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

A-Muhalif Düşüncede Metinsellik

Muhalif düşüncede metinsellik yaklaşımının anlaşılır olabilmesi için bu yaklaşımın temellerini aldığı Derrida’nın düşüncelerinin ve yapı-sökümcü (deconstruction) inceleme tarzının ne olduğu konusunu netleştirmek yerinde olacaktır.

²⁵⁶ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.252

²⁵⁷ Keyman, *Küreselleşme...* s. 173

²⁵⁸ Keyman, “Eleştirel düşünce...” s.253-254

²⁵⁹ Keyman, “Eleştirel düşünce...” s.254

Derrida'nın çalışmalarında dil önemli yere sahiptir. Derrida'nın dil anlayışına göre, gösteren ile gösterilen arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Yani sözcük ile onu ifade ettiği düşünülen şey, sözcük ile düşünce aynı olamaz. Bu düşünceden hareketle Derrida göstergeyi bir ayrışma yapısı içerisinde görür. Göstergenin her zaman bir tarafı “orada bulunmaz” diğer tarafı ise her zaman “kendisi değildir”.²⁶⁰

Derrida'ya göre bir göstergeyi okuduğumuzda zihnimize oluşan anlam kesin değildir. Göstergeler gerçekten var olmadıkları için veya varlıkları göstermeye çalıştıkları şeye bağlı olduğu için yokluğu gösterirler yani bir anlamda anlamları yoktur. Anlam, göstergeler arasında yer değiştirir ve anlam tek bir göstergeye dayanmaz yani birçok göstergeyle alakalıdır. Bu yüzden de anlamın tek bir merkezi ve yerleştiği(location) bir alan yoktur.²⁶¹

Derrida “bağımsız bir gösterilenler alanı” olmayacağını belirterek ilk olarak hiçbir göstergeyi hiçbir gösterilene işaret ederken düşünemeyeceğimiz yani gösteren gösterilen ilişkisinin sadece ikisi arasında gelişmediğini (elma ve elma olarak adlandırdığımız şeyin maddi hali) ve “gösterenler dizgesinden” (elma ve elma şeyi arasında ilişkide başka gösterenlerinde var olacağı) asla kaçamayacağımız sonucuna varır. Bu sonuçlar Derrida'nın hiçbir koşula bağlı olmayan bir mevcudiyet olamayacağına dair gördüğü uyarılardır.²⁶²

Gösterge ile gösterenin ayrılığı üzerinden ilerleyen Derrida “araçlar” (gösterge) ile “amaçlar” (anlam) arasında özdeşlik ilişkisi kurulamayacağını söyledikten sonra göstergenin her zaman başka bir göstergeye yol açacağını, işaret edeceğini yani akla getireceğini vurgulamıştır. Gösterge, “bir başlangıç (gönderge) ve bir son (anlam)” arasında bir bütünlük bir türdeşlik olarak alınmaz.²⁶³ Bu özelliğinden dolayı dil, yapısalcıların düşündüğünün aksine daha hareketlidir. Dilin hiçbir ögesi mutlak bir şekilde tanımlanamaz. Yani dilde her şey her şeye karışır. Her şey, her şeyin izinde yürüyebilir.²⁶⁴ Bu yüzden asla görünmeyen ancak başka bir göstergenin izinde silikleşen ve fark edilmeyen göstergelerin farkına varılması için “söküme almak” yolu ile çalışılmalıdır.²⁶⁵

²⁶⁰ Madan Sarup, *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, Ankara, Bilim ve Sanat, 2004, s.52

²⁶¹ Sarup, *Post-yapısalcılık...* s.53

²⁶² Sarup, *Post-yapısalcılık...* s.56

²⁶³ Sarup, *Post-yapısalcılık...* s.53

²⁶⁴ Sarup, *Post-yapısalcılık...* s.54

²⁶⁵ Sarup, *Post-yapısalcılık...* s. 53

Dili yukarıdaki cümleler ile nitelendiren Derrida, her türlü yöntem fikrinden uzak durmaya çalışmıştır. Bu yüzden kendisine ait kavramsal çerçeveleri olan Derrida'nın gösterge-gösterilen ilişkisinde vurguladığı “yapı-sökümcü” yaklaşım da onun bu kendine ait kavramsal çerçevelerinden birini oluşturmaktadır.²⁶⁶ Derrida geliştirdiği yapı-sökümcü yaklaşım ile metne gizli olarak yerleşmiş özneyi ve nesneyi ortaya koyduğu gibi metnin örtülü kalan öğelerini de ortaya çıkarmayı amaçlar. Metnin bu şekilde incelenmesi ile metnin yazarının niyetinin ötesinde, metinde yer alan çok yönlü anlamların ortaya çıkarılması sağlanmış olunur.²⁶⁷

Derridanın yapı-söküm yaklaşımı mevcudiyet metafiziği olarak adlandırdığı şeyle alakalıdır. Derrida Batı düşüncesinin merkezi yanılıgısı olarak gördüğü “söz merkezilik” (logo-centrism) eleştirisine “mevcudiyet metafiziği” olarak adlandırdığı eleştirisi ile başlar. Derrida'nın mevcudiyet metafiziği olarak eleştirdiği şey, Batı düşüncesinde mevcudiyette “dolaysız bir kesinlik alanı”nın bulunduğu olan inançtır. Batı düşüncesinin “başlangıç ve köklerini” mevcudiyet fikri oluşturur. Batı düşüncesini oluşturan filozoflar tarafından arı(saf) bir anlatım biçimi bulmak uğruna yapılan araştırma, aynı zamanda “dolaysız bir mevcudiyet” arayışına karşılık gelir. Mevcut kesinliği ifade eder. Yani mevcudiyet ne olup bittiğini anladığımız ve bu anlamlandırmanın kesin olduğu “an”dır. Bilinçlilik durumunun zirvesidir. Derrida ise mevcudiyet olanağını reddeder. Derrida'nın “bulunuş” (mevcudiyet) olanağını reddetmesi “şimdi” olarak tanımlanan belli bir “tikel anı” reddetmesi anlamına gelir. Derrida'nın vurgulamaya çalıştığı, gelecek ve geçmişe ilişkin nasıl emin olamıyorsak “şimdi”ye, mevcut duruma ilişkin bilgimize de emin olamayız.²⁶⁸

Derrida, Batı düşüncesinin “mevcudiyet” fikrinden dolayı konuşmaya yazı önünde hep bir öncelik tanıdığını düşünmektedir. Bunun nedeni konuşmanın mevcudiyet durumuna daha yakın olduğunun düşünülmesidir. Konuşmanın aksine yazının dolaylı olduğu yani mevcudiyet durumuna uzak olduğu düşünülmüştür. Bu yüzden Batı düşüncesinde konuşmaya yazı karşısında öncelik atfedilmiştir.²⁶⁹ Bu öncelik Derrida'nın Batı düşüncesinin temel sorunsal alanı olarak gördüğü “söz-

²⁶⁶ Susan Hekman, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, İstanbul, Paradigma, 1999, s. 243

²⁶⁷ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...* s.159

²⁶⁸ Sarup, *Post-yapısalcılık...* s.55

²⁶⁹ Sarup, *Post-yapısalcılık...* s. 56

merkezciliktir” Derrida ise söz-merkezciliğe karşılık olarak yazıyı konuşmanın önüne yerleştirme gayesinde olmuştur.²⁷⁰

Yazı ve konuşma arasında kurulan karşıtlıklar Derrida tarafından Batı düşüncesinin içine işleyen varlık ve ikili karşıtlıklar ilişkisinin görülmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden Derrida mevcudiyet metafiziği olarak adlandırdığı şeyde Platon’a kadar götürülebilecek “karşıtlıklar çiftleri” görmüştür. Bunlar varlık/yokluk, özne/nesne, ben/öteki gibi ikiliklerdir.²⁷¹

Karşıtlıklar çiftlerini daha iyi anlamlandırmak için Derrida iki kavram daha ortaya koyar. Bunlardan ilki “Differance” olarak ifade ettiği İngilizce “farklı olmak/farklılaşmak” (to differ) ile “uymak, raiyet etmek, kabul etmek” (to defer) anlamlarını birleştirerek “her şeyin yalnızca başka bir şeyden farklı olduğu ya da başka bir şeye uyduğu için var olduğu iddiasını” ifade etmek için kullanır. Derrida Batı düşüncesinde yaygın olarak bulunan varlık ile yokluk arasındaki ikiliğin temel olarak alınmasının aksine “differance” kavramı ile “var oluşu, temeller olmaksızın ya da pozitif negatifler arasındaki karşıtlık çiftleri” olmaksızın tanımlama amacıyla kullanır.²⁷²

Derrida’nın kullandığı bir diğer kavram da iz (trace) dir. Derrida “iz” kavramını “differance”ın yapısı içindeki ötekini ortaya koymak ve tanımlamak için kullanır. Bu kavramlar aracılığıyla Derrida mevcudiyet algısında şekillenen ikiliklerden birinin imtiyazlı konuma getirildiğini göstermeye çalışmaktadır.²⁷³ Bir tarafa verilen bu imtiyazlı konum yapı-sökümcü yaklaşım ile ortaya çıkarılmakta, Batı düşüncesinin Söz-merkezli doğası, yazı yani metinler aracılığı ile irdelenmektedir. Söylemsellik bölümünde işleyeceğimiz Foucault’nun iktidar-bilgi ilişkisinin metin alanına indirgeyerek incelenmesidir. Yani Keyman’ın da belirttiği gibi “iktidar-bilgi ilişkisinin metinsel inşasını” irdeler ve ortaya çıkarmaya çalışır.

Derrida tarafından gösterge ile gösterilen şeyin farklılığına yapılan vurgu “gerçek” sorunsalına da neden olmuştur. Çünkü gösteren ile gösterilenin farklılığı gerçeğin ne olduğu sorusunu da beraberinde getirir. Bu sorunun cevabı post yapısalci ve postmodern yaklaşımlar için “gerçek” tamamen “dilsel ve söylemsel bir kurgudur”

²⁷⁰ Hekman, *Bilgi Sosyolojisi...* s.244

²⁷¹ Hekman, *Bilgi Sosyolojisi...* s.245

²⁷² Hekman, *Bilgi Sosyolojisi...* s.246-247

²⁷³ Hekman, *Bilgi Sosyolojisi...* s.247

şeklinde olacaktır.²⁷⁴ Bu durumun bir sonucu olarak modernitenin gerçeğin tekliğine yaptığı vurguya karşılık postmodern yaklaşım gerçeğin göreliliğini ve çoğulluğunu iddia edecektir. Bu yüzden metin de sadece tek bir anlamı kapsamaz.²⁷⁵

Bir metin, gösteren ve gösterilenin birlik içerisinde olmamasından dolayı temel bir anlamı ve gerekçeyi taşımaz. Metnin yazarının metni ele alış amacını aşan bir şekilde birçok anlama gönderme yapar. Bunun nedeni, gösterge ile gösterilen şey farklılığı ve bunun sonucu olarak bir göstergenin birçok gösterge ile ilişkisi yüzünden birçok anlamı akıla getirmesidir. Aynı zamanda metin, birçok kurguyu, gerçek olarak nitelendiren ön kabulleri içinde barındırır. Metni yazan yazar ne kadar nesnel olduğunu iddia etse de metin bir perspektif ve ön kabuller ile yazılmıştır. Bu yüzden metin, metnin yazarının taşıdığı amacın ötesinde birçok anlamı içinde taşır ve yazar bunları kontrol edemez. Yapı-sökümcü yaklaşım metni tek anlam çerçevesinde okumayı reddederek metin de gizli olarak bulunan özneyi ve anlamları ortaya çıkarır. Ve çok anlamlı bir okuma geliştirir.²⁷⁶

1-Uluslararası İlişkiler Teorisi Ve Yapı-Söküm

Uluslararası ilişkiler teorisinde “yapı-sökümcü” anlayışı kullanan isimlerin başında Richard Ashley gelmektedir. Ashley eleştirel teorinin uluslararası ilişkiler teorisine girişinin ilk kapısını açan isim olmuştur. Ama Ashley’nin ilerleyen yıllardaki çalışmaları ile post-yapısalcı çizgiye yaklaştığı görülmektedir.²⁷⁷

Ashley’i “yapısalcılık sonrası uluslararası ilişkiler söyleminin yol açıcı ismi” olarak nitelendiren Keyman, Ashley’nin realizme karşı “pozisyonlar savaşı” olarak nitelendirdiği konumunu birbiri ile bağlantılı olan üç amaca yönelik olduğunu belirtmiştir.

“İlk amaç yapısalcılık sonrası söylemi uluslararası ilişkiler kuramına dâhil etmektir. Bu, Ashley’nin yeni-realizmi çözmesi için gereken kavramları ve kategorileri sağlar. İkincisi eleştirel uluslararası ilişkiler kuramının oluşturulması için gereken parametreleri belirlemektir. Üçüncü amaç, post-modern durumun,

²⁷⁴ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*s.162

²⁷⁵ Vasquez, “A Post Positivist Debate...” s.220

²⁷⁶ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*s.160-163

²⁷⁷ Bkz:Richard K. Ashley- R.B.J. Walker, “Speaking Language of Exile: Dissidence in International Studies” *International Studies Quarterly*, 1990, Richard K. Ashley, “Living on Borderlines: Man, Poststructuralism, and War” James Der Derian and Micheal J. Shapiro(Eds), *International/Intertextual Relations*, Lexington Books, 1989, Richard K. Ashley, "Untying the Sovereign State: A Double Reading of Anarchy Problematique" *Millennium*, Vol.17, No.2(1988)

özellikle özgürleşim ve değişim sorunları açısından olmak üzere uluslararası ilişkiler kuramı için önemini vurgulamaktır.”²⁷⁸

İlk amaç doğrultusunda post-yapısalcı kavramlardan Derrida'nın “yapı-sökümcü” inceleme tarzını kullanan Ashley, uluslararası ilişkiler teorisi incelemesini metin bazında ele aldığını ve daha sonra inceleyeceğimiz “söylem” yaklaşımını “metin”e indirgediğini, söylemi yani uluslararası ilişkiler söylemini “metinsel kurulmuşluk olarak” düşündüğünü görmekteyiz.²⁷⁹

Ashley'in çalışmalarında yapmaya çalıştığı şey en temelde “metin” e indirgeyerek yaklaştığı uluslararası ilişkiler söyleminin, metinlerde gizli olarak gezinen hiyerarşik ve dışlayıcı ilişkilerini ortaya çıkarmaktır.²⁸⁰

Ashley'nin çalışmaları, az önce bahsetmiş olduğumuz üç amacı ile paralel olarak, uluslararası ilişkiler söyleminde gizil, hiyerarşik ve dışlayıcı bir şekilde gelişen “dâhil etme/ dışlama pratiğinin” yapı-sökümcü bir inceleme tarzı ile didik didik edilmesini, irdelenmesini ve merkez uluslararası ilişkiler teorilerine karşı bir direniş alanının oluşturulması şeklinde kendini gösterir.²⁸¹

Ashley'in yapı- sökümcü çalışmasının temeline yerleşen dâhil etme/ dışlama olarak gördüğümüz iç/dış ikiliği, özellikle dünya siyasetinin incelenmesi noktasında egemenlik/anarşi ikiliği olarak gelişir. Egemenlik problemini Derrida'nın iki ana kavramlaştırması olan “mevcudiyet metafiziği” ve “söz merkezilik” (logo-centrism) beraber değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen David Campbell, egemenlik problemini “mevcudiyet” e ait görür. Bu kavramlar aracılığıyla Derrida'nın Batı düşünce geleneğinde gördüğü ikilikler dünya siyasetinde de görülecektir. Egemenlik/anarşi, iç/dış, yerli/yabancı gibi ikilikler dünya siyasetinin kuruluş koşullarında var olmaktadır. Yine Derrida'nın yaklaşımının bir parçası olan bu ikiliklerden birinin ayrıcalıklı bir konuma yerleştirilmesi ile birlikte bu ikilikleri düşündüğümüzde, egemenliğin özellikle uluslararası ilişkiler söyleminde anarşiye karşı daha imtiyazlı bir konuma yerleştirildiği

²⁷⁸ Keyman, *Küreselleşme...*s.183

²⁷⁹ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.254

²⁸⁰ Richard K. Ashley, “Living on Borderlines: Man, Poststructuralism, and War” James Der Derian-Micheal J. Shapiro(eds.), *International/Intertextual Relations* , Lexington Books, 1989

²⁸¹ Keyman, *Küreselleşme...* s. 183

görülecektir. Egemen olan özneye karşılık olarak öteki, anarşi ile tanımlanarak nesne haline getirilmiştir.²⁸²

David Campbell'ın egemenlik/anarşi ikiliğine paralel olarak hareket eden Ashley, özellikle neo-realizm özelinde uluslararası ilişkiler teorisinin anarşiyi sorunsallaştırması üzerinde durmuştur.²⁸³ Bu sorunlaştırmada anarşi iç/dış ayrımının şekillenmesinde kilit noktaya sahiptir. Bu ayrımında egemenliğe karşılık gelen “iç” Aydınlanmanın temel hedeflerinden olan ilerleme ve bunun sonucunda şekillenen iyi yaşam ideali çerçevesinde gelişirken, “dış” ise güç mücadelesi şeklinde ortaya çıkan var oluş alanına işaret etmektedir.²⁸⁴

Ashley, post-yapıcı anlayışı uluslararası ilişkilere aktardığı ilk eser olan “poverty of neorealism” de, neo-realizmin dört nokta üzerinde var olduğu ifade etmektedir. Bu dört nokta “devletçilik”, “yapısalcılık”, “faydacılık”, “pozitivizm” dir.²⁸⁵ Bu ayrımı şu şekilde formüle edebiliriz; İç/dış ayrımının merkezine devlet oturmaktayken, anarşi ile nitelenen yapı iç/dış ayrımını var etmektedir. İç/dış ayrımının merkezine oturan devletin hem kimliğini oluşturan hem de onu içerde meşrulaştıran anarşi ile birlikte düşünülen yapı, pozitivist yöntem ile sadece verili koşullar dikkate alınarak ve faydanın ön planda tutulduğu bir anlayışla teorileştirilmektedir. Ashley'in “Living on Borderlines: Man, Poststructuralism, and War” ve “Poverty of Neorealism” gibi çalışmalarında vurgulamaya çalıştığı bu tür bir yaklaşımda, gizil, hiyerarşik merkezlerin iktidarı hem görülememekte hem de meşrulaştırılarak sürekli yeniden kurulmaktadır. Bu meşrulaştırılan ve sürekli kurulan iktidar devletlerden öte, Keyman'ın ifadeleriyle “modernite projenin” iktidarındır.²⁸⁶ Modernite iktidarının merkezinde de batılı rasyonel erkek kimliği olduğu için uluslararası ilişkiler söyleminin merkezine yerleşmekte ve bu gizli iktidarın öznesi haline gelmektedir.

İç/dış ikiliğinde içerde bir düzen öngörülürken dışarıdaysa anarşinin varlığı kabul edilmektedir. Dış siyasetin temel ilkesi olarak görülen anarşi, sınırları içinde

²⁸² David Campbell “Political Prosaic, Transversal Politics and Anarchical World” Michael J. Shapiro (Ed.) *Challenging Boundaries: Global Flows, Territorial Identities*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1996, s.17

²⁸³ Richard K. Ashley, "Untying the Sovereign State: A Double Reading of Anarchy Problematique" *Millennium*, Vol.17, No.2 (1988)

²⁸⁴ Richard K. Ashley, The Geopolitical Space: Towards a Critical Social Theory of International Relations" *Alternatives*, Vol.12 (1987), s.413

²⁸⁵ Ashley “Poverty of Neorealism” s.258

²⁸⁶ Keyman, “Eleştirel Düşünce...” s.253

özerk birimler olarak hareket etmek isteyen devletlerin egemenlik alanlarının ve egemenlik söyleminin kurulmasını ve yeniden üretilmesini sağlar.²⁸⁷

2-Egemenlik/Anarşi İkiliği ve Egemen İnsan

Ashley, uluslararası ilişkilerde iç/dış ikiliğini egemenlik kavramı çevresinde değerlendirmiştir. Ashley için egemenlik kavramı sadece devlet egemenliği bağlamında değerlendirilmemiş ve egemen insandan başlayan bir inceleme ile ortaya koyulmuştur. Ashley'in egemenlik kavramı merkezinde gelişen uluslararası ilişkiler teorisinin yapı-sökümcü analizi iki nokta yoğunlaşmıştır. İlk olarak anarşi kavramının sorunsallaştırılarak merkez uluslararası ilişkiler metinlerinde var olan anarşi/egemenlik ikiliğinden egemenliğin tanımlanmasına giden gizli yaklaşımın, yapı-söküme uğratılarak ortaya konulmasıdır.²⁸⁸ Bu tarz bir yapı-söküm, uluslararası ilişkilerde egemenlik kavramının nasıl kurgulandığını ortaya koyar. Egemenlik kavramının sorunsallaştırılmasının bir diğer ayağı da Aydınlanmanın ortaya koyduğu egemen insan yaklaşımından modern egemen devlete giden anlayışı sorunsallaştırmasıdır. Egemenlik/anarşi ikiliğinde düzene karşılık gelen egemenliğin yansıdığı "iç" in, egemen insan anlayışından türeyen disipline edici doğaya sahip modern topluma indirgenmesidir. Düzen ile tanımlanan modern topluma, dışarıya olan anarşi aracılığı ile kimliği verilir. Bu kimlik içerde bir düzeni ve buna paralel olarak disiplini meşrulaştıran bir anlayışı barındırır.²⁸⁹

Ashley'nin egemenlik kavramına odaklandığı iki noktadan biri olan anarşi sorunsallaştırması ile Ashley'nin yapı-sökümcü çalışmalarını daha derinlemesine inceleyelim. Ashley, realizmin anarşiyi uluslararası bir düzenleyicinin olmadığı bir düzen olarak tanımladığını ifade etmiştir.²⁹⁰ Realizmin bu tanımı Ashley'e göre iki çerçeve içerisinde değerlendirilmelidir. Tarihsel ve tarih-dışı. Ashley'e göre realizmin anarşiyi bir düzenleyicinin olmadığı bir düzen olarak tanımlaması, birçok öznenin var olduğu bir durumu ortaya koyar. Yani bu tanımlama içerisinde anarşi, merkezi bir öznenin var olmamasını gerektirir. Anarşi kavrayışında birden fazla öznenin varlığı ve bu öznelerin tarihin kurulmasındaki ortak var oluşu söz konusudur. Böyle bir bakış açısı tarihsel, tarih-dışı ayırımından tarihsel karşılık gelir. Yani böyle bir tanımda anarşi Keyman'nın ifadesi ile "tarihe açık ve hiçbir zaman tamamlanmamış aksine yeniden

²⁸⁷ Keyman, *Küreselleşme...* s.184

²⁸⁸ Ashley, "Untying the Sovereign State..."

²⁸⁹ Ashley, "Living on Borderlines..."

²⁹⁰ Ashley, "Untying the Sovereign State...", s.241

kurulmaya” tabidir. Fakat realizm anarşiyi üst bir düzenleyicinin olmadığı bir düzen olarak görmesine rağmen anarşiyi pozitivist bir şekilde ve merkezi özne olarak devleti konumlandırarak okumaya çalışır. Keyman realizmin anarşiye karşılık geliştirdiği bu yaklaşım tarzının, “düzenin nasıl kurulduğuna dair bütün olası yorumları” dışladığını ve tutum ile “anarşiyi şeyleştirerek” tarihten dışladığını ifade etmiştir.²⁹¹

Anarşinin tarihten koparılması ve “şeyleştirilmesi” iki düzeyde gelişir. İlk olarak anarşi, pozitivist bir yöntem ile dış ile konumlandırılır ve ötekileştirilerek nesneleştirilir. Anarşi tarihsel kurulmuşluk sürecinden koparılarak verili koşullar altındaki belirtiler ile değerlendirilir. Bu anarşinin “mevcudiyet”e hapsedilmesidir. Ve bu hapsedmede anarşi mevcudiyette var olduğu düşünülen ikiliğin (iç/dış) bir unsuru haline gelir. Yani bu ikilikten imtiyazlı konum atfedilen “iç”in kimliğinin kurulma sürecinin bir parçası haline gelir. Bu kurulma sürecinde ikinci düzey gerçekleşir. Devletin merkezi özne olarak konumlandırılması ile dış olan anarşi aracılığıyla merkezi ve egemen özne olan devletin kimliği kurulur. Ve egemen devlet kavramı tanımlanarak uluslararası ilişkiler düşüncesinin merkezine yerleştirilir.

Ashley’nin egemenlik üzerine düşünceleri, anarşi üzerine yapmış olduğu çözümlemeden ortaya çıkar. Ashley egemenlik kavramını dil ve tarih içinde görür. Buna göre, devlet egemenliği ve merkeziliği de uluslararası ilişkiler metinleri ve kavramlaştırmaları aracılığı ile kurgulanmış ve kurulmuştur.²⁹²

Bu durumun temelleri Aydınlanma bölümünde de vurgulamaya çalıştığımız gibi insanın güç ile özdeşleştirilmesinde ve merkezi konuma getirilmesinde yatar. Kader ve insanın tarihin yaratıcısı olduğu ikileminde, dünyevi yaklaşımın güç kazanmasının sonucu, insanın kader ve çevresel faktörlerle çevrenip, sınırlandığı düşüncesinin aksine egemen devlet kavramlaştırmasına paralel olarak, insanın çevresini etkileyebilip değiştirebileceği hatta kontrol edebileceği düşüncesini doğurur. Bu düşüncenin uluslararası ilişkiler düşüncesine taşınması, egemen insanın egemen devlette eritilmesi şeklinde olmuştur.²⁹³

Aydınlanma düşüncesi insanı çevresine ve kendisine yönelik olarak özgür ve egemen olarak tanımlamıştır. Fakat bu özgürlüğün ve egemenliğin en temel şartı, insanın aydınlanması yani kazanılan bilgi aracılığıyla rasyonel olarak hareket etmesi şeklinde nitelendirilmiştir. Rasyonel hareket etme ise rasyonel olarak konumlandırılan

²⁹¹ Keyman, *Küreselleşme...* s.185

²⁹² Ashley, “Living on Borderlines...”s.265

²⁹³ Ashley, “Living on Borderlines...” s.264-265

bir dizi davranışa uygun olarak hareket etmedir. Bu durum Foucaultcu terimlerle insanın “ceza ve kontrol” ile disipline edilmesidir.²⁹⁴ Foucault tarafından modern toplumun disipline edici doğası Ashley’nin egemenlik yaklaşımında odaklandığı ikinci nokta ile bağlantılıdır. Bu yaklaşımda kilit nokta, “evrenselleştirici aklın”, “pozitif hukuk” un ve teknolojik ilerleme gibi unsurları kendinde birleştiren uyumlu bir bütün olarak devletin üzerine yansıdığı modern toplum kavramıdır. Modern toplum kavramı uluslararası ilişkilerde realist düşünce tarafından kabul görmüş ve teorinin dayanak noktalarından biri olmuştur. Bu noktadan hareketle Ashley, Foucault’nun vurgulamış olduğu modern toplumun disipline edici doğasının realist paradigma aracılığıyla uluslararası ilişkiler yaklaşımına taşındığını ifade etmiştir.²⁹⁵

Uyumlu bir düzende bir kimliğin veya bir unsurun diğer kimlik veya unsura üstün kılınacak bir şekilde merkezi konuma yerleştirilmesi, ilerlemenin öncüllendiği bu düzende merkezi unsurun diğer unsura karşı disipline edici bir tavır içinde olmasını doğurur. Bu yaklaşımdan yola çıkarak realizmin uluslararası ilişkilere bakışına gelecek olursak, uluslararası bir düzenleyicinin olmadığı bir düzen olarak görülen anarşi ile tanımlanan dışarısının merkezine, içerisi olan bütünsel, uyumlu bir düzen olarak düşünülen devletin yerleştirilmesi, iç/dış ikiliğinde disipline edici bir durumu doğurur. Devletin diğer unsurlar ve kimliklere üstün gelecek şekilde merkezi konuma oturtulması, iç disiplinin sağlanmasını ve yeniden üretilmesini sağlarken, aynı zamanda da realizmin dış alanı, devletler, daha ileri boyutta büyük devler, hatta soğuk savaş sırasında A.B.D. merkezinde okuması, büyük devletler veya hegemonya anlamında tek devlet merkezinde disipline edici yapının şekillenmesini ve yeniden üretimini sağlamaktadır.²⁹⁶

Ashley realizmin içerisinin yeniden üretimi sırasında devletin merkeziliğine ve kaçınılmazlığına yaptığı vurgu ile önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. Realizm bunu “gücü ulusal çikara özdeşleştirerek, devletin alansal merkeziliğini doğrularak ve devleti içeri ile dışarı arasındaki sınıra yerleştirerek yapar.” Bununla birlikte realizm bir anlamda “egemen devletin ideolojik söylemi” konumuna yerleşmiş olmaktadır.²⁹⁷

Keyman’a göre Ashley’nin ortaya koymuş olduğu realizm söyleminin içinde var olan modern toplum ön kabulünün sorunsallaştırılması, realizmin egemen devlet

²⁹⁴ George, “Understanding International Relations...” s.61

²⁹⁵ Keyman, *Küreselleşme...* s.186

²⁹⁶ Keyman, *Küreselleşme...* s.186

²⁹⁷ Keyman, *Küreselleşme...* s.186

söyleminin önemli bir parçası ve ideolojisi haline gelen konumunun irdelenmesine ve farklılıklara duyarlı ve tarihe açık bir alternatif geliştirilmesine kapı açar. Fakat unutmamak gereken önemli bir husus, böyle bir alternatife ortaya çıkmasına rağmen Ashley'nin "açıklama tarzı" olarak hareket etmekten kaçınmaya çalışmasıdır.²⁹⁸

Muhafif düşüncede metinsellik belli bir söylem tanımlamasını içermesine rağmen metinselliği söylemsellikten ayıran en temel nokta, metinselliğin söylemi "metin"e indirgemesidir. Derrida'nın her şeyin metinsel olduğu ve metin dışında hiçbir şeyin var olmadığı düşüncesinden hareketle metinsellik, uluslararası ilişkilerin söylemsel olarak kurulmasını sadece "metin" düzeyinde kabul eder. Ve uluslararası ilişkiler söyleminde metinden başka bir şeyin var olmadığını düşünür. Bu durumda metinsellik yaklaşımının tarih sorunu ile ciddi anlamda karşı karşıya kalmasına neden olur.²⁹⁹

Metinselliğin karşılaştığı bir diğer sorunda, Ashley özelinde yaşadığı "kuramsal ertelemecilik"tir. Metinsel yapı çözümlenmeleri her ne kadar uluslararası ilişkiler söyleminin söz merkezci işleyişini göstermiş olmasına rağmen, metinsel çözümlenmeleri daha ileri götürerek bir "açıklama tarzı" olarak hareket etmekten kaçınmaktadırlar. Bu durum alternatif uluslararası ilişkiler düşüncesini imkânsızlaştırmaktadır. Ashley Keyman'ın da üzerinde durduğu gibi alternatif uluslararası ilişkiler oluşturma gayretinden kaçınır. Ve sürekli bir "kuramsal ertelemecilik" (theoretical postponism) içinde bulunur.³⁰⁰

Metinsellik yaklaşımının söylemi tarihsel boyutunu görmezden gelerek metinselliğe indirgemesi ve alternatif bir uluslararası ilişkiler teorisi arayışından kaçınması, muhafif düşüncede bu iki sorunun çözülebileceği alternatif olarak dikkatlerin söylemselliğe kaymasına neden olmuştur.³⁰¹

B-Muhafif Düşüncede Söylemsellik ve Soy-Kütüksel Çözümleme

Foucault post-yapısalcı söylemini oluştururken birbiri ile ilişkili olan üç noktaya eğilmiştir. İlk olarak bilgi ve iktidarın iç içe geçmişliğinin irdelenmesi, ayrıca "entelektüellerin yeri ve önemi" ve son olarak da insanın tarihsel bir "oluş" içerisinde kavramsal kurulmuşluğunu ortaya koyan bireyin özne olarak modernite rejimine tabi

²⁹⁸ Keyman, *Küreselleşme...* s.186-187

²⁹⁹ Keyman, *Küreselleşme...* s.191-192

³⁰⁰ Keyman, "Eleştirel Düşünce..." s.255-256

³⁰¹ Keyman, "Eleştirel Düşünce..." s.256

kılınması sorunudur. Yani insan kavramının tarihsel bir kurulmuşluğu ifade eden bir söylemin ürünü olduğunun ortaya çıkarılmasıdır.³⁰²

Foucault hem pozitvizmi hem de hümanist alternatifleri reddederek, kuruculuk karşıtı ve anti-temelci bir yaklaşımla hiçbir surette merkezi bulunmayan teori oluşturmaya çalışmıştır.³⁰³ Bu amaçla Foucault dünyayı bütün yönleri ile açıklama amacındaki bütünlükçü kavramlaştırma ve kuramlaştırmalardan uzak durmuştur.³⁰⁴

“Söylemsellik”, Foucault’un söylemden ne anladığı, söylemi nasıl tanımladığı ile ilintilidir. Foucault’nun soykütüksel çözümleme aracılığı ile ortaya koymaya çalıştığı anti-temelci çalışmalarının en önemli meyvesi, geliştirdiği “söylem” anlayışıdır. Foucault’yu diğer düşünürlerden ayıran en önemli yaklaşımı, söylemin, hem öznesini hem de nesnelere oluşturduğunu düşünmesidir. Sosyal bilimlerde pozitvizm aracılığı ile bilimsel bilginin nesneleştirici bir süreci içerdiği çok açıktır. Fakat Foucault bu hususu bir üst noktaya da taşıyarak bilimsel söylemin “insan”ı özne olarak oluşturma sürecine vurgu yapmıştır. Foucault söylem analizini metinsellikte gördüğümüze benzer bir şekilde metin ile ilintilendirir. Foucault metin çözümlerinde ne metin yazarı ne de “metnin kompozisyonuna kılavuzluk eden subjektif niyetler” ile ilgilenir. Foucault için metin çözümlemesinde esas olan metni kuran ön kabullerin ortaya çıkartılıp irdelenmesidir.³⁰⁵

Foucault’un söylem tanımlaması metine karşı geliştirdiği bahsini ettiğimiz bakışın yanı sıra bir diğer önemli hususa daha sahiptir. Bu husus, bilginin bir “iktidar formu” olduğu şeklindeki düşüncesidir. Söylemin “düzenlenmiş sosyal pratik” olduğunu söyleyen Foucault, bu yüzden söylemin bilgiyi taşıdığı gibi iktidar/gücü de taşıdığını ifade etmektedir. Bilgi ve iktidar “tarihi içine alan pratiklerde” erir. Foucault’nun iktidar kavramlaştırması, özne ve fail oluşturmaktan kaçınan yaklaşımına paralel olarak hem fail hem de yapıdan kaçınan bir tarzı izler. Bu özelliği ile Foucault var olan iktidar tanımlamalarını aşar.³⁰⁶

Foucault’un söylemselliğini metinsellikten ayıran en önemli unsur Foucault’nun sahip olduğu tarih yaklaşımıdır. Foucault “kaçınılmazlık hattını izleyen” tarihçinin tam tersine geçmişi şimdiden koparır. Geçmiş şimdiden koparma işlemini “geçmişin sıra

³⁰² Keyman, *Küreselleşme...* s.175

³⁰³ Hekman, *Bilgi Sosyolojisi...* s.225

³⁰⁴ Sarup, *Post-yapısalcılık..* s.89

³⁰⁵ Hekman, *Bilgi Sosyolojisi...* s.226

³⁰⁶ Hekman, *Bilgi Sosyolojisi...* s.226-227

dışılığını” kanıtlayarak ve geçmişi, şimdinin altını oyacak bir şekilde “öyküleyerek” yapar.³⁰⁷

Geçmiş şimdiden kopararak çözümlenmeye çalışan Foucault’nun buradaki amacı geçmiş ile şimdi arasında açılan gediklerin üzerine gitmektir. Bu tutum Derrida’nın “mevcudiyet metafiziği” olarak gördüğü şimdinin kutsandığı tutumun aşılması ve tarihte açıklanmamış olarak süre gelen kopuklukların fark edilmesi ve incelemeye dâhil edilmesidir.³⁰⁸ Foucault’un yapmaya çalıştığı şey, soy-kütüksel bir çözümlenmedir.

Soy-kütüksel çözümlenme, geleneksel tarih çözümlenmelerinden ayrılır. Geleneksel “bütüncül” tarih, olayları “büyük açıklama dizgeleri” ve “çizgisel süreçler” içine sokarak, önemli tarihsel anlara ve kişilere yönelik çözümlenmesini geliştirirken, soy-kütüksel çözümlenme, tarihin göz ardı edilmiş alanlarına eğilir ve incelenmeye değer olarak anlam atfedilen olayların dışında kalmış alanlara ve olaylara yönelir. Foucault, bilimsel olarak yetersiz olarak nitelenen bilgi kümelerinin bütüne boyun eğdirilmesine karşı çıkar. Bu anlamda soy-kütüksel çözümlenme mücadeledir. Doğru bilgi adına bütüncül ve “kurmaca bir süzgeç”ten geçirilen, “sıra düzen”e sokulan ve yokluğa hapsedilen “yerel, kesintili ve meşru olmayan” bilgilere odaklanarak onları varlık alanına alma mücadelesidir.³⁰⁹

Soy-kütüksel çözümlenme, neden-sonuç ve temel gibi açıklayıcı araçlar üzerinden şekillenmemekte bunun yerine “heterojen birleşikliği” ve olayların oluşumu ve “yeniden üretilmesi” süreçlerini bir söylemsel alan çerçevesine oturtulması üzerinde ilerlemektedir. Bu yüzden olaylar, söylem alanında “doğrusal olmayan ve kesintili bir şekilde ortaya çıkan oluşumlar” olarak görülmektedir.³¹⁰

1- Diplomasinin Soy-Kütüğü

Soykütüksel çözümlenme yöntemini uluslararası ilişkilere uygulayan isimlerin başında James Der Derian gelmektedir. Der Derian, güç ilişkilerinin mantığının rasyonalize edilmesi sürecinin bir parçası olarak gördüğü diplomasinin, soy-kütüksel bir çözümlenmeye tabi tutulması gerektiğini düşünmektedir. Diplomasinin bugünkü teori ve pratiklerinin anlaşılması ve mevcut krizlerin gizli olarak diplomasinin oluşum safhalarında da var olup olmadığı sorusuna cevap vermek, basit bir tarihsel bakışının

³⁰⁷ Sarup, *Post-yapısalcılık..* s.89

³⁰⁸ Sarup, *Post-yapısalcılık..* s.90

³⁰⁹ Sarup, *Post-yapısalcılık..* s.90

³¹⁰ Keyman, *Küreselleşme...* s.175

ötesine geçme çabası soy-kütüksel çözümleme aracılığıyla mümkün olacaktır.³¹¹ Bu inceleme diplomasinin belirli bir söylem dâhilinde bir zaman ve uzam bağlamında kurulduğu ve şekillendiği düşüncesi üzerine oturmaktadır.³¹²

Soğuk Savaş sonrası yaşanan bağımsızlık taleplerinin ve parçalanma süreçlerine karşı klasik diplomasi terimleri ve pratikleri bu süreçleri anlamakta ve etki etmekte yetersiz kalmıştır. Der Derian'a göre Soğuk Savaş sonrası “hızla değişen” siyaset alanının tanımlanması ve Balkanlarda yaşanan kimlik temelli ayrışmanın anlamlandırılması problemi, alternatif bir yaklaşım ihtiyacını çok açık bir şekilde göstermiştir.³¹³

Bu sürecin diplomasi açısından anlamlandırılması probleminin kilit noktalarını sürecin hızlı bir değişimi içermesi ve bu süreçte ortaya çıkan “self determinasyon” taleplerinin güç dengesi siyaseti zeminine oturmamasıdır. Bu süreçte bu talepler, güç dengesi içinde ortaya çıkmamakta veyahut taleplerin gücünü güç dengesi oluşturmamakta, bir özgürlük söylemi temelinden şekillenmektedir. Bu söylemin şekillenmesi de “self determinasyon” hakkını talep edenler için güç dengesinin sonucu olarak dengenin taraflarından birine dayanmak şeklinde olmamakta, serbest piyasa temelinde uluslararası hukuk ve insan hakları gibi bir anlatım çerçevesinde olmaktadır.³¹⁴

Bu söyleme paralel olarak Soğuk Savaş sonrası yaşanan ayrışma süreçlerinde kimlik temelinde şekillenen dil, kültür ve yaşam refahı gibi konular ön plana çıkmıştır. Klasik diplomasi ise bu hususları anlamakta zorluk çekmektedir.³¹⁵ Bu noktada diplomasinin alternatif bir şekilde yorumlanması gereği ortaya çıkar. Fakat alternatif bir yorum geliştirmeden önce diplomasinin belirli bir söylem içerisinde zaman ve uzamsal olarak kurulduğunun irdelenmesi gerekmektedir. Bu da soy-kütüksel bir çözümlemeyi gerektirmektedir.

Keyman, Der Derian'ın soy-kütüksel diploma analizi ile iki yargıya ulaştığını ifade etmektedir. İlk olarak diplomasinin tarihsel bir kökeninin olmadığı ve bu yüzden de diplomasiye “teolojik, işlevselci ve evrensel” bir bakış açısı ile yaklaşamayacağını

³¹¹ James Der Derian, *On Diplomacy : A Genealogy of Western Estrangement*, Oxford,Blackwell, 1987

³¹² Keyman, *Küreselleşme...* s.176

³¹³ James Der Derian, *AntiDiplomacy: Spies, Terror, Speed, and War*, Oxford, Blackwell, 1992, s.141-164

³¹⁴ Der Derian, *AntiDiplomacy...*s.155

³¹⁵ Der Derian, *AntiDiplomacy...* s.155

ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tür bakış açıları farklı diplomasi biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³¹⁶

Der Derian “yabancılaşma” kavramını soy-kütüksel incelemesi ile uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etmiştir. Düşünürlerin “yabancılaşma” kavramının “teorik temelini” göz ardı ettiklerini savunan Der Derian, bu kavramın bu nokta dikkate alınarak uluslararası ilişkiler için yeniden kavramlaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Der Derian Foucault ve Roland Barthes gibi post-yapısalcı düşünürlerin ortaya koyduğu “yabancılaşma” kavramından hareketle “yabancılaşmanın öznel (ulusal toplumsal oluşumlar) ve mevcut düzen (ulusal ya da uluslararası) arasındaki söylemsel inşa sürecine tekabül ettiğini ve bu süreç içerisinde bireylerin düzenden ayrıldığını ya da düzene tabi kılındığını” ileri sürer.³¹⁷

Der Derian’ın çözümlemesi diplomasinin yaşadığı krizlerin temelinde yer alan kimlik sorununu ortaya çıkarmış ve diplomasinin uluslararası ilişkilerin ötekileştirici süreçlerinde oynadığı rolü bizlere göstermiştir.³¹⁸

Diplomasinin soy-kütüksel çözümlemesi ile diplomasinin özellikle Soğuk Savaş sonrası yaşadığı süreçte yaşadığı krizlerin, modernite ile ilişkisi bağlamında kimlik sorunsalından kaynaklandığı görülmektedir. Bu yüzden geliştirilecek alternatif diplomasi anlayışının, kimlik sorunsalını analize dâhil eden ve Soğuk Savaş sonrası yaşanan süreçte bağımsızlık arayışındaki devletlerin klasik güç dengesi sistemine dayanmadan, alternatif diplomatik baskı noktaları inşa ederek eski dünya düzeninin değiştirilmesi arzusu şeklinde gelişen söylemlerinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir.³¹⁹

Der Derian, geliştirilecek alternatif yaklaşımın, büyük sosyal eşitsizlik, bütün dünyayı etkileyen ekolojik tehlike ve özellikle Balkanlarda yaşanan savaşlarda görülen kimlik temelli “tarihsel-kültürel” gerilimler gibi noktalar dikkate alınarak, bu noktalarla birlikte geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³²⁰

³¹⁶ Keyman, *Küreselleşme...* s.176

³¹⁷ Keyman, *Küreselleşme...* s.176-177

³¹⁸ Keyman, *Küreselleşme...* s.177

³¹⁹ Der Derian, *Anti Diplomacy...*s.153-154

³²⁰ George, “Understanding International Relations...” s.61

2- Dış Politikanın Soy-Kütüğü ve Devlet Kimliğinin İnşası

Uluslararası ilişkiler teorisi açısından soy-kütüksel incelemenin yapıldığı bir diğer önemli çalışmada David Campbell'ın "*Writing Security*" isimli eseridir.³²¹ Campbell iç/dış ayrımının en temel oluşum alanı olan egemenlik kavramından ilerleyerek Amerikan dış politikasını değerlendirmiştir.³²² Campbell'ın modern uluslararası ilişkilerin en derinlerine işleyen iç/dış ayrımının üst/alt şekline(iç-dış unsurundan biri üst olarak diğeri alt olarak konumlanmıştır) bürünmesinin meşruiyetini ve ahlaksal karşılığını egemenlik aracılığıyla sağladığını ve dış politikanın burada ayrımın oluşumunu hayata geçiren pratik ve teorileri sunduğunu ifade etmektedir.³²³

Devlet kimliğinin oluşumunu anarşi söylemi ile ilişkilendiren Ashley'in ilerlediği yola benzer şekilde klasik dış politika ve kimlik arasında ilişki kuran Campbell, klasik dış politika mantığını üç noktada değerlendirmiştir. İlk olarak klasik dış politikanın farklı bir toplumsal örgütlenme ve kimlik şekline neden olan bir tarih anlayışına sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu tarih anlayışı, daha öncede geleneksel tarih olarak belirttiğimiz olayları, "büyük açıklama dizgeleri" ve "çizgisel süreçler" içine sokarak, önemli tarihsel anlara ve kişilere odaklanan tarih çözümlemesidir. Klasik dış politika mantığının bir diğer önemli noktası kimlik oluşumu ile olan ilişkisidir. İlk özellikte vurgulanan tarih anlayışı ile ilişkili olarak bütüncül tarihin bir sonucu olarak, klasik dış politika anlayışı "nedensel süreçlere" odaklanmakta ve klasik dış politikanın bu tutumu diğer kimlikleri bir bütün içine hapseden devlet kimliğinin oluşmasına neden olmaktadır. Ve üçüncü olarak klasik dış politika mantığı, belirlenen bütüncül kimlik şeklinin devamı için Ashley'nin çalışmalarında vurguladığı dış olarak anarşi konumlandırmasının sıcak tutulmasını ve bunun sonucu olarak sürekli bir güvenlik algısının oluşturulmasını içermektedir.³²⁴

Dış politikanın "kimlik inşa edici" işlevinin fark edilebilmesi "devletin kendi varlığını inşa eden çeşitli edimlerden ayrı olarak kendi içinde ontolojik bir yapıya sahip olmadığının bilinmesi" ile mümkün olur.³²⁵ Bu devleti, "uzamsal ve zamansal kimliği" ile iç ve dış, "benlik ve ötekisi", ulusal ve uluslararası gibi karşıtlıklar içinde yani

³²¹ David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and Politics of Identity*, Mineapolis, University of Mineapolis Press, 1998

³²² Campbell, *Writing Security*... s.8-9

³²³ Campbell, *Writing Security*...s.85

³²⁴ Campbell, *Writing Security*... s.68

³²⁵ Kemal İnat ve Ali Balcı, "Dış Politika:Teorik Perspektifler", Zeynep Dağı(Der.) *Uluslararası Politikayı Anlamak*, İstanbul, Alfa, 2007, s.280

Keyman'ın vurguladığı gibi kimlik/farklılık sorunsalı içerisinde değerlendirmektir.³²⁶ Devlet olgusunu kimlik/farklılık sorunsalının içine dâhil etmek, Uluslararası ilişkiler teorisini temelini oluşturan ama sadece verili bir koşuldaki öteye bir araştırmanın içine sokulmayan devlet kavramını sorunsallaştırmaktır.

Zaten bu noktadan hareketle Keyman, Campbell'ın devleti kimlik/farklılık sorunsalının içerisine yerleştirme çabasına, uluslararası ilişkiler teorisinde devleti araştırma nesnesi haline getirilmesi açısından önem atfeder. Campbell'ın devleti sorunsallaştırmayı dış politika ve kimlik oluşumu ilişkisi üzerinden yapması Keyman açısından Campbell'ın çalışmasının bir diğer önemini teşkil eder. Yani “ben”i koruma çabasına hizmet eden bir unsur olarak görülen dış politika, modern devlet kavramını şekillendiren en temel hareket noktasını oluşturmaktadır.³²⁷

Etnisite, ırk, sınıf ve cinsiyet gibi unsurlar bir coğrafi mekândaki benlik ve ötekinin ilişkiselliği ile ilintilidir. Bu unsurlar egemenlik söylemi çerçevesinde dış politikanın kimlik oluşturuıcı biçimleri olarak ortaya çıkarlar.³²⁸

Devletin ortaya koyduğu dış yönelim aslında kendini tanımlamada ortaya çıkan iç yönelime daha açık bir ifade ile “ötekilik ilişkisi olarak ayrıştırma pratiğine” dayanır. Campbell'ın da klasik dış politikanın üçüncü özelliği olan dışarısının anarşi ile nitelendirilmesi güvenlik söylemini dış politikanın kimlik inşacı işlevinin en önemli unsuru haline getirir.³²⁹

Keyman, Der Derain ve Campbell'ın soykütüksel olarak inceledikleri diplomasi ve güvenlik kavramlarından “postmodern uluslararası ilişkiler söylemi için” iki önemli sonucun çıkabileceğini ifade eder. Bu sonuçlardan ilki, muhalif düşünce olarak ifade ettiğimiz kuruculuk karşıtı yaklaşımların sadece eleştirmedikleri ve bir “araştırma programına” sahip olabileceklerini göstermesidir. Diğer ise soy-kütüksel analiz kimliğin inşası sürecini “dışsal” değil “içsel” olduğunu “tarihsel olarak” göstermesidir.³³⁰

Hem Der Derian hem de Campbell ortaya koydukları tarihsel süreç ile “devamlılıkların ve devamsızlıkların” izini sürdükleri gibi “bir kimliğin diğerine tabi kılınması” sorununu çalışmalarına dâhil ederler. “Bir kimliğin diğerine tabi kılınması” sürecinin soy kütüksel olarak çözümlenmesi, “ötekileştirme” süreçlerinin ve “dâhil

³²⁶ Keyman, *Küreselleşme...* s.178

³²⁷ Keyman, *Küreselleşme...* s.179

³²⁸ Campbell, *Writing Security ...*s.79

³²⁹ Keyman, *Küreselleşme...* s. 180

³³⁰ Keyman, *Küreselleşme...* s.180-181

etme/ dışlama pratiklerinin” devlet ve uluslararası ilişkiler söylemini şekillendiren en temel unsurlar olduğunu açık bir şekilde gösterir. Bu çözümlene sonucu çıkan bir diğer sonuç olan kimliğin inşasının dışsal değil içsel olduğu iddiası ile birlikte düşünüldüğünde, iç/dış karşıtlığının uluslararası ilişkiler kuramının söylemsel olarak nasıl kurulduğunu anlatır. Bu sonuç, soy-kütüksel analizi sadece bir eleştiri olmaktan çıkartarak kimlik sorununa odaklanan uluslararası ilişkiler analizi durumuna getirir.³³¹

3- Uluslararası İlişkiler Teorisinde Doğu/Batı Karşıtlığı

Kimlik/farklılık sorununa odaklanarak uluslararası ilişkilerin ötekileştirici süreçlerine karşı muhalif düşüncenin metinsellik taraftarlarının kuramsal ertelemecilik tutumdan kaynaklanan alternatif uluslararası ilişkiler yaklaşımından kaçınan tutumunu eleştiren ve alternatif uluslararası ilişkiler umudunu taşıyan bir diğer isimde William E. Connolly’dır.

Connolly uluslararası ilişkiler söyleminin kimlik ve farklılık konularını “teori, kanıt rasyonellik, egemenlik ve yararlılık kategorileri” aracılığı ile erittiğini düşünmektedir.³³²

Connolly Waltz’ın teori ile gerçeklik arasındaki farkın ve gerçeğin her türlü teorinin sınırlarını aştığı gerçeğini kabulü ile çalışmasına başlar. Waltz bu gerçeği kabul etmesine rağmen “epistemik realizmin aşkın egosunu” görmezden gelir.³³³

Realizmin aşkın egosunu Nietzsche’nin bu sözlerinde görebiliriz;

“Kendinizden geçerek yasanızın düzenini doğadan çıkartıyormuş gibi yaparken aslında tam tersini istiyorsunuz; siz garip oyuncular, kendini kandırınlar! Gururunuz ahlakınızı, idealinizi doğaya (hem de doğaya!) dayatmanızı istiyor....; Kendi varoluşunuzu ayna gibi yansıtması için bütün varoluşu yeniden yaratmak istiyorsunuz.”³³⁴

Connolly Waltz’ın uluslararası ilişkiler teorisindeki bir diğer sorunu “kuramlarda her zaman ortaya çıkan sorunun, bir alanın diğerinden ayrılmasının gerçekçi olup olmadığı değil, yararlı olup olmadığıdır” şeklinde ifade eder. Neorealizm bu yaklaşımı ile sistemi devam ettirmek için sistemde güçlü olan kimliğin çıkarını yararlı

³³¹ Keyman, *Küreselleşme...* s.181

³³² Connolly, *Kimlik ve Farklılık*, s.73

³³³ Connolly, *Kimlik ve Farklılık* s.74

³³⁴ Alıntı: Connolly, *Kimlik ve Farklılık* s.74

kategorisine yerleştirir ve onu sabitleştirir. Çünkü yararlı olan bir kez belirlendi mi, onun kimin yararına olduğu sorgulanmaz. "Problem çözme" adına bu yarar hem teorisyenler hem de sistemin diğer aktörleri tarafından sistemin yararı olarak sabitleştirilir.³³⁵

Post-yapısalcıların kendi kendini kısıtlama durumuna karşı çıkararak alternatif bir uluslararası ilişkiler yaklaşımını hedefleyen Connolly buradaki amacını "söylem alanına bir yorum dayatmak" değil, tartışmaların kullanılagelen terimlerini genişleterek diğerleri ile rekabet edebilecek bir yorum" geliştirmeyi, "uluslararası hayatı evrensel bir proje dayatarak dönüştürmeyi" değil, uluslararası hayatın bir takım yönlerini yeniden oluşturma çabasına destek olabilecek genel bir perspektife katkıda" bulunmayı, bir teoriyi "aşkın bir zemine" oturtmayı değil, "her kuramın belli bir dizi temanın içeriklerini işlemek için gerek duyduğu temellendirmeyi" sorunsallaştırmayı, diğer teorileri "ters yüz etmeyi" değil, "kimlik ve farklılık arasındaki ilişkileri değişime uğratmayı destekleyen" alternatif yaklaşımlar kurmak olarak ifade eder.³³⁶

Connolly'nin alternatif arayışının en önemli başlangıç noktası uluslararası ilişkileri "ötekileştirme" süreci içinde çözümlemesidir. Connolly çalışmasına Edward Said'in "oryantalizm" kavramlaştırmasına paralel olarak uluslararası ilişkiler söyleminin merkezine doğu/batı karşıtlığını yerleştirir.³³⁷

Connolly Kolomb'un Amerika'yı keşfini "ötekinin keşfi" olarak ifade eder. Bu modern benliğin egemen olarak kurulmasının ve diğer kimlikleri ve medeniyetleri barbar ve vahşi olarak nitelendirmenin önemli basamaklarından biridir. Diğerine ve bilinmeyene karşı merakın taşıdığı gizil ötekileştirmenin açığa çıkmasıdır. "Ben"i farklı olarak konumlandırmanın en açık tezahür ettiği ve meşrulaştırıldığı tarihsel anlardır.³³⁸

Connolly'e göre bu ötekileştirme süreci uluslararası ilişkilerin kültürel temelini oluşturur.³³⁹ "Doğu'nun sömürgeleştirilmesi", "üçüncü dünyanın emperyalizmle", Sovyetlerin ise soğuk savaş mantığı aracılığı ile ötekileştirilmesi, uluslararası ilişkiler teorisinin, modernitenin ötekileştirme süreçleri ile ilişkisini çok açık bir biçimde ortaya koyan örneklerdir. Aynı zamanda bu örnekler uluslararası ilişkilerin bir söylem olarak varlığını ve değerlendirilmesini de açık bir şekilde göstermektedir.³⁴⁰

³³⁵ Connolly, *Kimlik ve Farklılık* s.76

³³⁶ Connolly, *Kimlik ve Farklılık* s.83

³³⁷ Keyman, "Eleştirel Düşünce..." s.257

³³⁸ Connolly, *Kimlik ve Farklılık* s.58-72

³³⁹ Connolly, *Kimlik ve Farklılık* s.72-91

³⁴⁰ Keyman, "Eleştirel Düşünce..." s. 257

Eleştirel teorilerin modernite temelinde uluslararası ilişkiler düşüncesini yeniden inşa etme çabalarına karşılık olarak her türlü kurucu temelden uzak durma gayretindeki muhalif düşünce, kimlik/farklılık sorununu eleştirel teorilerin yapamadığı şekilde uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etmiştir. Kimlik/farklılık sorununun uluslararası ilişkiler teorisine dâhil edilmesi birkaç noktadan önem taşımaktadır. Bunlardan en önemlisi uluslararası ilişkiler söyleminin ötekileştirici süreçleri içerdiğinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu süreçler uluslararası ilişkilerde iç/dış, özne/nesne şeklinde kendini göstermektedir. İç özne olan devlet kimliği, dış özne olan anarşi aracılığı ile kurulmakta ve kurulma süreci egemenlik kavramı çerçevesinde gelişmektedir. Kimlik/farklılık sorunundan egemenlik kavramını sorunsallaştırmaya gidilmesi, uluslararası ilişkiler teorisinin sadece bütünsel bir veri olarak ele aldığı devlet kavramını Keyman'ın ifadesi ile "araştırma konusu" haline getirir. Yani bu durum devletin "araştırma konusu" olarak uluslararası ilişkiler teorisine girmesi anlamına gelir. Bu noktadan hareketle kimlik sorunu çerçevesinde devlet ve egemenlik sorunsalına Soğuk Savaşın sonu ve 11 Eylül süreçleri birlikte bakmak alternatif arayışları açısından yararlı olacaktır.

Dördüncü Bölüm

Soğuk Savaştan 11 Eylül'e Alternatif Uluslararası İlişkiler Teorisi Olasılığı

Necati Polat uluslararası ilişkilerde post-yapısalcılığı, “mevcudiyet” (bulunuş) olarak nitelendirdiği uluslararası ilişkiler teorisini şekillendiren idealizm-realizm tartışmasına karşılık olarak, “bulunuş ve yokluk ayrımını olumsuzlayan farkındalık” olarak nitelendirmiştir.³⁴¹ “Mevcudiyet Metafiziği” kavramsallaştırmasını Derrida'nın düşüncelerini incelediğimiz bölümde açıklamaya çalıştığımız için o konuya daha fazla girmeden Polat'ın “farkındalık” olarak ifade ettiği durumun, aslında en temelde metinsellik ve söylemsellik yaklaşımının da ortak noktasını oluşturan modernitenin en derinlerine yerleşmiş ve gizli olarak var olan ikili karşıtlıkların fark edilmesine yoğunlaştığını görebiliriz.

Muhalef düşünce olarak ifade etmiş olduğumuz bu geniş çatının en temelde dâhil etme/dışlama olarak düşünebileceğimiz ikili karşıtlık üzerinden şekillendiğini çalışmamız boyunca ortaya koymaya çalıştık. Uluslararası ilişkilerin dâhil etme/dışlama ikiliğininde kurulmuşluk koşullarına baktığımızda gördüğümüz, Ashley'nin anarşi çözülmesinde ulaştığı egemen olan içten, dış olan anarşinin tanımlanmasıdır. Bu tanımlamanın ilginç olan tarafı kimlik sorunsalının da içine işleyen öteki olan anarşiyi tanımlarken devlet egemenliğinin ve kimliğinin şekillendirilmesidir. Yani anarşi devlet egemenliği üzerinden tanımlanırken aynı zamanda da egemenlik anarşi üzerinden tanımlanmaktadır.

Bu çelişki gibi duran karmaşıklığın özüne indiğimiz zaman daha önce vurguladığımız egemen özne olarak konumlandırılmış insanın içinde eridiği egemen devlet tanımlamasının yattığını görebiliriz. Bu durum Keyman'ın da vurguladığı muhalif düşüncenin ortaya koyduğu alternatif uluslararası ilişkiler ihtimalinin üzerinde şekillenmesi gereken iki noktayı göstermektedir. İlk olarak devletin uluslararası ilişkiler teorisinde sadece verili bir olgu olmaktan çıkarılarak, sorunsallaştırılması yani devletin uluslararası ilişkiler teorisine bir inceleme konusu olarak dâhil edilmesinin gerekliliğidir.³⁴² İkinci olarak da özellikle söylemsellik ve Connolly'nin yaklaşımlarında gördüğümüz kimlik/farklılık sorunsalının uluslararası ilişkiler teorisine dâhil edilerek, farklılıkların dikkate alındığı bir kavramsallaştırmaya gidilmesinin

³⁴¹ Necati Polat, “Post Yapısalcı Yaklaşımlar”, Atilla Eralp(Der.), *Devlet, Sistem, Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 273-274

³⁴² Keyman, *Küreselleşme...*s.78-79

zorunluluk haline gelmesidir.³⁴³ Bu iki nokta ayrı olarak vurgulanmış olsa da aslında temel olarak birbiri ile ilişkilidir. Bu ilişki özellikle Soğuk Savaşın sonu ve 11 Eylül gibi iki önemli olayın yaşandığı bu süreçte açık bir şekilde görülmüştür. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde muhalif düşüncenin ortaya koyduğu bu birbiri ile ilişkili iki noktayı dikkate alarak, Soğuk Savaşın sonu ve 11 Eylül gibi iki önemli olayın yaşandığı bu süreçte alternatif bir uluslararası ilişkiler olabilir mi? sorusu çerçevesinde bir çözümleme geliştirmeye çalışacağız.

Bu amaç doğrultusunda uluslararası ilişkilerde devlet ve kimlik/farklılık sorunsalının en temelinde olduğunu düşündüğümüz egemenlik kavramının sorgulanması ile bölüme başlamamız yerinde olacaktır.

I- Simülasyon Olarak Egemenlik

Çalışmamızın birinci bölümünde modernite kavramını ve bu kavramın köklerinde yer alan bilimsel devrimleri incelemiştik. Özellikle Newton fiziği ile başlayan süreçte yaşanan algı değişimini vurgulamaya gayret etmiştik. Modernite olarak tanımladığımız değişiklikler bütününe en temelinde yer alan algı değişimi, insanın çevresine karşı bakış açısının değişimi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bakış açısındaki değişimin temelinde bilimsel devrimler yatmaktadır. Bu yüzden de moderniteyi tanımlamaya bilimsel devrimlerden başlamaya çalışmıştık.

Aydınlanmanın temelinde de yer alan bu algı değişimi, bilinmeyen ve belirsiz olarak konumlandırılan çevrenin, bilimsel gelişmeler ile birlikte bu konumunun değişerek bilinen ve anlaşılabilir konumuna yerleştirilmesini içerir. Bu algı değişimi iki noktada değişikliğe neden olmuştur. İlk olarak bilimin ışığı ile aydınlatılan çevrenin bilinmezliğinin ortadan kalkması sonucu bu bilinmezliği açıkladığını ve tanımladığını iddia eden kurum ve unsurların güç yitirmesine neden olmuştur. Bir diğeri de bilimsel devrimler aracılığı ile koordinat sistemine zamanın ilave edilmesi ile gelecek bir sonraki anın öngörülebilir olduğunun düşünülmesidir. Bu düşünce hem geleceğin öngörülebileceğini hem de doğru zamanda ve koordinatta doğru etkinin yapılması ile bir sonraki ana etki edilebileceği ve bir sonraki anın arzu edilen duruma getirilebileceği inancını³⁴⁴ doğurmuştur. Bu inanç iki noktada modern zamanlara etki eder. Bu noktalardan ilki insanın çevresini değiştirebileceğine olan inancın güçlenmesi ile

³⁴³ Keyman, *Küreselleşme...*s. 196

³⁴⁴ İnanç kelimesini kullanıyorum çünkü bu deterministik yaklaşım kuantum fiziği aracılığı ile ciddi anlamda sarsıntıya uğratılmıştır.

birlikte insanın etken olan özne şeklinde konumlandırılmasıdır. Bu konumlandırma özne olan “ben”i içerdiği gibi “ben” in dışındaki çevrenin nesne konumuna getirmesine yani çevrenin nesneleştirilmesine ve bu nesneleştirmenin birçok alana sirayet etmesine neden olmuştur. Bu Foucault’nun “insanın icadı”³⁴⁵ olarak ifade ettiği sürecin ilk adımındır. Artık insan üçüncü bölümde de vurgulamaya çalıştığımız gibi egemen özne olarak gücün elinde olduğu merkez ve her şeyin ölçütüdür. Bu yaklaşım ve geliştirdiği süreç muhalif düşüncenin iki kalış noktasını oluşturur. Bu iki kalkış noktası, Ashley ve Campbell’ın çalışmalarında da gördüğümüz modern insandan şekillenen modern toplum yaklaşımı ve egemen öznenin içinde eridiği egemen devlet yaklaşımıdır.³⁴⁶ Bu iki nokta uluslararası ilişkilerin kurgulanış aşamalarının her noktasına sirayet etmiştir.

Ashley’nin devlet egemenliği düşüncesinin egemen özne olarak konumlandırılan insan kavramlaştırmasından türediğini ortaya koyması egemenlik tanımlamasının ve “kuruluşluğunun” ne kadar da “ben” (özne) ile ilişkili olduğunu göstermektedir.³⁴⁷ Bu yaklaşım bize egemenlik kavramını daha farklı bir çözümlemeye tabi tutmamızı ve egemenlik kavramının içlerine işleyen ötekileştirici süreçleri ve tarihsel olarak kuruluşluğunu görmemize yardımcı olacaktır.

Egemenliğin kuruluşluğu noktasında Cynthia Weber’in “Simulating Sovereignty” çalışmasından bahsetmek yerinde olacaktır. Weber bu çalışmasında “egemenlik ve müdahale” ilişkiselliğinden ilerleyerek egemenliği iki noktada incelemiştir. Bu noktalar, egemenliğin meşruluğunu içsel unsurlardan aldığı³⁴⁸ ve Baudrillard’ın simülasyon kavramı aracılığıyla egemenliğin bir söylem olarak kuruluşluğunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır.³⁴⁹

Weber’in ortaya koymuş olduğu egemen unsurun meşruluğunu içsel unsurda aramaya çalışmasını egemen özne-egemen devlet ilişkiselliği ile birlikte düşünebiliriz. Aydınlanma düşüncesinin merkezine yerleşen egemen özne olan insanın her şeyin ölçütü olması gibi³⁵⁰ egemen devlet de uluslararası ilişkilerin ölçütü haline gelmiştir.³⁵¹ Meşruluğun iç unsurlarla ilişkisi konusunda gözlerden kaçırılmaması gereken bir diğer

³⁴⁵ Tekelioğlu, *Foucault Sosyolojisi*, s.114

³⁴⁶ Ashley, “Living on Borderlines...” s.290-295

³⁴⁷ Ashley, “Living on Borderlines...” s.265

³⁴⁸ Cynthia Weber, *Simulating Sovereignty*, Cambridge, Cambridge University Press,1995, s.13-14

³⁴⁹ Weber, *Simulating Sovereignty*, s.34-39

³⁵⁰ Mahçupyan, “Modern Bireyin...” s.21

³⁵¹ Bu durumun küreselleşme süreci ile birlikte değiştiğini görebiliriz. Uluslararası toplumda devlet kararlarında ve meşruluğunda etkili hale gelmiştir. Burada bahsettiğimiz klasik uluslararası ilişkiler yaklaşımıdır.

nokta daha önce de vurguladığımız gibi uluslararası ilişkiler yaklaşımının modern toplum düşüncesinin üzerinden şekillenmiş olmasıdır. Devlet varlığını dayandırdığı modern toplumu kararlarının meşruluğu bakımından merkeze alması kaçınılmazdır.³⁵² Bu konuyu bir tarafa bırakarak konumuzla alakalı olduğunu düşündüğümüz egemenlik ve simülasyon kavramlarının ilişkiselliğine değinmek yararlı olacaktır.

Jean Baudrillard simüle etmeyi “sahip olunmayan şeye sahipmiş gibi yapmak” şeklinde açıklamaktadır.³⁵³ Bu tanımlama simülasyonun bir yokluğa gönderimde bulunduğunu gösterir.³⁵⁴ Çünkü gönderim noktası sahip olunmayan şeydir. Gönderim olmayana doğru yapılır. Egemenliğin simülasyonu da bu anlamda egemenlik söyleminin ontolojik olarak var olmaktan öte bir kurgulamaya dönük olduğunu gösterir.³⁵⁵

Simülasyon olarak kavranan egemenlik, Necati Polat’ın “egemenliğin yerine getirmedığı yerine getirmesinin olanaklı olmadığı sözler verip durmaktadır” şeklinde ortaya koyduğu noktaya karşılık gelmektedir.³⁵⁶ Eğer egemenlik simülasyonsa yani bir kurguysa olmadığı şeyi oynamaktadır. Bu sözleri yerine getirememesi de çok doğaldır. Bu noktada devlet egemenliğinin kurgulanmışlığının daha iyi anlaşılabilmesi açısından egemenlik ve iktidar ilişkiselliği ve Foucault’nun iktidar kavramsallaştırmasını ele almak ufuk açıcı olacaktır.

Foucault’nun iktidar çözümlemesinden bahsetmiştik. Kısaca hatırlayacak olursak Foucault’nun tanımladığı iktidar, mikro düzeylerde var olan, öznesini ve nesnesini kendisinin belirlediği iktidardır.³⁵⁷ Foucault iktidar çözümlemesinde, iktidarı bilgi ile ilişkilendirdiği gibi iktidar, bir özne temeline de dayandırmaz. Bu yüzden bir özne de cisimleştirilmiş olsa da iktidar mikro alanlarda ve görünmez bir şekilde gezinir. Özne o iktidarın merkezi koşulu değildir. O öznenin varlığını da öznelik durumunu da belirleyen iktidardır.³⁵⁸ Bu düşünceye paralel olarak da mutlaklaştırılan egemenlik aslında mikro düzeylerde var olan iktidarın daha büyük alanlarda cisimleştirilmesini ve kurgulanmaya çalışılmasını ifade eder. İşte bu nokta Weber’in “egemenliğin

³⁵² Bu noktada akıllara takılan soru; peki küreselleşme bu meşruluğu nasıl etkilemiştir? Bu etkiyi ilk olarak devlet altı olarak görülen toplumun devlet üstü özellikler ve ilişkiler göstermesi noktasında görebiliriz. İkinci olarak çevre gibi küresel boyutlardaki sorunlar karşısında alınacak kararların meşruluğunu daha büyük alanlarda aramak zorunda kalınmasıdır.

³⁵³ Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s.15

³⁵⁴ Baudrillard, *Simülakrlar...*s.16

³⁵⁵ Weber, *Simulating Sovereignty*, s.34-39

³⁵⁶ Polat, “Post Yapısalcı Yaklaşımlar” s.276

³⁵⁷ Cem Deveci, “Foucault’nun İktidar...” s.26

³⁵⁸ Lash, “Modernite mi Modernizm mi!” s, 142

simülasyonu” olarak vurguladığı durumun başlangıcıdır. Egemenlik kavramı aracılığı ile devlet sınırlar ile belirlenmiş alanda mutlak olarak iktidar sahibi olarak kurgulanır ve tahayyül edilir. Bu kurgulanmışlığı devletin zayıflayıp-zayıflamadığı tartışmaları ile birlikte düşündüğümüzde, bu tartışmaların tam da bu noktanın üzerinde oturduğunu görürüz.

II-Soğuk Savaşın Sonu, Küreselleşme ve Devlet Egemenliği Sorunu

Uluslararası ilişkiler teorisi açısından önemli tarihsel anlardan birisi, disiplinin içinde geliştiği Soğuk Savaşın sona ermesidir. Soğuk Savaş mantığını kuran ve meşrulaştıran uluslararası ilişkiler merkez teorileri (özellikle realizm) Soğuk Savaşın bitimi ile yaşanan değişimi anlamlandırmakta yetersiz kalmışlardır.³⁵⁹

Pozitivist yöntem aracılığıyla sabit koşulları veri alan ve değişimi göz ardı eden özellikle neo-realist yaklaşım, Soğuk Savaşın sona ermesi ile global ölçekte yaşanan değişimi öngörmekte ve anlamlandırmakta büyük sıkıntı yaşamıştır. Jim George bu duruma ek olarak realist teorinin Soğuk Savaş sürecinde de özellikle Sovyetler Birliğinin davranışlarını anlamlandırmakta zorluk çektiğini düşünmektedir. Realist paradigma tarafından uluslararası sistem, ulusal çıkarının peşinde koşan rasyonel aktörler olarak devletler arası ilişkiler olarak öngörülürken bu sistemde Sovyetler Birliği'nin bazı davranışları, rasyonel olarak belirlenen kategorilere uymamasından dolayı tam anlamı ile açıklanamamıştır.³⁶⁰ Bu husus tam da merkez uluslararası ilişkiler teorilerinin ötekileştirici yapısını göstermektedir. Bu yapıda A.B.D ve Avrupa merkezinde bir sistem ve bakış açısı geliştirilirken, öteki olarak konumlandırılan Sovyetler Birliğinin davranışları irrasyonel olarak yorumlanmıştır. Bu durum merkez teoriler aracılığıyla uluslararası ilişkilerin ötekileştirici doğasına güzel bir örnek oluşturmaktadır.

1980'lerin başı ile birlikte hızlı bir şekilde artmaya başlayan alternatif teoriler, Soğuk Savaş sonrası özellikle açık bir şekilde görülmeye başlanılan kriz alanlarını çözümlenmeye ve özellikle realist teorinin merkezinde bulunduğu eleştirel bir bakış geliştirmeye çalışmışlardır.

Değişim odaklı olarak uluslararası ilişkiler teorisinin merkez (mainstream) teorilerinin tarih dışılığını ve statikliğini aşan bir tarihselliği benimsemiye gayretindeki alternatif-eleştirel teorilerin, değişim problematiği yanında uluslararası ilişkiler

³⁵⁹ George, “Understanding International Relations...” s.34

³⁶⁰ George, “Understanding International Relations...” s.34

gündeminde ağırlığını hissettirmesine neden olan bir diğer neden de Soğuk Savaş sonrası yaşanan etnik savaşlardır. Yugoslavya ve Bosna'da ortaya çıkan etnik temelli bu savaşlar iki noktayı açık bir şekilde göstermişlerdir. a-) realizmin krizi b-) uluslararası sistemde kendini hissettirmeye başlayan bir unsur olarak kimlik.

Batı, bu savaşlar sırasında ilk noktayla ilintili olarak eski yöntemlerin uyuşturduğu “narkozlu bir hasta” gibi davranmış ve ikinci noktayla ilintili olarak da kimlik taleplerine karşı eski diplomatik varsayımları kabul ederek görmezlikten gelmiştir.³⁶¹ Der Derian'ın vurguladığı gibi klasik diplomatik teamüller bu süreçte zafiyete neden olmuş ve krizin çözümünde etkili olamamıştır. Bu durum da diplomasinin sorgulanmasına neden olmuştur.³⁶²

Stanley Hoffman realizmin değişimi açıklama konusunda en güzel örnek olarak Körfez savaşını görmektedir. Körfez Savaşı, Soğuk Savaş mantığının artık var olmadığı ve müttefikleri ile A.B.D arasındaki ilişkilerin değiştiğini gösteren en açık örnek olmuştur.³⁶³

Soğuk Savaşın son dönemi ve bitimini izleyen dönem yaşanan gelişmeler ile alternatif uluslararası ilişkiler arayışının en belirginleştiği ve mevcut şartlar açısından en fazla umutlu olunan dönemler olmuştur. Bu dönemde etkili olan ve özellikle devlet sorunsalını dünya siyasetinin gündemine taşıyan bir diğer unsur küreselleşme olmuştur.

Küreselleşme en temelde dünyanın küçülmesi olarak ifade edilen bir algının gelişimi ile ilintilidir. Bu Harvey'in zaman ve mekân sıkışması olarak tanımladığı şeydir. Zaman ve mekân sıkışmasının en önemli nedeni teknolojik gelişmelerin zamanın ve mekânın engelleyici durumlarını azaltmasıdır. Yani zamanın ve mekânın oluşturduğu sınırlar teknolojik gelişme yardımı ile kalkmaktadır.³⁶⁴

Sürekli olarak küresel bir bütünleşmeye doğru gidiyormuş gibi duran bu süreç mutlak egemen devleti tartışmalı hale getirmiştir. Modern devletin hangi noktalarda tartışmalı hale geldiği sorusunu sormadan önce tartışmaların odağındaki modern devleti kısaca ele almak yararlı olacaktır.

Held ve McGrew modern devletin “insanlık tarihinde baskın rol talep”inin yeni bir olgu olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncelerine örnek olarak 1000 yıl önceki bir İngiliz köylüsünün yaşamını verir. Bu İngiliz köylüsü için hayatının başlangıcı ve sonu

³⁶¹ George, “Understanding International Relations...” s.36

³⁶² Der Derian, *AntiDiplomacy...*s.75

³⁶³ George, “Understanding International Relations...” s 37

³⁶⁴ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 291- 300

yaşadığı köydür. Kendi köyünün dışındaki hayat hakkında çok az şey bilir. Kralın ismini ya bilmez ya da zar zor hatırlar. Askeri ve siyasi liderlerden çok hayatının birçok anına etki eden dini liderler ile muhataptır.³⁶⁵ Bu durum Foucault'nun iktidarı gördüğü mikro düzeylere daha paralel bir hali göstermektedir. İlerleyen yıllarla birlikte yaşanan değişimlerin (Aydınlanma-Modernite) aracılığıyla mikro düzeydeki iktidarın modern devlete doğru cisimleştiğini görmekteyiz. Bu cisimleşmenin adı egemenliktir. Bu süreçte sınırlarla belirlenen bir mekânı ve mekân üzerinde hâkimiyeti mutlaklaştırılmış devlet öngörülmüştür. Mutlak egemenlik ile birlikte şiddetin meşruluk alanı bu yeni kavramlarla şekillendirilen devlettir.³⁶⁶

Avrupa ulus devletinin mutlak egemen bir varlık olarak şekillenmesi süreci uluslararası olarak ifade edilen alanın kavramlaştırması ile paralelidir.³⁶⁷ Bu şekillenme süreci çalışmamızın ana gövdesini oluşturan dâhil etme/dışlama pratiğinin, iç/dış, egemenlik/anarşi gibi ayrımların kurulmaya başladığı noktaları bize gösterir. İç olarak tanımlanan, egemenliğin mutlak bir şekilde yansıdığı bir toprak parçasında cisimlenen devlet, büyük değişimlerin yaşandığı düşünülen tarihin bu zamanında gerçekten güç kaybetmekte midir? Bu soruya Susan Strange “evet” cevabını verir.

Strange “durağan ve düzenli” bir dünyaya ait olan eski kavramların hız ve değişim ile yeni dünyayı kavramakta ve anlamakta yetersiz olduğunu düşünmektedir. Siyasal, ekonomi ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki yerleşik fikirlerin sorgulanması ve yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Susan Strange bu sorgulamayı “dünya pazarındaki belirsiz güçlerin” toplum ve ekonomi üzerindeki tek otorite olarak kabul edilen devletten daha güçlü oldukları tezi üzerinde yoğunlaştırmıştır.³⁶⁸

Strange “dünya pazarındaki belirsiz güçler” olarak ifade ettiği bu güçlerin devlet karşısında üstün konuma gelmelerini çokta “fark edilmeyen bir neden” olarak ifade ettiği teknolojiye bağlamıştır. 1840’da icat edilen telgraf ile başlayan sonra radyo, telefon, televizyon ve son olarak da bilgisayar ve internetle devam eden iletişim teknolojilerindeki gelişim süreci insan hayatının günlük alanlarında ciddi bir değişime neden olduğu gibi politik ve ekonomik alanlarda da değişikliklere neden olmuştur.³⁶⁹

³⁶⁵ David Held ve Anthony McGrew (Eds.) “Büyük Küreselleşme Tartışması”, *Küresel Dönüşümler*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2008, s.17

³⁶⁶ Held ve McGrew “Büyük Küreselleşme Tartışması”,s. 17

³⁶⁷ Keyman, *Küreselleşme...*s.11

³⁶⁸ Susan Strange, “Devletlerin Azalan Otoritesi” David Held ve Anthony McGrew(Eds.) *Küresel Dönüşümler*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2008, s.155-156

³⁶⁹ Strange, “Devletlerin Azalan Otoritesi” s.159

Teknolojik gelişim ile Soğuk Savaş sonrası ilişkilendiren Susan Strange, Soğuk Savaşın “uzun süren paradoksal barış döneminden” sonra iki şeyin değişmeye başladığını iddia etmektedir. İlki, nükleer silahların yaratacağı yıkımın boyutlarının ulus sınırlarını aşacağı algılanması ve bu yüzden böyle bir yıkım karşısında devletin savunma stratejilerinin yetersiz kalacağı anlaşılmasıdır. İkinci olarak teknolojik değişimin yaşam standartlarını değiştirmesidir. Bu değişim refah devleti olarak gördüğümüz düşüncenin ortaya çıkışının ilk adımıdır. Yaşam şartlarının gelişmesi ve artan konfor bu rahatı yaşayan insanlar için savaşı riskli bir boyuta taşımıştır. Savaşa yönelik isteksizlik bu insanlarda artmıştır. Bu durum devletin zenginlik kaynaklarını da değiştirmiştir. Susan Strange, devletler açısından zenginliğin topraklarını arttırmaktan çok ulus sınırlarının ötesindeki piyasalardan pay almak olarak görülmeye başladığını düşünmektedir. Aynı zamanda bireylerde savaşa karşı yaşanan soğukluk devleti zayıflatan başka bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.³⁷⁰

Peki savaşlar konusunda Susan Strange’in olduğu kadar iyimser olmak mümkün mü? Yaşanan değişimi kabul etmesine rağmen bu değişimin sadece devleti güçsüzleştirmediğini aynı zamanda da devletin gücünü arttıracak alanları da ortaya çıkardığını düşünen Michael Mann, Strange’nin savaşların azalacağı konusundaki iyimserliğini taşımamaktadır.³⁷¹ Mann, Strange’nin bahsettiği devletlerin gücünü zayıflatan ve rahat yaşam ideali doğrultusunda devletleri savaştan uzak tutan değişimlerin zengin kuzey ülkeleri merkezli olduğunu düşünmektedir. Zengin kuzey ülkeleri dışındaki ülkeler Strange’in ifade ettiği değişikliklerden uzak ve bu devletler hala klasik kavram ve yaklaşımları tercih etmektedir. Mann için bu durumun en önemli örneğini de bu bölgelerde yaşanan ihtilaflar ve savaşlar oluşturmaktadır.³⁷²

Strange’in çalışmasında eksik kalan bir diğer nokta da devleti güçsüzleştiren unsurları sadece küresel alandan gelen tehditler olarak görmesidir. Çünkü küreselleşme sadece bütünleşmeyi ifade etmemekte bu dönemin etkili rengi olan post-modernite anlamında çoğulculuk, dağılma ve yerelleşme gibi unsurları da içinde taşımaktadır. Bu durum küresel-yerel gibi bir çelişkinin ortaya çıktığı şeklinde okunabilir. Fakat fordizm ve post-fordizm kavramlarının incelenmesi aslında ortada çelişkinin değil hem küreselin hem yerelin geliştiği bir sürecin yaşandığını gösterecektir.

³⁷⁰ Strange, “Devletlerin Azalan Otoritesi” s.159

³⁷¹ Michael Mann, “Küreselleşme Ulus-Devletlerin Yükselişine Son mu Verdi?”, David Held ve Anthony McGrew(Eds.) *Küresel Dönüşümler*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2008, s.165-166

³⁷² Mann, “Küreselleşme...” s.166-67

Fordizmin sembolik olarak başlangıç tarihi Henry Ford'un Michigan'da kurmuş olduğu otomobil fabrikasında işçilere günlük sekiz saat çalışmaları karşılığı olarak beş dolar vermeye başladığı 1914 yılı olarak ifade edebiliriz. Ford'un iş örgütlenmesi ve teknoloji açısından ortaya koyduklarının büyük bölümü yerleşik eğilimlerin devamı şeklindeydi. Fakat Ford'u özel kılan ortaya koyduğu vizyon olmuştur. Bu vizyon, kısaca kitle üretimine karşılık kitle tüketimi olarak nitelendirebileceğimiz fordizmdir. Fordizm etkinliği ve genişlemesi ile birlikte “emek gücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem, emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji” en temel anlamı ile “rasyonelleştirilmiş, modenist, popülist yeni bir toplumu” ifade etmektedir.³⁷³ Bu Fordist süreç ortak beğenilerin oluşturulması gereğinden, kitleleştirmeyi ve farklılıkları baskı altına alacak bütünleştirmeyi hedef haline getirmiştir.³⁷⁴

60'lı yıllarla birlikte Fordist üretim tarzında sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu sorunları tek kelime ile ifade etmek gerekirse bu kelime; “katılıktır”. Yani kitle üretimi sistemlerine yapılan “uzun vadeli ve geniş ölçekli sabit sermaye yatırımlarına” ve tasarımda esnekliği büyük ölçüde engelleyen “tüketici piyasalarında istikrarlı büyüme varsayımına dayanan” katılıktan kaynaklanan sorunlardır.³⁷⁵

Fordizmin katılık olarak ifade edilen bu sorunları yeni bir anlayışa yol açmıştır. “Post-fordizm” olarak ifade edilen bu yeni anlayış, fordizmin katılıklarına karşı mücadele ile şekillenmiştir. “Emek süreçleri”, “işgücü piyasaları”, ürünler ve “tüketim kalıpları” gibi alanlarda esneklik ön plana çıkmıştır. Bu yüzden post-fordizme “esnek birikim” denildiği de görülmektedir. Bu esneklik eğilimi hem ekonomik düzende hem de paralel olarak toplumsal ve politik düzende değişimleri beraberinde getirmiştir.³⁷⁶ Harvey bu değişimlere teknolojik gelişmeler ile birlikte hız kazanan “zaman ve mekân sıkışmasını” da ekler. İletişim alanlarında yaşanan gelişmeler özellikle üretim ve tüketim kalıplarının esnekleşmesi bakımından önemli yere sahiptir.³⁷⁷

³⁷³ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s.148

³⁷⁴ Nalan Yetim, “Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar” *Doğu Batı*, S.18, 2. Baskı, (Şubat 2004), s.135-136

³⁷⁵ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 165

³⁷⁶ Burada eklememiz gereken nokta, toplumsal ve politik değişikliklerin sadece ekonomik değişime indirgenemeyeceğidir. Hem ekonomik hem toplumsal değişimlerin birbirini beslediğinin göz önünde bulundurulması daha sağlıklı bir yaklaşım olur.

³⁷⁷ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s.170-171

Post-Fordizmin istihdam konusunda getirdiği önemli bir yenilik “sürekli istihdamdan yarım zamanlı, geçici ve taşeron istihdama” doğru yaşanan kaymadır. Bu durum “çekirdek işçilerin” sayısını mümkün olduğunca azaltmayı ve hızlı bir şekilde işe alınabilecek ve aynı hızla işten çıkarılabilecek işçilere yönelik eğilimi arttırmıştır. Bu yaklaşım tarzı taşeron istihdamı artırmıştır.³⁷⁸

İşgücü piyasalarında bu şekilde bir değişim yaşanırken bu duruma paralel olarak “sanayi örgütlenmesi”nde de ciddi değişimler yaşanmıştır. İşgücü piyasalarının değişiminde de gördüğümüz taşeron işletmelerin artması küçük çaplı işletmelerin, “zanaatkârlık ve aileye dayalı eski çalışma sistemleri”nin canlanmasını da beraberinde getirmiştir.³⁷⁹

Post-fordizmin getirmiş olduğu yeni işçi talebi ve daha önemlisi taşeron işletmeler işçi profilinin de değişmesini ve işçi sınıfı kavramının gücünü kaybetmesine neden olmuştur. Burada işçi sınıfının aidiyet duygusunun aile gibi küçük alanlara doğru kaydığını görmekteyiz.³⁸⁰ Bu durum en temelde kimlik sorunsalında da karşımıza çıkan aidiyet noktalarının daha küçük alanlara kaymasıdır.

Aidiyet hissedilen noktaların daha küçük alanlara kayması, aynı süreçte yaşanan kimlik talepleri ve kimliğin atomize olması sorunları ile birlikte düşünülmelidir. Kimlik sorunsalı ile birlikte düşünülmesi gereken bir diğer hususta post-fordizmin üretim alanında yaptığı değişimdir.

Post-Fordizm, fordizmin aksine üretimi çeşitlendirmiştir. Kimlik, aidiyet gibi unsurlar üretimin parçası haline gelmiştir. Farklılığın, gelip geçiciliğin ve hızlı tüketimin vurgulandığı estetik gelişmiştir. Üretimin farklılıkları ve kimliği dikkate alacak şekilde küçük alanlara kayması, üretimin kitleliliği ve beğenin tekliği yerine beğenin çeşitliliği yönelik eğilime güç kazandırmıştır. Bu çeşitlilik yaklaşımı kimlikleri üretimin yöneldiği yeni mecralar haline getirmiştir.³⁸¹

Çeşitlilik ve farklılık nosyonlarının üretimin bir parçası haline geldiği gerçeği, kimlik ve farklılıkların üretilmesini ve kurgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu yüzden de fordizm'den post-fordizme doğru giden üretim tarzı, kimlik/farklılık sorunsalının incelenmesinde gözlerden uzak tutulmaması gereken bir noktayı ifade eder.

³⁷⁸ Harvey, *Postmodernliğin Durumu* s.171-174

³⁷⁹ Harvey, *Postmodernliğin Durumu* s.176

³⁸⁰ Harvey, *Postmodernliğin Durumu* s.172

³⁸¹ Harvey, *Postmodernliğin Durumu* s.180

Piyasalarda yaşanan post-fordizm etkisi modern devletin zayıfladığı düşüncesi açısından yeni bir boyutu da oluşturmaktadır. Çünkü bu süreç bize küresel ile yerelin birbirini beslediği ve devletin gücünü etkileyen unsurların, kimlik/farklılık sorunsalı ile ilişkili olarak, sadece küresel alandan gelmediğini de göstermektedir. Daha öncede vurgulamaya çalıştığımız gibi modern devletin gücünü sorgulanmasına neden olan unsurlar daha küçük alanlar(yerel) tarafından da beslenmektedir.

Devlet bu yeni süreçte sadece küreleşme etkisiyle güç kaybetmemekte, ulus devlet kimliği daha alt kimlikler tarafından da sorgulanır hale gelmektedir. Uluslararası ilişkiler sürecinin iç/dış ikiliği bağlamında oluşan devlet kimliğinin de, dışarısının güvensizlik duygusu ile içerisinin ise, güvenlik duygusu ile okunması önemli yere sahiptir. Fakat kimlik algılarının ve buna bağlı olarak güvenlik algılarının daha küçük alanlara doğru inmesi, iç olan düzenli devlet alanında yeni güvensizlik durumlarının ve kaynaklarının oluşmasına neden olmuştur. Yani insanlar merkez uluslararası ilişkiler teorisi tarafından güvenli olarak konumlandırılan “iç”de güven duygusunu hissedememeye başlamıştır. Bunun nedeni güvenlik durumunun kimlik sorunu ile de bağlantılı olarak dışta olduğu gibi içte de hissedilememeye başlanmasıdır.

Uluslararası ilişkiler teorisinin, devlet kimliğinin oluşumunda oynadığı rol göz önünde bulundurarak, ulus devlet kimliğinin atomize olma emarelerini göstermesi, uluslararası ilişkiler teorisinin de bu süreçten etkileneceği gerçeğini kaçınılmaz olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu durum alternatif uluslararası ilişkiler teorisi düşüncesini güçlendirmiş olmasına rağmen 11 Eylül saldırıları, hem devletin kimlik/farklılık sorunsalı bağlamına yerleştirilmesi gerektiği düşüncelerine hem de geleceği tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

III-11 Eylül, Öteki ve Güvenlik Problemi

11 Eylül 2001 günü Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagona yapılan saldırılar Soğuk Savaş sonrası başlayan değişim taleplerini yeni bir mecraya taşımıştır. Bu saldırılar dünya siyasetinde birçok kriz noktasının oluşmasına neden olmuştur. Bu kriz noktalarından biri Keyman’ın “ontolojik güvensizlik” olarak adlandırdığı durumun toplumlarda güçlenmeye başlamasıdır.³⁸² “Ontolojik güvensizlik” normal güvensizlik durumundan farklı olarak yaşam alanında, yani yürürken, otururken yaşama dair basit faaliyetler içerisinde bile güvensizliğin hissedilmesini ifade eder. Bu güvensizlik

³⁸² E. Fuat Keyman, “Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma Sorunu”, *Doğu Batı*, Sayı:18, 2.Baskı, (Şubat 2004), s.29

durumunda düşman belirsizdir. Saldırı her yerden ve farklı şekillerde gelebilir. Bu belirsizlik hali, bireylerin bütün davranışlarına etki eder hale gelir.³⁸³ 11 Eylül saldırıları tehdit algılamasının belirsizliğinin en üst noktaya çıktığı anı oluşturur. Tehdidin belirsizliği hem kimlik hem de güvenlik bağlamında yeni bir düzlemi oluşturur. Bu durum güvensizlik ve özgürlük ikilemini canlandırır ve güvenlik adına özgürlük alanlarının kısıtlanmasını kabul edilir hale getirir.³⁸⁴

Güvenlik arzusunun güç kazanması devlet merkezli siyasetin canlanmasını ve devletin güvenlik adına hareket etmesi beklentisini arttırmıştır.³⁸⁵ Bu beklenti devletin güvenliği sağlayan unsur olarak var olduğu düşüncesinin yeniden kurulmasına ve bu paralelde de devleti güçlendirecek bir durummuş gibi düşünülmesine neden olmuştur. Fakat bu güvensizlik durumu devleti güçlendiriyormuş gibi durmasına rağmen tehlikenin klasik anlayıştan uzaklaşarak belirsizleşmesi, devletin yeni zaaf noktalarının ortaya çıkarmasına neden olmuştur. Devletin yeni durum karşısında klasik yöntemlerle şekillenen güvenlik arayışının, güvensizlik ortamını daha da derinleştirdiği, 11 Eylül sonrası Amerikan politikalarıyla açık bir şekilde görülmüştür.

“Ontolojik güvensizlik” durumunda devletin tam anlamı ile güvenli alanlar oluşturamaması, bireylerin kendi yaşam alanlarında üyelerinin hepsini tanıdığı daha küçük gruplara yönelmesini yani mikro kimlik tanımlamalarını güçlendiren bir süreci hızlandırmıştır.

Bu süreç aslında küreselleşme ile sıkı sıkıya bağlıdır. Küresel terör ile birlikte “ontolojik güvensizliği” besleyen bir diğer noktada, zaman ve mekân sıkışması sonucu “ben” ile “öteki” arasındaki karşılaşma alanlarının çoğalmasındır. Karşılaşma alanlarının çoğalması ve güvenlik durumu bir arada düşünüldüğünde sorun, ötekinin ne olduğu ve nasıl konumlandırılacağı konusunda çıkar. Bu durum birçok alanda olduğu gibi uluslararası ilişkiler teorisine de “öteki” sorununun dâhil edilmesi gerekliliğini ortaya koyar.

Öteki sorunu sosyoloji alanına dâhil bir sorun olarak düşünülse de yaşadığımız çağda, pozitivist yöntem aracılığı ile gerçekleştirilen ayrımların ve görev dağılımlarının muğlâklaşması ve zaman-mekân sıkışması sonucu küresel ve yerel algılarının birbirine yaklaşması hatta birbirine karışması, bir disipline ait gibi duran bir problemin diğer

³⁸³ E. Fuat Keyman, “Kimlik ve Demokrasi”, Atila Eralp(Der.), *Devlet ve Ötesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.226-227

³⁸⁴ Keyman, “Kapitalizm...”, s.30

³⁸⁵ Keyman, “Kimlik ve Demokrasi”, s.224

disiplinlerin de ilgi alanına girmesine neden olmuştur. Bu yüzden uluslararası ilişkiler teorisi kimlik/farklılık ve öteki sorununa kayıtsız kalamaz. Uluslararası ilişkiler teorisindeki bu ihtiyaç hem uluslararası ilişkiler teorisinde alternatif taleplerin gelişim alanını hem de alternatif ihtimalinin gerekliliğini ve olabilirliğini göstermektedir.

11 Eylül saldırılarının ortaya çıkardığı iki sonuç olan; “ontolojik güvensizlik” durumunu ortaya çıkması ve modernitenin şekillendirdiği öteki sorununu ve uluslararası ilişkilerde gizil olarak var olan oryantalizmin ortaya çıkması³⁸⁶ modernite sorunlarını yeniden gündeme taşımıştır. 11 Eylül saldırılarının ortaya çıkardığı iki sonuç ile modernite ve modernitenin sebep olduğu ötekileştirici süreçler ve küresel adaletsizlikler incelenmeden ve sorunsallaştırılmadan, Soğuk Savaş sonrası artan özgürlük ve değişim taleplerinin mümkün olamayacağı ortaya çıkmıştır. Bu nokta çalışmamızın başından sonuna kadar vurgulamaya çalıştığımız, uluslararası ilişkiler teorisinin yaşadığı sıkıntıların merkezinde gördüğümüz kimlik/farklılık sorunlarının, teoriye dâhil edilmesinde kendini göstermektedir. Kimlik/farklılık da açık bir şekilde modernite sorunlarının kapısını açar. Bu yüzden yaşadığımız dönemin sorunları moderniteden ayrı düşünülemez ve modernite göz ardı edilerek sorunlara çözüm yolu bulmak imkânsızdır.

Soğuk savaşın bitmesi ve 11 Eylül gibi süreçler dünya siyasetindeki problemlerin merkezinde modernite sorununun yattığını açık bir şekilde göstermiştir. Bu gelişmeler ile birlikte modern devlet egemenliği kavramı sorunsallaştırılmıştır. Bu sorunsallaştırma hem uluslararası ilişkiler söylemindeki ötekileştirici süreçlerin ve adaletsizliklerin görülmesini hem de devletin bir araştırma konusu olarak uluslararası ilişkiler teorisine girmesini sağlamıştır. Alternatif uluslararası ilişkiler arayışında hem kimlik/farklılık sorununun hem de devletin araştırma konusu olarak teoriye dâhil edilme çabaları yol gösterici olmuş, alternatif umudunun bu noktalarda yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu yoğunlaşma da modernite sorununun alternatif arayışların merkezinde olması gerektiğini çok açık bir şekilde göstermiştir.

³⁸⁶ E.Fuat Keyman, “Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu” ,*Doğu Batı*, S.20(Ekim 2002), s.15

Sonuç

Uluslararası ilişkiler teorisinde sık bir şekilde sorulmaya başlanılan “alternatif uluslararası ilişkiler olabilir mi?” sorgulaması kendi içinde cevabını taşımaktadır. Çünkü bu soru bir ihtiyacın varlığını ortaya koymaktadır. Ve ihtiyacın ortaya çıkması değişimi getirecek sürecin ilk adımı olmasının yanında değişimi de beslemektedir. Bu yüzden aslında sorulması gereken soru alternatifin olup olmayacağı değil bu alternatifin nasıl olacağı şeklinde olmalıdır.

“Alternatif uluslararası ilişkiler nasıl olmalıdır?” şeklinde yapılacak bir sorgulamanın cevabı modernitenin sorunsallaştırılması çerçevesinde geliştirilmelidir. Bunun nedeni uluslararası ilişkiler söyleminin ortaya çıktığı temel zeminin modernite olmasıdır. Bu yüzden alternatif uluslararası ilişkiler nasıl olmalıdır şeklinde yapılacak sorgulamanın merkezinde modernite sorunsalı yer almalıdır. Modernite sorunsalı göz ardı edilerek yapılacak bir alternatif arayışında geliştirilen alternatifler, sorunsallaştırılan merkez teoriler gibi problem çözücü teoriye benzeyecek ve alternatif olarak var olamayacaklardır. Alternatif arayışlarının problem çözücü teori kategorisinde kalması, merkez uluslararası ilişkiler teorilerinin yaşadığı iki önemli problemin çözümüne yardımcı olmayacağı gibi bu problemlerin dikkatlerden uzaklaştırılmasına neden olacaktır.

Merkez uluslararası ilişkiler teorisinin en temel iki probleminden ilki, teorisinin sabitliğe odaklanmasıdır. Teori, mevcut durumu veri alarak, mevcut durum ve düzenin nasıl oluştuğunu sorgulamaz. Mevcut durumun nasıl oluştuğuna odaklanmak yerine mevcut durum veya sistemin temel çalışma ilkelerine odaklanır ve bu şekilde mevcut durum ve sistemi açıklayabileceğini düşünür. Bu yaklaşım mevcut durumda ve sistemde oluşacak muhtemel değişimleri öngörmediği gibi sistemin devamına odaklanır. Merkez uluslararası ilişkiler teorisi sistemin devamını öngördüğü için mevcut güç ilişkilerinin korunmasına yardımcı olur. Bu durum mevcut sistemin öznesinin korunmasını da doğurur. Bu nokta merkez uluslararası ilişkilerin yaşadığı ikinci problem alanına işaret eder.

İkinci problem uluslararası ilişkiler söyleminde var olan eşitsizliktir. Bu eşitsizliğin nedeni teorilerin, sistemin öznesini sorunsallaştırmamalarıdır. Ayrıca nesnellik iddiası ile birlikte teoriler de bu özne gizli olarak var olmaktadır. Bu var olma, öznenin sürekli olarak meşrulaştırılmasını ve yeniden kurularak güçlü bir şekilde sistemin merkezinde yer almasının devamını sağlamaktadır.

Mevcut durumu ve sistemi kuran ve bu sistemin özneliğini yapan kimlik, modern, Batılı, beyaz, erkek kimliğidir. Bu kimlik diğer kimliklere göre farklı konumlandırılmıştır. Etkendir ve diğer kimlikleri bir özne olarak etkiler. Ve bir noktada diğer kimliklere hükmeder. Ve bu etkenlik durumunun bir sonucu olarak diğer kimlikler etkiye açık ve değiştirilmesi gereken nesnelere olarak konumlandırılır. Bu durum uluslararası ilişkiler teorisinde kimlik/farklılık sorunu olarak ifade edilen uluslararası ilişkilerin eşitsizlik içeren doğasına işaret eder.

Modernite sorunsalını hareket noktası alan eleştirel yaklaşımların veya alternatif arayışlarının iki noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bu noktalardan ilki moderniteyi sorunsallaştırmasına rağmen modernitenin Aydınlanmadan gelen ideallerine sıkı sıkıya bağlı olan yaklaşımdır. Bu yaklaşım moderniteyi eleştirir fakat kurucu temelin varlığını öngördüğü için moderniteyi bir tarafa bırakmaya yani aşmaya çalışmaz. Köklerini modernitenin toprağında görmeye devam eder. Habermas'ın iddiası ile moderniteyi Aydınlanmanın bitmemiş projesi olarak görür ve bu projeyi tamamlama çalışır.

Habermas'a göre Aydınlanma'nın iki ideali vardır. Birisi ilerleme, diğeri özgürlüktür. Modernite bu ideallerden ilerlemeyi araçsal rasyonalite aracılığı ile gerçekleştirirken, araçsal rasyonalitenin etkisi ile özgürleşme idealini tam anlamı ile gerçekleştirememiştir. Bu da Aydınlanma idealinin, projesinin tamamlanamaması anlamına gelmektedir. Bu noktadan hareketle Habermasçı eleştirel teori, iletişimsel rasyonalite aracılığı ile bu projeyi tamamlamayı, ilerleme idealinin yanında özgürleşme idealini de gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Eleştirel teori, Hoffman ve Linklater gibi teorisyenler tarafından uluslararası ilişkiler teorisinin bir sonraki aşaması olarak düşünülmüştür. Eleştirel teori, problem çözücü ³⁸⁷ olarak ifade edilen merkez uluslararası ilişkiler teorilerinin sorunlarının çözüldüğü ve özgürlük idealinin gerçekleştirilebileceği modernite zemininde de yeni bir alan olarak görülmüştür. Bu yaklaşım tarzı modernitenin temellerini yıkmaya çalışmadığı ve uluslararası ilişkileri modernite temelinde yeniden inşa etmeye çalıştığı için en genel anlamı ile Smith'in de kavramsallaştırdığı gibi temelci-kurucu (foundationalist) bir anlayış olarak ifade edebiliriz. Kurucu ve temelci olarak ifade edebileceğimiz bu anlayışa karşılık post-yapısalcı ve post-modern izler taşıyan muhalif

³⁸⁷ Cox bu şekilde ifade etmiştir.

düşünceyi kuruculuk ve temelcilik karşıtı (anti-foundationalist)³⁸⁸ olarak nitelendirebiliriz.

Bu iki anlayışı ayıran iki temel nokta vardır. İlki, iki anlayışın kuruculuk ve temel konusunda moderniteye karşı tutumlarında görülen farklılaşmadır. İkinci ayrılık noktası ise, bahsetmiş olduğumuz merkez uluslararası ilişkiler sorunlarına karşı çözüm üretme kapasitelerinden kaynaklanmaktadır. Kurucu-temelci bir anlayış sergileyen eleştirel teori, pozitivizmin sabitliğine karşı değişime odaklanırken diğer sorun olan kimlik/farklılık sorununa kurucu temel olarak moderniteyi almaya devam etmesinden dolayı yeterli çözüm üretilmediği gibi Avrupa merkezci olma suçlamalarından da kurtulamaz.

Kuruculuk ve temelcilik karşıtı bir yaklaşım tarzını benimseyen muhalif düşünceyse, değişime odaklandığı gibi hiçbir kurucu temel ve merkezi kendine hareket noktası almadığı için kimlik/farklılık sorununda önemli açılımlar sağlar. Fakat muhalif düşüncenin özellikle metinsellik kısmı, kuruculuk karşıtlığından ve yapı-sökümcü çalışma tarzından dolayı hem anlaşılması zor bir literatür ortaya koyar hem de alternatif bir yaklaşım geliştirmekten kaçınır. Bu yüzden de bu yaklaşım tarzı sadece “eleştiriyor ve bozuyor” eleştirilerinden kurtulamaz. Bu eleştirilere rağmen kuruculuk karşıtı muhalif düşüncenin söylemsellik kısmı alternatif olma gayretini taşımaktadır. Özellikle Connolly uluslararası ilişkilerdeki ötekileştirme süreçlerinin ortaya çıkarılması ve daha adaletli bir dünya kurulması adına alternatif arayışlara önem vermiştir. Bu yüzden muhalif düşüncenin hepsini alternatif uluslararası ilişkiler geliştirmekten kaçmak ile eleştirmek yanlış olacaktır. Yine muhalif düşüncenin içindeki Der Derian ve Campbell gibi isimlerinin çalışmalarını alternatif arayışında dikkate almak gerekmektedir.

Bu çalışmaların odaklandığı nokta uluslararası ilişkilerin ötekileştirici süreçleri ve dünya devletler sisteminin adaletsiz yapılarıdır. Yani bu çalışmalar kimlik/farklılık sorunsalını uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etmeye çalışmışlar ve egemenliği ve buna bağlı olarak da devlet kimliğini sorunsallaştırmışlardır. Devlet kimliğinin sorunsallaştırılması, Keyman’ın özellikle üstünde durduğu devleti bütünsel, sabit verili bir unsur olarak ele almaktan vazgeçerek çalışma konusu haline getirmenin önemli bir adımıdır.

Muhalif düşüncenin uluslararası ilişkiler teorisine bir diğer katkısı kimlik/farklılık sorunsalı bağlamında uluslararası ilişkiler söyleminin kurucu temellerini

³⁸⁸ Smith, “The Self Images...” s.26

sorunsallaştırmasıdır. Bu sorunsallaştırma uluslararası ilişkiler söyleminin eşitsizlik doğasını gösterdiği gibi Batılı büyük devletler merkezli doğasını da ortaya çıkarır.

Çalışmamızda özellikle vurgulamaya çalıştığımız ve çıkış noktamızı oluşturan husus, alternatif uluslararası ilişkiler umuduydu. Bu umudun ve gerekliliğin altında yatan temel nedense, uluslararası ilişkiler söyleminin adaletsizliği beslemesi olmuştur. Uluslararası ilişkiler söyleminde adaletsizliğin sorunsallaştırılması modernite ile bağlantılı olmasından dolayı çalışmadaki alternatif arayışları (merkez uluslararası ilişkiler teorisini eleştiren yaklaşımlar) modernite sorununu gündemine taşıyan çalışmalar çerçevesinde ele alınmıştır.

Moderniteyi gündemlerinin merkezine oturtan bu eleştirel yaklaşımların uluslararası ilişkiler teorisine en temel katkıları, daha öncede değindiğimiz merkez teorilerin iki problemini (sabitliğe odaklanmaları ve kimlik/farklılık) hem uluslararası ilişkiler disiplininin gündemine taşımaları hem de bu sorunların aşılması konusunda çıkış yolları sunmalarıdır. Özellikle muhalif düşüncenin, kimlik/farklılık sorununun uluslararası ilişkiler teorisine dâhil etme çabaları çalışmamız boyunca uluslararası ilişkiler söyleminde var olan en büyük sorun olan ötekileştirici süreçler ve adaletsizliğe dikkat çekmeleri, alternatif arayışları için önemlidir. Eleştirel yaklaşımların ve buna paralel olarak alternatif arayışlarının uluslararası ilişkiler teorisine yapmış olduğu bu katkıların dışında sorulması gereken iki önemli soru, “eleştirel yaklaşımların merkez teorilerin yerine uluslararası ilişkilerde yeni bir alternatif olabilir mi?” ve “bu yaklaşımlar yeni bir merkez olabilir mi” şeklinde olmalıdır.

Bu sorulara cevap vermek zordur. Fakat modernitenin temelde bir algı değişimi olduğunu düşündüğümüzde uluslararası ilişkiler söyleminin de modernite ile ilişkiselliği bağlamında bir algı değişimine dayandığını söyleyebiliriz. Bu algı değişimi bilimsel devrimler ile başlayarak “ben”i bir özne ve egemen bir unsur olarak konumlandırırken “ben”in dışındaki diğer unsurları edilgen ve nesne konumuna yerleştirmiştir. Bu algı değişiminin temeli, özne/nesne, ben/öteki, iç/dış ikiliklerden bir tarafın diğerine göre farklı konumlanmasını içerir. Bu konumlandırma bir tarafa üstünlük ve etkenlik (egemenlik) atfederken diğer tarafı edilgen ve değiştirilmesi gereken konumuna yerleştirmiştir. Bu durum bir tarafın diğer tarafa karşı egemenliğinin meşrulaştırılması anlamına gelir.

Uluslararası ilişkiler teorisindeki alternatif arayışlarının (eleştirel yaklaşımların) da özne/nesne, ben/öteki gibi ikiliklerden taraflardan birinin diğerine karşı egemen bir

şekilde konumlandırılması üzerine yoğunlaştıklarını ve bu konumlandırmayı değiştirmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle alternatif arayışlarının başarısı ikiliklerden birini diğerine karşı farklı konumlandırmasını besleyen algının değişmesi ile mümkün olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yani uluslararası ilişkiler teorisinde alternatif arayışların başarılı olup olmayacağı sorusunun cevabı, bir tarafı diğer tarafa üstün kılan anlayışın veya algının değiştirilmesine bağlıdır.

Çalışmamızın amacını oluşturan uluslararası ilişkiler söyleminin ötekileştirici süreçleri ve adaletsizliği besleyen yapısını eleştirel yaklaşımlar açık bir şekilde göstermektedir. Fakat çalışmamızın kalkış noktasını ve temel sorunu oluşturan “alternatif uluslararası ilişkiler olabilir mi” sorunun cevabı belirsizdir. Eleştirel yaklaşımların özellikle muhalif düşüncenin söylemsellik kısmının bu amaca ve kapasiteye sahip olmasına rağmen başarısını etkileyecek nokta, bahsini yapmış olduğumuz algının değiştirilip değiştirilemeyeceğidir. Bu algı değişimi de modernite ile yaşanan algı değişimi gibi geniş boyutlarda olmalı ve bütün alanlara sirayet etmelidir.

Kaynakça

- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Bursa, Alfa, 2002.
- Ashley, Richard K., "Political Realism and Human Interest" *International Studies Quarterly*, Vol.25, No.2 (1981), ss.204-236.
- Ashley, Richard K., "Living on Borderlines: Man, Poststructuralism, and War" James Der Derian and Micheal J. Shapiro(Eds.), *International/Intertextual Relations*, Lexington Books, 1989, ss.259-322.
- Ashley, Richard K, R.B.J. Walker, "Speaking Language of Exile: Dissidence in International Studies" *International Studies Quarterly*, Vol.34, No.3 (September 1990), ss.259-268.
- Ashley, Richard K., "Untying the Sovereign State: A Double Reading of Anarchy Problematique" *Millennium*, Vol.17, No.2 (1988), ss.227-262.
- Baudrillard, Jean, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Ankara, Doğu Batı Yayınları,2005.
- Balkız, Bekir, "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi", <http://site.mynet.com/phonix17/9.pdf>.
- Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge, 1999.
- Campbell, David, "Political Prosaic, Transversal Politics and Anarchical World" Michael J. Shapiro(Ed.), *Challenging Boundaries:Global Flows, Territorial Identities*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1996, ss.7-31.
- Campbell, David, *Writing Security: United States Foreign Policy and Politics of Identity*, Mineapolis, University of Mineapolis Press, 1998.
- Cevizci, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, Bursa, Asa, 2007.
- Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul, 2. Baskı, 1997.
- Connolly,William, E. *Kimlik ve Farklılık*, İstanbul, Ayrıntı, 1995.
- Cox, Robert W., "Social Forces, States and World Order: Beyond International Relations Theory", Robert Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critics* New York, Columbia University Press, 1986, ss.204-254.
- Der Derian, James, *On Diplomacy : A Genealogy of Western Estrangement*, Oxford, Blackwell, 1987.
- Der Derian, James, *AntiDiplomacy: Spies, Terror, Speed, and War*, Oxford, Blackwell,1992.

- Deveci, Cem, “Foucault’nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayırıştırılamazlığı”, *Doğu Batı*, S.9, 2. Baskı, (Aralık 1999), ss.23-40.
- Eralp, Atila, “Hegemonya”, Atila Eralp (Der.) *Devlet ve Ötesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006 , ss.155-182.
- George, Jim, “Understanding International Relations After Cold War: Probing Beyond The Realist Legacy”, Michael J. Shapiro (Ed.), *Challenging Boundaries*, University of Minnesota Press, 1996, ss.33-79.
- Guess, Raymond, *Eleştirel Teori*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Habermas, Jürgen, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Habermas, Jürgen *İletişimsel Eylem Kuramı*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, İstanbul, Metis, 2006.
- Held, David ve Anthony McGrew (Eds.), “Büyük Küreselleşme Tartışması”, *Küresel Dönüşümler* Ankara, Phoenix Yayınları, 2008, ss.7-74.
- Heisenberg, Werner, *Çağdaş Fizikte Doğa*, Ankara, V Yayınları, 1987.
- Hekman, Susan, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, İstanbul, Paradigma, 1999.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Hoffman, Mark, “Critical Theory and The Inter-Paradigm Debate” *Millennium: Journal of International Studies*, Vol.16, No.2, ss.231-249.
- Hollinger, Robert, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, İstanbul, Paradigma, 2005.
- Horkheimer, Max, *Akl Tutulması*, İstanbul, Metis, 2008
- Horkheimer, Max, *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, İstanbul, Yapı Kredi yayınları,2005.
- Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans (Eds.), “Morgenthau”, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Derleme*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2007, 273-290.
- Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans (Eds.), “Herz”, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Derleme*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2007.
- İllich, İvan, *Okulsuz Toplum*, Şule Yayınları, İstanbul 2006.
- Jeanniere, Abel, “Modernite Nedir?”, Mehmet Küçük(Der.) *Modernite Versus Postmodernite*, Vadi, Ankara, 2000, ss.95-107.
- Kale, Nesrin, “Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru”, *Doğu Batı*, S.19 (Mayıs 2002), ss.29-50.

- Keyman, E. Fuat, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.
- Keyman, E. Fuat, “Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark”, Atila Eralp(Der.), *Devlet, Sistem, Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.227-260.
- Keyman, E.Fuat, “Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu”, *Doğu Batı*, S.20(Ekim 2002), ss.11-32.
- Keyman, E. Fuat, “Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma Sorunu”, *Doğu Batı*, S.18, 2.Baskı, (Şubat 2004), ss.27-55.
- Keyman, E. Fuat, “Kimlik ve Demokrasi”, Atila Eralp(Der.), *Devlet ve Ötesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, ss.227-250.
- Koçak, Adnan, “Max Horkheimer ve Frankfurt Okulu”, önsöz, *Akıl Tutulması*, İstanbul, Metis, 2008, ss.7-54
- Lash, Scot, “Modernite mi Modernizm mi! Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi”, Mehmet Küçük(Der.), *Modernite Versus Postmodernite*, Ankara, Vadi, 2000, ss.133-165.
- Lapid, Yosef, “The Third Debate: On The Prospect of International Theory in Post-Positivist Era”, *International Studies Quarterly*, Vol.33 (1989), ss.235-254.
- Linklater, Andrew, “The Question of the Next Stage in International Relations Theory: Critical Theoretical Point of View”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol.12, No.1 (1992), ss.77-98.
- Lyotard, J.F., *Postmodern Durum*, Ankara, Vadi, 1997.
- Mahçupyan, Etyen, “Modern Bireyin ve Bölünmüş Aklın Binyılı”, *Doğu Batı*, S.10, İkinci Baskı, (Mart 2004), ss.15-33.
- Mann, Michael, “Küreselleşme Ulus-Devletlerin Yükselişine Son mu Verdi?”, David Held ve Anthony McGrew (Eds.), *Küresel Dönüşümler*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2008, ss.164-177.
- McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- Peat, David, *Felsefe Taşı*, İstanbul, İnsan, 2003.
- Prigogine, Ilya ve Isabelle Stengers, *Kaostan Düzene*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Popper, Karl, *Tarihselciliğin Sefaleti*, İstanbul, İnsan, 2004.

- Polat, Necati, “Post Yapısalcı Yaklaşımlar”, Atila Eralp (Der.), *Devlet, Sistem, Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.261-290.
- Reijen, Willem Van, “Aydınlanmanın Diyalektiği’ni Alegori Olarak Okumak”, H.Emre Bağçe (Der.), *Frankfurt Okulu*, Doğu Batı Yayınları, 2006, Ankara, ss.167-218.
- Sarup, Madan, *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, Ankara, Bilim ve Sanat, 2004.
- Smith, Steve “The Self Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory”, Ken Booth and Steve Smith (Eds.), *International Relations Theory Today*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1995, ss.1-37.
- Steiner, Georg *Heidegger*, Ankara, Vadi Yayınları, 1996.
- Strange, Susan “Devletlerin Azalan Otoritesi” David Held ve Anthony McGrew (Eds.) *Küresel Dönüşümler*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2008, ss.155-163.
- Tanrısever, Oktay F. “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, Atila Eralp (Der.), *Devlet Sistem Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.89-130.
- Tekelioğlu, Orhan, *Foucault Sosyolojisi*, Bursa, Alfa Aktüel, 2003.
- Therborn, Göran, “Frankfurt Okulu”, H.Emre Bağçe (Der.) *Frankfurt Okulu*, Doğu Batı Yayınları, 2006, Ankara, ss.19-54.
- Tüzen, Hasan, “Foucault, ve İktidar Mikrofiziği”, *Düşünen Siyaset*, S.20 (Nisan 2005) ss.11-20.
- Urry, John ve Russel Keat, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, , Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Walker, R.B.J. *Inside/Outside*, Cambridge, Cambridge University Press, 1933.
- Waltz, Kenneth, “Laws and Theories”, Robert Keohane(Ed.), *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986, ss.27-46.
- Vasquez, John A., “A Post Pozitivist Debate: Reconstructing Scientific Enquiry and International Relations Theory After Englightenment’s Fall”, Ken Booth and Steve Smith(Eds.), *International Relations Theory Today*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1995, ss.217-240.
- Weber, Cynthia, *Simulating Sovereignty*, Cambridge, Cambridge University Pres,1995.
- Wilson, H.T., “Eleştirel Kuramın Sosyal Bilimler Eleştirisi: Adorno’dan Habermas’a Değişen Bir Sorunsaldan Kesitler”, H.Emre Bağçe (Der.), *Frankfurt Okulu*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006, ss.412–462.

- Yetim, Nalan, “Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar” *Doğu Batı*, S.18, 2. Baskı, (Şubat 2004), ss.133-145.
- Yurdusev, Nuri, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, Atilla Eralp (Der.), *Devlet, Sistem, Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.15-56.